

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1977

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYÖZÖ
CSUKA ZOLTÁN
GALAMBOSI LÁSZLÓ
KALÁSZ MÁRTON
KÁROLYI AMY
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

*

SZAKONYI KÁROLY:
NŐ ARCKÉPE
HÁTTÉRREL

THIERY ÁRPÁD:
UTAZÁS

*

BESZÉLGETÉS
ŐSZE ANDRÁSSAL

LÁTOGATÓBAN
SUTÓ ANDRÁSNÁL

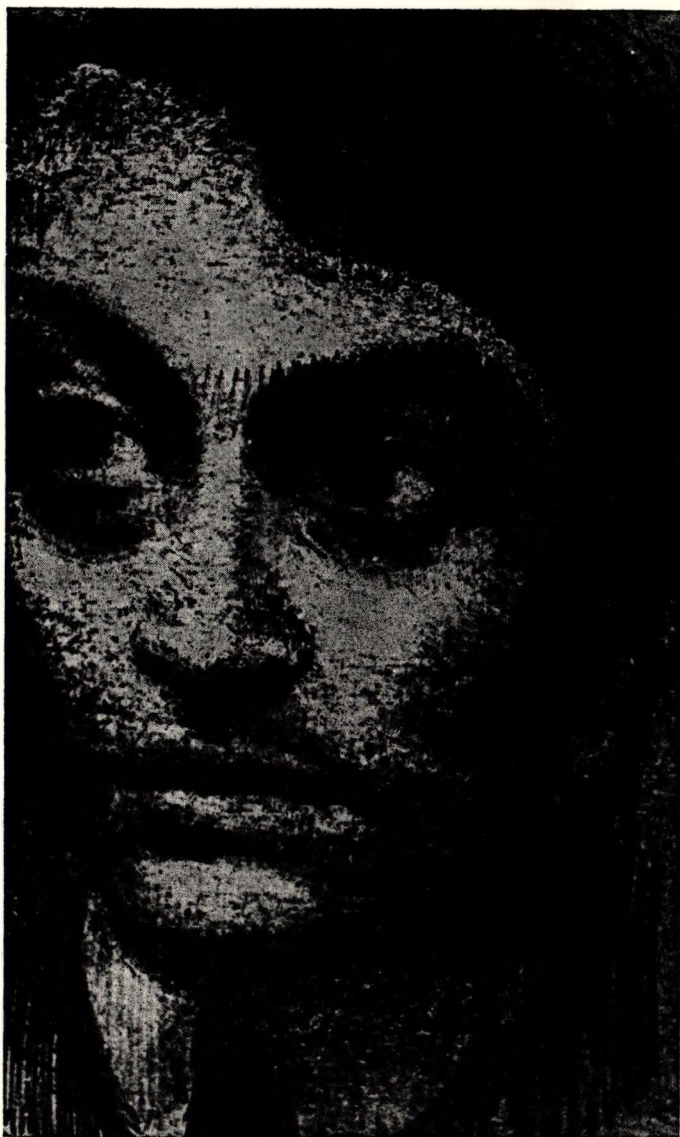
*

MARTYN FERENC:
ADY-PORTRÉK

NÉMETH LAJOS:
CSONTVÁRY-ELEMZÉS

PÓR PÉTER:
ADY-VITA

TUSKÉS TIBOR:
A PÉCSI AVANTGARDE

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ALBERT ZSUZSA
BENKŐ ÁKOS
BÉLÁDI MIKLÓS
CZÉRE BÉLA
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYŐZŐ
CSUKA ZOLTÁN
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HUNYADI ISTVÁN
IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA
S. JÁSZ VERONIKA
KALÁSZ MÁRTON
KÁROLYI AMY
KOCZKÁS SÁNDOR
NEMES ISTVÁN
NÉMETH LAJOS
ŐSZE ANDRÁS
POMOGÁTS BÉLA
PÓR PÉTER
SÖTÉR ISTVÁN
SUTÓ ANDRÁS
SZAKONYI KÁROLY
TANDORI DEZSŐ
THIERY ÁRPÁD
TUSKÉS TIBOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

CSONTVÁRY
KOSZTKA TIVADAR
KOLBE MIHÁLY
MARTYN FERENC
ŐSZE ANDRÁS

OSZE

OSZE
1907

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1977. SZEPTEMBER

TARTALOM

WEÖRES SÁNDOR verse - - - - -	771
CSORBA GYÖZÖ verse - - - - -	772
KALÁSZ MÁRTON versei - - - - -	773
SZAKONYI KÁROLY: Nő arcképe háttérrel (rádiójáték) -	775
GALAMBOSI LÁSZLÓ verse - - - - -	789
HUNYADI ISTVÁN verse - - - - -	790

*

Látogatóban SÜTŐ ANDRÁS-nál (<i>Pomogáts Béla</i> televíziós beszélgetése) - - - - -	791
CSUKA ZOLTÁN versei - - - - -	799
THIERY ÁRPÁD: Utazás (II. rész) - - - - -	801
KÁROLYI AMY versei - - - - -	813
IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA verse - - - - -	814

*

Pécsi képtár

NÉMETH LAJOS: Csontváry Kosztka Tivadar: „Mária kút- ja Názáretben” - - - - -	815
--	-----

*

Beszélgetés ŐSZE ANDRÁS szobrászművésszel (<i>Albert Zsu- za, S. Jász Veronika és Sőtér István</i>) - - - - -	820
---	-----

*

ADY

PÓR PÉTER: Hangsúlyok és gesztusok: Latinovits Ady-képe	828
---	-----

*

TÜSKÉS TIBOR: Az avantgarde vonzásában (II. rész) - -	834
BENKŐ ÁKOS: Várkonyi Nándor és Szirmai Károly - -	841

*

KOCZKÁS SÁNDOR: „Holtig a hűségtől nem menekülsz” (Nagy László: <i>Válogatott versek</i>) – – – – –	847
TANDORI DEZSŐ: Ami már és még idelátszik (<i>Károlyi Amy: Kulcslyuk-líra</i>) – – – – –	851
CZÉRE BÉLA: A cselekvő ember képe (<i>Kolozsvári Grand-pierre Emil: A szerencse mostohafia</i>) – – – – –	854
BÉLÁDI MIKLÓS: Hernádi horoszkópjai – – – – –	857
FUTAKY HAJNA: Ladányi Mihály: Föld! Föld! – – – – –	859
CSÁNYI LÁSZLÓ: Galambosi László: A forrás lányai – – – – –	860
NEMES ISTVÁN: Juhász Béla: Irodalom és valóság – – – – –	862
A Jelenkor krónikája – – – – –	864

K É P E K

KOLBE MIHÁLY: Rajzok Mohácsról – – – – –	788, 819, 840, 850
SÜTŐ ANDRÁS Kaposváron 1974-ben (fotó) – – – – –	798
ŐSZE ANDRÁS: A madár, 1976 – – – – –	827

M ű m e l l é k l e t e n

1. MARTYN FERENC: Ady VIII.
(Nádor Katalin fotója)
- 3–4. SÜTŐ ANDRÁS-portrék; otthon édesanyjával;
Kemény Zsigmond sirjánál édesapjával
(Molnár Edit fotói)
- 5–6. CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR: Mária kútja
Názáretben
(Nádor Katalin fotói)
- 7–8. ŐSZE ANDRÁS: Anyám röpködni is tanított, 1976.
Mesét vigasztaló mese, 1976.

A b o r i t ó n

1. MARTYN FERENC: Ady V.
(Nádor Katalin fotója)
- 2–3. ŐSZE ANDRÁS rajzai
4. ŐSZE ANDRÁS: Levágták a kezét... 1964.

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYOIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

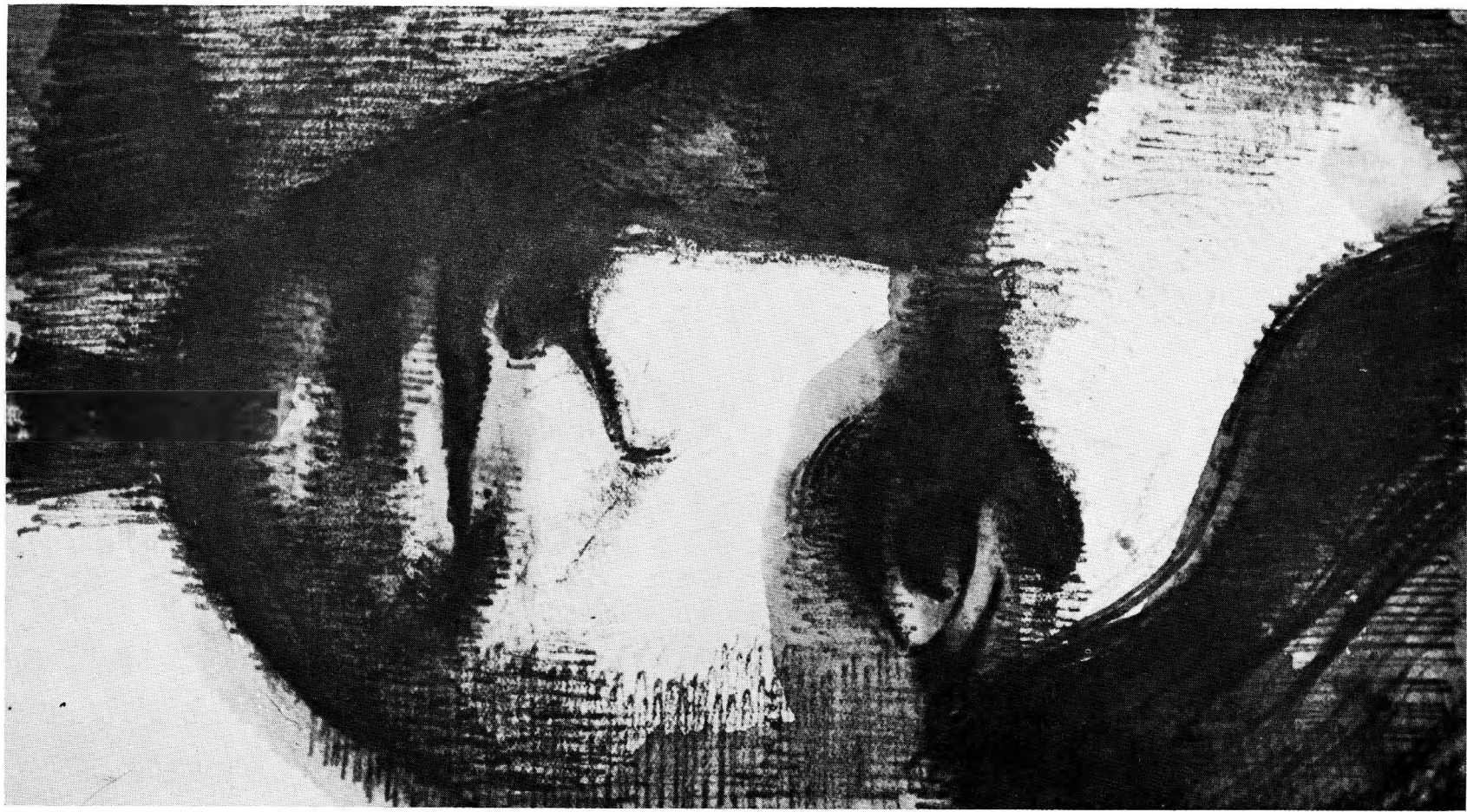
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72. Ft.

77-3446 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

Mikor még ifjú voltam

*Mikor még ifjú voltam,
tíz égi háboru volt
és mindnyájának mérge
a föld mélyébe hatolt.*

*A mennydörgést sose hittük
közelinek ennyire,
se a villámlást, hogy elárad
apáink erdeire.*

*Nagyobbnak véltük a tornyot
és benn a harangokat:
zúgásuk rendeletére
az orkán megszakad.*

*Nyájak, csordák menekültek,
fogózkodott a gyerek,
és csillagok estek az égből,
akár káposztafejek.*

*Magasság, mélység bögött,
csak édesanyánk kacagott:
késsel, mint tigriskölyköt,
nyúzott egy csillagot,*

*forralta, főzte fazékban,
rágós volt, nem puhult,
s mire szóltunk volna hozzá,
már égig fölmagasult,*

*helyén romvárosok állnak
– Harappa, Karkemish –
Te is ott sünytál, ne tagadd el,
ott láttalak én magam is!*

A túli nap felé

*A csonkasághoz új s új csonkulás:
így lesz egész az egész.
Köszönni való a próbáltatás,
a megveretés.*

*A fészken ütött rések köszönni valók,
a végig-seb test meg a
végtig-seb élet: a rossz s a jó
váltakozó mártíriuma.*

*Így nő hosszú, téhér
szakáll (a bölcsesség lobogója) az állon,
s lengése elér
mindenüvé a világon.*

*Még bögők, lázadozom,
morog bennem a bamba
ösztön: szeretne nagyon
heverni nyúlós nyugalomba.*

*De az elme mosolyt nevel:
szép sorsomat
építi minden kéz, amely
törvényszerűen fosztogat.*

*S mire majd nem leszek
fosztható tovább,
s megállnak a kezek,
s kerek lesz a világ:*

*tán új dolgokat is tudok még,
s pár hirt is hozhatok
onnét, ahonnét
már látni a túli napot.*

Érkezik, akár a zarándok

*Érkezik, akár a zarándok,
hetente kétszer, e kicsinyített
földrészen, ócska kocsikon, az útszél
virágtüskéi közt s a láthatatlan
vizek szelével hátában; ahogy
illik is a távolihoz, lélekbeli
tehénpásztorhoz, aki a birodalom
tányérmosásával kezdheti újból
s éjféli ámuldozással, ó, város –
még hiszik valahol, ily encián-
ésszel a fiú fönt csinál szerencsét;
s hitükön kék folttal törődik el,
virrad megfáradt aluminiumedények,
nyersanyagkockák közt apró díványon.*

Az elítéltek éjszaka

*Az elítéltek éjszaka
mire elfognak még, ládába tesznek,
hurcolnak egy foglyot le-fől,
s napokig lógatva a kertben
rejtett takoronában imbolyog –
ha hinné, hogy repülön utazik,
Malgasba, Fokba, Nicaraguába;
az elítéltek gondolatai
hangtalanul válnak szét, gépezet
jelzi vissza, a működés hibátlan;
akkor robban kék lánggal a homokszem –
az agysejtek cseréje innen lassú:
csönd van, a tövig amputált remény
napja; szinte, mint időváltozáskor.*

Zaj alkotja a nyírfát odalent

*Zaj alkotja a nyírfát odalent,
széláram öklelőz függönyömmön –
csöndben ülök; akin gondolkodom,*

*mintha párás törzset ölelne, lent
ő is, s szólna is halkán ide föl,
a környék zaján, a lombjain át;
a nyírfa-zaj finom, az ő szava
éppolyan finom hangként hallható;
hang alkotja már őt is odalent,
akin gondolkodom, így a tekintetem
lézeng még, a szemem fölösleges –
rég mindent inkább hallok, túlon-túl
egy hallásnak élek; alighanem
lényét veszelve, akin gondolkodom.*

Aki fölrakott, most szépen lebont

*Aki fölrakott, most szépen lebont,
darabról darabra; kiszorgált
ólját a rokon, fényesülő,
nyiló időben; úgy kényelmesen –
mire nem vagyok már használható,
ki tudja: mállok, belém költözött
a másképpen kiűzhetetlen téreg;
nem lehet rossz maga az anyagom –
érezem, a bontó gonddal tűjja le
rólam a viseltség plazmás porát;
egy-egy részem meghatva, szeretettel
forgatja a könnyű magasban; kitalálni
nem akarom a gondolatát: ez az én sir
belőlem mindenkor, bármire használ.*

Bemértem magam, épp kivédtem

*Bemértem magam, épp kivédtem –
könnyű volt rájönnöm, mi is a lényeg;
semmiképp az, hogy nagy művészetet
csinálok-e vagy csak verseket írok,
s áldott, mafla szép lelke mért
visznek engem vagy lélekből kívánnak –
ennek, annak vásár a vége;
egy napsütés, melyben tökéletesen
födheti ezer másikomat az,
aki legjobban én vagyok: mért több az élet –
most kérdezem; a kisebb s a nagyobb
ügyek mindvégig jobb részem kívánják,
rossz elme szorít ki végleteket;
nem alvadtság ragaszt vissza igámba.*

Nő arcképe háttérrel

- rádiójáték -

HANGOK:

Mariann	Dobosné
Viktor	Doktor
Aliz	Kocsis néni
Dobos	Fiatalasszony

valamint néhány nő és férfi

(Hirtelen autófékezés. Kis női sikoly.
Kocsiajtó csapódása.)

VIKTOR: Az istenért! Mit csinál?! Miért ugrik elém?

MARIANN: Nem ugrottam maga elé! Csak leléptem a járdáról...

VIKTOR: Csak úgy lelép a járdáról?!

MARIANN: A buszt várom... azt néztem, nem jön-e a busz.

VIKTOR: A busz!... (kifújja magát) Megijesztett. Még szerencse, hogy jó a fékem. Pedig rohadt csúszós az út. (Már nyugodtabban) Más se hiányzott volna...

(szünet)

Elvihetem?

MARIANN: Tessék?

VIKTOR: Azt kérdezem, elvihetem-e? A buszra vár, nem?

MARIANN: Köszönöm. Most már majd jön.

VIKTOR: Ismerős vagyok ezen a környéken. Ilyenkor este már sokáig kell várni. A városba akar menni?

MARIANN: Oda. De ne fáradjon.

VIKTOR: (kedvesen) Na, a nagy ijedtségre. Kérem. Szálljon be. Hideg van, sötét van... Látom, fázik.

(Kinyitja a kocsiajtót)

Tessék.

MARIANN: Csak a legközelebbi taxiállomásig.

(Ajtócsapódás egyszer, kétszer. Felbúg a motor.)

Igaza van. Itt a kocsiban kellemesebb.

Már negyed órája ácsorgok a megállóban.

VIKTOR: Mit csinált erre felé? Ez a világ vége.

MARIANN: Hát... a világ vége.

VIKTOR: Jobbról még csak-csak: ezek az öreg kertek, kidült kerítések, vén családi házak... De balról ez a sötétség... a kiserdő...

MARIANN: Kiserdő?

VIKTOR: Nincs neve. Kiserdő. Vézna fák. Inkább olyan szeméttelép. De nem adok öt évet, itt is panelházak sorakoznak. Mint arra, beljebb. A viskókat meg lebontják.

MARIANN: Hát... lebonthatnák.

VIKTOR: Újpalotára... vagyis hát a régire, rá sem ismer. Toronyházak, neonfény. Most is onnan jövök, ott tankoltam a Shellnél. De ez itt még a préri. Mit kerestett erre felé?

MARIANN: Betegnél voltam.

VIKTOR: Orvos?

MARIANN: Nem.

VIKTOR: Valakit meglátogatott?

MARIANN: Egy beteget.

VIKTOR: Hozzátartozója?

MARIANN: Nem.

VIKTOR: Munkatársa?

MARIANN: Nem.

VIKTOR: Helyesebbnek tartaná, ha nem faggatnám?

MARIANN: Nem zavar.

VIKTOR: Szeretek beszélgetni. Ha már felveszek valakit.

MARIANN: Különösen, ha nőt. Igaz?

VIKTOR: *(nevet)* Hát igen. De néha srácoknak is megállok. Vagy katonáknak. Pasasoknak ritkán.

VIKTOR: Mi az ott az ölében? Az egy orvosi táska, nem? Maga mégiscsak doktornő?

MARIANN: Csak nővér. Körzeti nővér.

VIKTOR: Á! Áhá! Értem. És szóval éppen egy betegnél volt itt valahol?

MARIANN: Ez a dolgom.

VIKTOR: Szóval, hogy így kijárjon a betegekhez? Nem mondom. Fárasztó lehet. Kellene egy jármű. Egy kis autó.

MARIANN: Kellene.

VIKTOR: Megtanítanám vezetni. Maga aztán figyelmes sofőr lenne. Másra se néz, csak az útra. *(Nevet)* Így. Legalább most felém fordította a tekintetét... Szép szeme van.

MARIANN: *(zavartan)* Maga autós-oktató?

VIKTOR: Á, csak értek a kocsikhoz. Szerelő vagyok. Az se rossz. Autóvilla-mosság. Elvégeztem a technikumot, mehetnék máshová is, de jobb a szerviznél. Csurran-cseppen a kuncaftoktól. *(nevet)* Magának is csúsztatnak valamennyit a betegek, ha jól sejtem. Anélkül nem megy. Egymásból élünk...

MARIANN: Ha lát egy taxiállomást, tegyen ki.

VIKTOR: Megbántottam?

MARIANN: Nem. Csak tegyen ki egy taxinál.

VIKTOR: Szívesen hazaviszem.

MARIANN: Nem kell. Óbudán lakom, semmi értelme.

VIKTOR: Mondom, hogy elviszem.

(szünet)

Bekapcsoljam a rádiót?

(Szünet. Állomás-keresés. Zene.)

Nem árt magának se egy kis zene. Biztosan nehéz napja volt.

MARIANN: Mindig nehéz napom van.

VIKTOR: Most csak úgy köszáltam, tudja? Kerestem az egyik barátomat itt, Újpalotán, de nem volt otthon. Kicsit el akartam vele diskurálni. Kell néha az embernek valaki, akivel kibeszélgeti magát, nem? El voltam kenődve, hogy nem találtam otthon.

MARIANN: A barátnőjét?

VIKTOR: Nem. A barátomat. *(szünet)* Aztán eljöttem erre, a Csömöri

útnak. Csak úgy furikáztam. Nem volt kedvem hazamenni. És milyen szerencse!

MARIANN: Miféle szerencse?

VIKTOR: Csak mondom, hogy a véletlen. Hát nem? Álmodni sem mertem volna, hogy egy ilyen csinos nő... *(kijavítja)* hölgy ül be egyszerűen csak a kocsimba.

MARIANN: Nem én akartam beszállni.

VIKTOR: Tudom. Én kértem... *(szünet)* Jó ez a zene. Tetszik? *(szünet)* Elmehetnének valahová vacsorázni, egy kicsit beszélgetni... Szeret táncolni?

MARIANN: *(felnevet)* Táncolni?! Mondja, jól látott engem a sötétben?

VIKTOR: Nagyon jól láttam. És most is nagyon jól látom. Maga nagyon vonzó. Csinos, szép... asszony?

MARIANN: *(kitérően)* Tudja, mikor táncoltam én utoljára?

VIKTOR: Asszony? Férjnél van?

MARIANN: Táncolni?! Eszembe sem jut! Talán már nem is tudok! *(nevet)* Táncolni?!...

VIKTOR: Levendulát használ. Jól mondom? Eltaláltam? Megbolondít ez az illat. – Férjnél van?

MARIANN: Talán a felesége is levendulát használ?

VIKTOR: Téved. *(szünet)* A feleségem meg én... Szóval egy ideje... néhány hónapja zűrök vannak. Nem, ne is beszéljünk erről. Össze vagyunk zárva a lakásba, tudja, milyen az... És irtó nehéz nyélbeütni egy cserét ilyenkor. Rohadt dolog kerülgetni egymást, amikor már... szóval érti? De az ügyvédem azt mondta, eszembe ne jusson albérletbe költözni, birtokon belül kell elintézni az osztozkodást. Hát egy lakással azért mégsem lehet könnyelműen bánni manapság, nem igaz?

(szünet)

Maga asszony?

MARIANN: Mégis jobb lenne, ha kitenne egy taxinál.

VIKTOR: Nem, azt nem. Majdnem elütöttem, kötelességem törődni magával...

MARIANN: *(kis nevetéssel)* Kötelessége?...

VIKTOR: Persze nem csak erről van szó.

MARIANN: Nem?

VIKTOR: Szeretnék elmenni magával valahová ma este. Ne is tiltakozzon! Egy jó vacsora egy kellemes étteremben...

MARIANN: *(m. f.)* Maga legalább tíz évvel fiatalabb nálam. Mit akar?

VIKTOR: Nézze, már benn is vagyunk a városban. A vendégem. Meghívom. Keresünk egy jó helyet...

MARIANN: *(bizonytalanul)* Férjnél vagyok... És maga gyerek hozzám képest.

VIKTOR: Ó! Ohó! Gyerek? Már elmúltam harminc. Maga sem lehet több nálam.

MARIANN: *(keményen)* Negyven.

VIKTOR: Bolondozik.

MARIANN: *(hideg tővel)* Negyven éves vagyok, úgy hogy ne álljon meg sehol, ne keressen valami jó helyet, mert nem megyek magával vacsorázni. És különben is...

VIKTOR: ...különben is otthon várja a férje.

MARIANN: Tessék?

VIKTOR: Mondom: otthon várja a férje!

MARIANN: A férjem?... Ja, igen, a férjem. *(Kapkodva)* A férjem, meg a gyerekek. Ó, azok ilyenkorra már úgy felforgatják a lakást, szegény... férjem... idegeskedik velük, mert még kicsik, tudja? Még olyan kis rakoncátlan kölykök...

VIKTOR: Kicsik? A férje hány éves?

MARIANN: Tessék? Ja, ő... hát ő már... Hát ő jó pár évvel idősebb, mint én.

VIKTOR: És kicsik a gyerekek?

MARIANN: Van ilyen, nem? *(szünet)* Későn házasodtunk, sokáig vártam rá, mert...

VIKTOR: Mert?

MARIANN: Mert... hadifogságban volt.

VIKTOR: Hadifogságban? A háborúnak már harminc éve vége. Maga akkor még gyerek volt.

(szünet)

Vagy nem jól számolok?

MARIANN: Jól számol. Akkor én még gyerek voltam. *(Szünet)* De nem mehetek el magával. Nem megyek el magával.

VIKTOR: Kár. *(Szünet)* Milyen a férje?

MARIANN: Hogyhogy milyen? Magas.

Magas... szemüveget visel... a haja fekete... volt. Tanár.

VIKTOR: Tanár?

MARIANN: *(idegesen)* Mérnök.

VIKTOR: *(nevet)* Tanár, vagy mérnök?

MARIANN: Mérnök! – Ne faggasson!

(szünet)

VIKTOR: Merre menjek?

MARIANN: Tessék? Ja? Már átjöttünk az Árpád hídon? A Flórián téren balra. Majd szólok, ha odaérünk.

VIKTOR: Elég messzire jár innen dolgozni.

MARIANN: Igen. Messzire. De már megszoktam.

(szünet)

Elvettem a kedvét?

VIKTOR: Még meghozhatja.

MARIANN: Itt álljon meg. Ez az a ház.

(A kocsit megáll)

VIKTOR: Tehát? Nem gondolta meg?

MARIANN: Már mondtam magának, hogy...

VIKTOR: Férje van. Na és? Várjon. Felírom a címemet.

MARIANN: Minek nekem a maga címe?

VIKTOR: Tessék. Itt a nevem. Viktor. És a telefonszámom. Tegye el.

MARIANN: *(szelíden)* Engedje el a kezemet.

VIKTOR: Legalább a nevét mondja meg.

MARIANN: A nevem... Mariann. Jó éjszakát.

(Kocsiajtó csapódása)

Rendes, hogy hazahozott Köszönöm...

VIKTOR: Jó éjszakát, Mariann! Még találkozunk!

(Telefoncsengés. Hosszan)

MARIANN: *(felveszi a kagylót)* Halló?

ALIZ: *(telefonhang)* Te vagy az, Mariann? Már kétszer kerestelek.

MARIANN: Délutános voltam, drága barátnőm, délutános.

ALIZ: Persze, kedden délutános vagy, ezt soha nem tudom megjegyezni.

MARIANN: Most értem haza. Éppen csak bekapcsoltam a tévét... meg nézek valami kaját. Van itt még sült kolbász vasárnapról, amit te készítettél... Szanaszét minden, takarítanom is kellene, de nincs kedvem...

ALIZ: Én is tévézek, a lányom elment

valahová a fiújával, elvitték a kocsit, csak nehogy megint felírja a rendőr gyorsajtásért, ez a lány olyan eszeveszetten tép... Hívtak magukkal, mittudomén, valami éjszakai előadásra, de én már inkább itt terpeszkedem a fotelban. Idefigyelj Vasárnap, ha jó idő lesz, kirándulhatnánk, megébedelünk valahol...

MARIANN: Vacsorázni hívtak...

ALIZ: Vasárnapra? Kicsoda?

MARIANN: Most. Az előbb. Egy pasas.

ALIZ: Egy pasas volt nálad?

MARIANN: Nem, dehogyis! Kinn voltam a Csömöri úton, tudod, az öreg Rúfusz néninél, akit mosdatok. Na, és egy autós pasas felvett, egészen hazáig hozott...

ALIZ: Na végre, hogy valami történik veled!

MARIANN: Nem hagyott békén, hogy menjek el vele vacsorázni, meg minden.

ALIZ: Meg minden?! Te jó ég, Mariann! Remélem, elmentél vele?

MARIANN: Fenét. Tíz évvel fiatalabb nálam.

ALIZ: Na és? Ő kezdte, nem te, vagy nem így van?

MARIANN: És képzeld, annyira udvarolt, még a Levendula illatom is megbolondította.

ALIZ: Minek az illata?

MARIANN: A kölnim illata. És mindenáron, hogy feljön a lakásomra, meg ilyesmi...

ALIZ: Na, és hol van most?

MARIANN: Csak nem gondolod, hogy itt?! Pedig azt hiszem, komolyan tetsettem neki, mindjárt első látásra. És azt sem hitte el, hogy negyven éves vagyok.

ALIZ: Mert te megmondtad.

MARIANN: Megmondtam. *(Nevet)* Nem szeretem, ha utólag reklamálnak.

ALIZ: Akkor már igazán bevallhattad volna azt az eltagadott többi öt-hat évet is!

MARIANN: Négy-öt évet, jó?

ALIZ: *(nevet)* Jó. Nagy marha vagy fiacskám! Hát miért nem csináltál magadnak egy jó estét?

MARIANN: Nem tudom. Azt hiszem, gyáva vagyok. Ráadásul azt hazudtam, hogy gyerekeim vannak meg férjem, és szívrepesve várnak itthon.

ALIZ: Örült vagy, fiacskám. És most jobb?

MARIANN: Nem tudom. Azt hiszem, ezt a lakást, utálok ezt az egészet itt, nincs kedvem valamit is odább tenni, most is bűzlik a hamutartóban az a sok csikk, a szőnyeg tele mindenféle szöszökkel, de nincs kedvem, kinek takarítsak? *(Sóhajt)* Na, jó, jó, szombaton nekilátok...

ALIZ: *(nevet)* Könnyelműség! *(Más hangon)* Vettem három kiló banánt, rád is gondoltam, majd a felét átadom. Szóval elmegyünk vasárnap?

MARIANN: Tíz évig vártam, hogy Tamás elvegyen feleségül, de talán az sem lett volna jobb. Talán semmi se lett volna jobb...

ALIZ: Tamás soha nem akart elválni a feleségétől, és nem akart téged feleségül venni...

MARIANN: De igen, amikor elköltözött otthonról...

ALIZ: Amikor elköltözött! Azt nem miattad tette, ne áltasd magad! Nem szeretem, ha áltatod magad. Feltűnt valami kis fruska, valami kozmetikusnő... az igen! De aztán észretért. És hiányzott neki a kényelem, az a jó kis otthoni kényelem, na meg osztozkodni kellett volna a házastársaknak a közös vagyonon... Túl nagy áldozat lett volna az Tamásnak. Ismertem. Ajaj! Ne áltasd magad, fiacskám...

MARIANN: Te aztán kiábrándítod az embert a régi szép emlékeiből...

ALIZ: Nincs régi szép emlék, drágám! És ha akad egy bolond srác, aki rád veti férfias pillantását, hát máskor csak vidd fel szépen a lakásodra. Mit veszthetsz?

MARIANN: Csak ő veszthet, igaz?

ALIZ: Bolond vagy. Nem azt mondtam. Egyszerűen nem akarom, hogy pókhálók vonjanak be. Csak sírsz, csak nyavalyogsz, hogy megőrülsz a magánytól... *(más hangon)* Nézed a filmet?

MARIANN: Igen, közben nézem.

ALIZ: Ez a Maximilian Schell, ez csinos pasas, mi?

MARIANN: Na, ilyenforma volt.

ALIZ: A srác, aki hazahozott?

MARIANN: Ilyen fekete, sovány arcú... Azért ez is megöregszik lassan, ez a Maximilián Schell. *(Más hangon)* Szó-

val banán, azt mondod? Alighanem hagyom a fenébe azt a sült kolbászt, meghámozok két narancsot, az elég lesz. Holnap korán kelek, most leteszem, jó?

ALIZ: Álmodj a fiúdról! Hé, hallod? Legalább álmodj róla...

(Kutyaugatás.)

DOBOS: Eridj! Eridj innen, Kucsma, hallod-e? A címfestő ez a kis vacak korcs, de jó ugató... Kell a címfestőnek, kinn hever mindenféle holmija, félti, hogy ellopják... a kerítés is rossz... Mindig mondom neki, hogy kösse meg ezt a kutyát, mert jár hozzánk a körzeti nővér, lássa, mégse köti meg. – Hideg van ma reggel, úgye, kedves... izéke... nővérke...

MARIANN: Mariann nővér.

DOBOS: Lássá, mindig elfelejtem... pedig tudom, tudom, a feleségem is hányszor elmondja egy nap, hogy így a Mariann nővér, úgy a Mariann nővér... ha most itt lenne, mert milyen áldott keze van! Nagyon szereti magát... Erre tessék, itt nem olyan pocsolás meg jeges. – Kucsma, ne ugárlj itt!

MARIANN: Dobos néni hogy érzi magát?

DOBOS: Jól... azaz... elég hitványul, szegényem. Csak magát várja... Tudja, a címfestő ez a kutya... Valamikor ez az egész ház a mienk volt...

MARIANN: Igen, már mesélte, Dobos bácsi.

DOBOS: Már mondtam? Pékségem volt nekem ott hátul, ahol most a címfestő van. Járnak ahhoz ide mindenféle autók, feltúrják az udvart, tetszik látni... A háború után tettek be ide lakókat. A pékséget szétverte egy gránát, én meg állami iparba mentem... Na, csak tessék előre menni.

MARIANN: Maga után, Dobos bácsi.

DOBOS: Mert öreg vagyok? Isze öreg vagyok, vén csont... Na jó, nyitom az ajtót. Így. Lássá, a tejet már felforraltam, a kávé is...

MARIANN: Megmosnám a kezem.

DOBOS: Itt a lavór, a törölköző, a szappan... (Neszez vele.) Ide van készítve minden. Azt mondja a feleségem, készíts csak oda mindent, mire

jön a nővérke. Korán kelek, befutók, elvégzem a konyhai munkát, mindent rám lehet bízni. De ő furtonfurt egzecéroz, hogy „állj ott a tűznél, amíg felforr a tej!” Mintha nem tudnám.

MARIANN: (kézmosás közben) Itt mindig tisztaság van... És a forralt tej illata! Tudja, a gyermekkoromat juttatja eszembe, azokat a friss, téli reggeleket...

DOBOSNÉ: (a szobából) Megjött, Mariann nővér?

DOBOS: Meg, meg, csak nyughass már!

MARIANN: Jó reggelt, Dobos néni! Éppen mondom az urának, hogy annyira szeretek magukhoz járni, olyan tisztaság van ebben a lakásban... olyan békés, nyugodt kis otthon...

DOBOSNÉ: Rosszul aludtam, Mariann nővér. Nagyon keserves éjszakám volt...

DOBOS: Á, most már csak panaszkodik, de lássa, amint beteszi ide a lábát, nővérke, kivirul ez az öregasszony. – Ott az *inyekció*, készítettem egy darabka vattát is...

MARIANN: (nevetve) Van nekem minden, de nem baj, jól van, Dobos bácsi. Hát akkor be is adjuk szépen...

DOBOSNÉ: Az öregemberem itt totyog már hajnal óta, azt mondja, reggelizzek, de tudhatod, mondom, hogy amíg nem kapom meg az inzulint, nem szabad ennem. Nem képes megjegyezni, csak kínozt, kínozt...

MARIANN: (kedvesen) Mindjárt hozhatja a reggelit.

DOBOS: Iszik egy csészécskével, Mariann nővér?

MARIANN: Nem, köszönöm.

DOBOSNÉ: Jaj, hát már odakészítettük pedig...

MARIANN: Nem bánom, de csak egy keveset. (nevet) Ha mindenhol elfogadnám, amivel kínálnak...

DOBOSNÉ: Mindenhol?! Mindenhol aztán igazán ne, csak nálunk! (más hangon) Hozd már! (Ismét az előbbi hangon) Nagyon siet?

MARIANN: Sok a beteg. – Tartsa a karját, Dobos néni... Így.

DOBOS: Egy kis vajás kenyeret, Mariann nővér?

DOBOSNÉ: Hallgass, most adja be az *inyekciót*!

DOBOS: *(suttogva)* Bocsánat!

(Kis szisszenés; neszek az asztalon)

MARIANN: Már meg is vagyunk.

DOBOS: Mondhatom? Egy kis vajás kenyeret?

MARIANN: *(nevetve)* Nem, azt már nem. Egy korty kávé untig elég.

DOBOSNÉ: Megmérné az öregem vérnyomását?

DOBOS: Nem kell vesződni azzal!

MARIANN: Dehogynem! Gyűrje csak fel szépen az ingujját, úgy, úgy. Hadd lássuk, micsoda muszklíja van?

DOBOS: *(nevet)* Muszklí!... Na, ez már!... De azért dolgozom én a hetvenhárom évemmel éppen úgy, mint régen!

DOBOSNÉ: Fára akart mászni!

MARIANN: Még egy kicsit feljebb az inge ujját. Így. – Fára?

DOBOS: Meg kell metszeni a fákat, hát nem? Egy-két hét és itt a tavasz! Van itt a ház mögött néhány gyümölcsfa, hogyan hagyhatnám pusztulni őket...

MARIANN: Csss – cssss!

DOBOS: Ja, hallgassak most inkább?

MARIANN: *(kis szünet után)* Na. Nem ártana egy kicsit pihenni.

DOBOS: Sok?

DOBOSNÉ: Úgye, hogy felszaladt neki! Csak szédeleg itt nekem, tegnap is, estefelé, nekiment a szekrénynek.

DOBOS: Mert sötét volt.

DOBOSNÉ: Mert szédelegtél! Más se hiányzik, mint két nyomorúság egyszerre! Ki néz be ránk? Senki. – Nagyon felszaladt neki?

MARIANN: Magas. Egy kicsit magas. Van még abból a rausedilből?

DOBOS: Van itten valahol...

MARIANN: Hát szedni kell, Dobos bácsi, nem azért adta a doktor úr, hogy csak betegye a fiókba! Így nem leszünk jóba...

DOBOS: *(zavart heherészéssel)* Pedig jóba akarunk lenni, igaz-e?

MARIANN: Majd hozok új receptet. Ki is váltom. De pihenni kell ám!

DOBOSNÉ: Na! Ő meg moziba akart menni!

DOBOS: Ej, dehogy!

DOBOSNÉ: Itt rágta a fületem, hogy ő elmegy moziba. Azelőtt se jártunk soha, minek az neki most?

DOBOS: Tévének sincs!

DOBOSNÉ: Persze, hogy nincs, mert a nyugdíjad se valami sok, te öregember! A gyerekektől mi nem akarunk semmit, van azoknak elég bajuk... Mozi! Nem is érti ez az öregember azt, amit ma a moziban adnak!

DOBOS: Hogyne érteném!? Mindig is érdeklődő ember voltam, kérem! Újságok jártak nekem, tagja voltam az iparos körnek...

DOBOSNÉ: Iparos kör! Negyven éve! Nem való neked más, te öregember, csak ez a kis szöszmötélés itt, mellettem!

DOBOS: Az! Ahogy te képzeled, aszszonyi ésszel! Már megbocsásson, nővére.

(Mariann nevet)

Nem úgy van az, hogy egyszer csak slussz, befejezi az ember, hátat fordít a világnak. Nekem kell még egy kis társaság!

DOBOSNÉ: A moziban?

DOBOS: Mindegy, hogy hol! Emberek! Nincs igazam? Mert még ha olykor elmehetnék a gyerekekhez. De az egyik az Alföldön van, ott ilyen... hogyis-mondják...

MARIANN: Főagronómus. Tudom.

DOBOS: Na. A másik, a lány, az meg a Dunántúlon tanít... Csak levelezünk velük.

DOBOSNÉ: Én levelezek. Ez az öregember le nem írta egy sort sem. Csak azt mondja, ird oda, hogy csókol apátok.

DOBOS: Nehéz a kezem.

MARIANN: Persze.

DOBOS: Nem fogják a tollat az ujjaim... De ki tesz itt azért mindent? *(Más hangon)* Tessék, a kávé...

MARIANN: Köszönöm. Majd elmegy moziba is, Dobos bácsi, de most pihenni kell. Le kell feküdni szépen, és szedni a gyógyszert. És veszekedni sem szabad, az is árt.

DOBOS: *(nevet)* Nem veszekszem én!

DOBOSNÉ: Nem veszekszik az öregember, csak örül, hogy itt van valaki, s beszélhet.

DOBOS: Ízlik a kávé?

MARIANN: Ilyen finomat csak itt iszom. De most már mennem kell.

DOBOSNÉ: Jaj, mit is akartam még?!

DOBOS: A tojást.

DOBOSNÉ: A tojást?

MARIANN: Milyen tojást?

DOBOS: Hogy ehettek-e tojást.

DOBOSNÉ: Nagy gond, hogy miket főzzünk, aztán irt a lányom, hogy anyukáék ne egyenek sok húst, apukának nem kellene azok a zsíros tarja szeletek... Mert úgy értékeli csak ez az öregember, ha zsíros...

DOBOS: Hogy ezt nem ehetem. Meg bort is csak egy decit.

MARIANN: (*kedvesen*) Néhányszor elmondtam én is. Úgye, elmondtam? Fel is jegyeztettük szépen. Dobos néaninek a cukra miatt kell vigyázni, Dobos bácsinak a hipertóniája miatt...

DOBOS: Isze így, így, persze. De még azt is írta a lányunk, hogy a tojás... hogy is?

DOBOSNÉ: Hogy *koteresztin* vagy mi. Hol az a levél?

MARIANN: Koleszterin. Persze. Egyszer egy héten elég, nem kell már ebben a korban.

DOBOSNÉ: Szóval akkor jól írta a lányom?

MARIANN: Lássák, törődnek magukkal, aggódnak...

DOBOS: Csak messze vannak. Mi meg itt ketten... Ülünk az ablaknál, leszűk, kik jönnek a címfestőhöz. Néha bekapcsoljuk a rádiót, de elszundikálunk rajta... Azért akarom azokat a fákat metszegetni... – Megálljon, kapok magamra valamit, kikisérem, nehogy az a kutya...

MARIANN: Inkább tessék lepihenni, tessék, lepihenni! Holnap majd jövök.

DOBOSNÉ: Várjuk, Mariann nővér!...

(*Orvosi váró. Hallk zsivaj. Férfiak, nők egyszerre.*)

– Jó reggelt, nővérke!

(*Külön, külön*):

– Jó reggelt!

MARIANN: Jó reggelt! Benn van már a doktor úr?

FÉRFI: Mindjárt nyolc óra.

MARIANN: Még öt perc. Szépen összejöttek!

NŐ: Én voltam az első!

FÉRFI: Maga utánam jött. Amikor én jöttem, még nem volt itt senki.

NŐ: Hogy nem volt itt senki?!

TÖBBEN: – Nem maguk, Kocsis néni volt itt elsőnek!

– Ki az a kocsis néni?

– Nincs is itt!

MARIANN: Ott ül Kocsis néni a padon.

Maguk mögött. Mi baj, Kocsis néni, mi történt? Hogy néz ki? Mi van a kezével? És az arca! Adjanak egy kis helyet Kocsis néninek. Elveszik előle a levegőt! Mi történt?

KOCSIS NÉNI: Megvert...

MARIANN: Na, majd mindjárt megnézzük. Jöjjön be velem...

(*Más hangtér*)

Jó reggelt, doktor úr

DOKTOR: Jaj, Mariann, jó, hogy jön! Úgy fáj a fejem, csináljon valamit, masszírozza meg a tarkómat vagy a halántékomat...

MARIANN: *Fejlövés*, doktor úr?

DOKTOR: Mit tudom én, lüktet, szét-hasad... Jó erősen, úgy, úgy... magának arany keze van...

MARIANN: Jobb már?

DOKTOR: Kicsit... Az este letáborozott nálam az a kékharisnya, az a Helén, tudja, annak a professzornak az özvegye, emlékszik a professzorra, nem? Sclerosis multiplex-ben halt meg itt nekünk tavaly... Kibírhatatlan irodalmár az az özvegy, de már meg kellett hívnom teára, nem hagyott békén... Teára! Na, képzelje, *à la Englisch*, csakhogy a tea-idő, úgye, az *five o'clock*, és maximum hatig tart, mert azok, a szigetországbán tudják az illemet, de ő kilencre jött, ott duruzsolt nekem éjfélig zagyva irodalmi pletykákat, hogy most ki, miért meg hogyan, mert ő aztán tájékozott, ajaj, és valami spanyol író is emlegetett, hogy okvetlenül elhozza nekem a könyvét, spanyol vagy dél-amerikai, valami Marquez... – Maga olvasta ezt a Marquezt?

MARIANN: Olvastam.

DOKTOR: És jó?

MARIANN: Jó.

DOKTOR: Na, ezt hajtogatta nekem egész este, hát én nem tudom, majd elolvasom. És persze ő hozza el! Na, képzelje! Hogy Marquez... Most ez a Marquez... És ahogy kiejti, tudja, nahát! Az istennek sem akart elmenni, hát csodálja, hogy fáj a fejem? Már kétségbeestem, hogy mi az, nálam akar aludni, felkinálkozik, vagy mi a fenét akar, na, hát aztán nekem már más se hiányzik, csak ő! És ráadásul a kalapját sem vette le, ott ült

nekem egész este kalapban, utálom, ha egy nő kalapot visel, pláne szobában... – Mariann, magának nincs kalapja, remélem?

MARIANN: Doktor úr, itt van Kocsis néni.

DOKTOR: Á, Kocsis néni? – Te jó isten, mi van magával, drága mamikám?

KOCSIS NÉNI: Megvert...

MARIANN: Ki verte meg?

DOKTOR: *(tárgyilagosan)* Az ura. Ne is mondja, mamikám, hogy elesett, ne próbálja titkolni, az ura volt!

KOCSIS NÉNI: Nem titkolom, megmondom, doktor úr, mert igenis el kell árulnom őt, mert kínoz, mert amikor influenzás voltam, lázasan, tetszik emlékezni, amikor azt tetszett mondani, hogy feküdnöm kell, mert majd' összeestem, és tetszett adni azokat a tablettákat, és még, úgye, Mariann nővér is kinn volt *inyekcijózni*, hát akkor is kiborított az ágyból.

DOKTOR: Részegen?

KOCSIS NÉNI: Nem részegen, mert nem részeg, csak ingerült.

MARIANN: Hogyhogy ingerült?

KOCSIS NÉNI: Tetszik tudni, nővére, hogy mindjárt milyen idegingerültség jön rá, ha egyet moccanok, rámripakodik, hogy maradjak veszteg, pedig nem csinállok mást, ugye, csak érte vesződöm, neki készítek mindent, inget, gatyát, azt a kis gezemicét, amit meg tudok főzni... Ugye, amikor meg beteg voltam, azzal szekirozott, hogy ő nem tud terpeszkedni, és hát kiborított.

DOKTOR: Honnan?

KOCSIS NÉNI: Az ágyból. Hogy izzadok. Meg tűzforró a testem, nem tud tölem aludni, nem tud nyújtózkodni...

DOKTOR: Hogy függ ez össze?

MARIANN: Egy ágy van a szobában. Együtt alszanak.

KOCSIS NÉNI: Együtt hát, férj és feleség vagyunk, nem? Minek másik ágy? El se fér. Csak ekkora-e az a szoba... így-e... jaj... Fáj ám itt a vállam, meg a mellem, ahogy idecsapott...

DOKTOR: Na, vetközzön csak, hadd lássuk.

MARIANN: Segíték.

KOCSIS NÉNI: *(sziszegve)* Én csak annyit szoltam neki, hogy letakaríthatnád a lábad, ha bejössz, mind csak azért kapaskodom, hogy egy kis tisztaság legyen, te meg... jajaj... itt is fáj ám! – ...te meg trappolsz itten sárosan. Ezzel már csak: híjjj! – így ahogy csinálom: híjjj! És kapta fel a mankóját, s ahol ért...

DOKTOR: A mankójával? – Mariann, egy kis alkoholt. – Fáj itt?

KOCSIS NÉNI: *(sziszeg)* Ott... ott nagyon. – Én meg csak reggel mertem kérdezni tőle, hogy hát miért? Hát mért csaptál rám? Mégis, tudni akartam. De nem szolt. Meg volt bántódva...

MARIANN: Ó?!

KOCSIS NÉNI: Ó. Megmondta aztán. Most, amikor indultam ide. Hogy minek csúfolom én őt azzal, hogy trappol, amikor csak fél lába van... Meg volt bántódva, azért jött rá megint az idegingerültség. Így hát az én hibám. Pedig dehogy csúfoltam, hogyan csúfolnám, amikor mindig az eszembe van, mennyire meg akart inkább halni, amikor megtudta, hogy a lábát térdből... amikor az a balesete volt neki a vontatóval...

DOKTOR: Na, írunk fel kenőcsöket. És borogassa. Mariann nővér holnap felkeresi. Haza tud menni, mamikám?

KOCSIS NÉNI: Elballagok... De Mariann nővér ne mondja az uramnak, hogy panaszkodtam, hogy elárultam.

MARIANN: Hát mit csináljunk? Hagyjuk, hogy üsse?

KOCSIS NÉNI: Egymásra vagyunk utalva, kedves, össze vagyunk kapcsolva ember meg asszony. Ez volt kimérve rám, most már elviselem... És aztán, ugye, jogosan ingerült, ő a szerencsétlenebb... Na, isten velük... Beküldjem a következőt?

MARIANN: Küldje.

DOKTOR: Sokan vannak, igaz? *(Hangosan)* Jöjjenek be a férfiak... Aki-nek csak recept kell, menjen a nővérehez... Sorban, uraim, sorban...

(Zsinat, aztán a zaj elúszik.)

(Műszerek koppanása, csengése.)

DOKTOR: Na, van kinn még valaki?

BETEG FIATALASSZONY: Én voltam

az utolsó. Hát akkor... Vizszontlátásra.

DOKTOR: Gyógyuljon meg nekem! Magának sem hiányzik a kórház!

BETEG FIATALASSZONY: Nem, isten őrizz, doktor úr! Kinn feküdtünk a folyosón. Végig az egész kórház folyosón a betegek... Nem kívánom megint, doktor úr.

DOKTOR: Minden jót! – *(más hangon)* Végig a folyosókon! Nagyon jól tudom. Már rettegek, ha valakit be kell utalni. Beküldök egy beteget infarktussal, nincs hely, nem tudják hová fektetni, lehetem, hogy élve kikerül-e? Ez a mi kerületi kórházunk egy Dickens tollára kívánczik, Mariann. Épülnek az új városrészek, többszáz-ezer emberrel gyarapszik a körzet, és nincs kórház... – Na, bezárjuk a boltot. Sok címe van mára?

MARIANN: Dorián bácsi, a Rúfusz nővérek... mosdatás, aztán van két kötözés, roborálások... az az elfekvő néni... meg az epilepsziás Hilda.

DOKTOR: Volt rohama?

MARIANN: Volt. És csak rosszabbodik a helyzete. Elhagyta a férje. Pedig tudja, milyen szép nő. Most ott maradt huszonötévesen a kislányával... A kislány három éves. Mire számíthat az a szép, fiatal nő?

DOKTOR: Nem sokra. Szóval lelépett a férje. Mit lehet erre mondani? Pannaszkodott nekem, hogy fél. Félt. Sírt. Itt sírt nekem, hát maga is emlékszik, itt sírtak mind a ketten, hogy az aszszonykára szerelmeskedés közben mindig rátör a roham. Félt. Nem bírta... Ajaj... – *(szünet)* Kávéztunk ma, Mariann?

MARIANN: Háromszor. És elfogyott egy doboz cigarettája!

DOKTOR: Jó, jó, itthagynom ezt a kartont, nem szívok, ma már nem gyűjtök rá. Hacsak nem ül ma is a nyakamra az a szörnyű kékharisnya!

MARIANN: Még elveteti magát.

DOKTOR: Velem?! Hormon-napjaimon sem jöhet számításba!

MARIANN: Nézheti egy életen át a szép özvegy kalapját.

DOKTOR: Jaj! És tudja, mekkora kalap? Ekkora kalap, ni! – El akar cipelni Görögországba. A klásszikus romokhoz! Romokat a romokhoz!

MARIANN: Maga csak szidja, de majd együtt repülnek.

DOKTOR: Frászt! Repülővel nem megyek. Engem ne löjjenek le, ne térítsenek el. – Különben, mit jósolgat itt nekem? Maga mért nem megy férjhez? Ne nekem ajánlgasson rossz üzleteket!

MARIANN: Megvárom, amíg a doktor úr megházasodik. Csak sorjában...

DOKTOR: Házasság?! Elegem volt nekem már abból is! Nézze ezt az ősz fejet...

MARIANN: Na, na.

DOKTOR: Ezzel a fejjel?! Itt vannak nekem ezek a bánatos özvegyek... Szóval, azt mondja, hogy Marquez jó. Columbiai, nem? Valahogy így mondta a bánatos, a nagy kalapja alól. miközben megszlopálta az egész üveg whiskymet. Jéggel, persze. Mi is a címe annak a könyvnek?

MARIANN: „Száz év magány”.

DOKTOR: Na, ez az, látja! Azt hiszem, mire ma hazaérek a betegeimtől, leginkább én is száz év magányra vágyom... – Kell valakinek recept? A Rúfusz nővéreknek még tart a polybé-kúra?

MARIANN: Folyamatosan. Dorián bácsinál megpróbálkoztam a fiziológiás sóoldattal. Persze, csak én borogatom. A menyé hozzá sem nyúlna a sebez... Itt a recept-lista...

DOKTOR: *(ír, morogva)* Inj. Atriphoscat. orig. No. duo... Inj. B1 scat. orig. – Száz év magány. Majd meglátjuk...

(Autódudálás jelzésként: néhány rövid, éles duda hang)

VIKTOR: Mariann!

(Kocsiajtó csapódik)

Mariann, én vagyok!

MARIANN: Maga? Mit csavarog itt a Csömöri úton?

VIKTOR: Tegnap is erre hajtottam, de maga nem volt itt.

MARIANN: Gondolja, hogy mindig ebben a buszmegállóban ácsorgok?

VIKTOR: Próbá szerencse! Tessék!

MARIANN: Hogyan?

VIKTOR: Szálljon be.

MARIANN: Minek szálljak be?

VIKTOR: Mert este van, sötét van, hideg van, és ez itt egy barátságtalan

környék. Mondtam már a múltkor is.
 Hazaviszem.
 MARIANN: Ne vigyen haza.
 VIKTOR: Van még dolga valahol?
 MARIANN: Nem. Már végeztem. De
 ne vigyen haza.
 VIKTOR: Rendben, nem viszem haza,
 hanem elmegyünk valahová. Remélem,
 nem utasít vissza?
 MARIANN: Semmi értelme, Viktor.
 VIKTOR: Tehát azért megjegyezte a ne-
 vemet. Eltette a címet is? Felhívott
 volna?

(csend)

Hideg van, ne álljunk itt.
 MARIANN: Jön a busz.
 VIKTOR: Az egy teherautó...

(Elhúzza a teherautó)

MARIAN: Nem bánom, beszálok.

(Kocsiajtó; a motor felbúg.)

Tegnap is itt volt?
 VIKTOR: Nem tudtam magát kivenni a
 fejemből.
 MARIANN: Gondolja, hogy ez hat?
 VIKTOR: Ez a szöveg? Nem. Tudom,
 magánál ezzel nem érek el semmit.

(szünet)

MARIANN: Tegnap délelőttös voltam,
 ma meg délutános. Csak ilyenkor já-
 rok ide este.
 VIKTOR: Tegnap nagyon odavoltam,
 hogy nem leltem magát.
 MARIANN: Odavolt? (nevet)
 VIKTOR: Ne nevéssen.
 MARIANN: Mi van a barátjával? Ma
 sem találta otthon, ma sem tudta ki-
 beszélgetni magát vele? Azért keresett
 engem?
 VIKTOR: Mariann, ne ilyen ellensége-
 sen...

MARIANN: Na, jó. Igaza van.

(szünet)

Mondja, mit akar tőlem?
 VIKTOR: Hogy legyen egy kicsit kedve-
 sebb.
 MARIANN: Ezt akarja?
 VIKTOR: Most csak ezt.
 MARIANN: És azután?
 VIKTOR: (kis mosollyal) Azután? Azu-
 tán majd meglátjuk.
 MARIANN: Hogy mit ér meg ez a já-
 ték?
 VIKTOR: (m. f., már magabiztosan)
 Hogy mit ér meg ez a játék.

MARIANN: Jó.
 VIKTOR: Tessék?
 MARIANN: Azt mondtam: jó.

(szünet)

Kicsit lehúdom az ablakot.
 VIKTOR: Fáradt?
 MARIANN: Ha elmondanám magának
 a napomat!
 VIKTOR: Beülünk valahová, és elmond-
 ja.
 MARIANN: Nem, azt nem.
 VIKTOR: Vacsorázunk, zenét hallga-
 tunk...
 MARIANN: (szemtelenül) Gyűlölöm a
 vacsorázást és a zenehallgatást.
 VIKTOR: (óvatosan) Talán a férjével
 is...
 MARIANN: Hogyan?
 VIKTOR: Úgy értem, ez valami megszo-
 kott verkli, ami idegesíti?
 MARIANN: Úgy van. Megszokott verkli.

(szünet)

Így nem is mehetek sehová. Nem va-
 gyok megfelelően öltözve...
 VIKTOR: Á, nem számítana...
 MARIANN: Ha tudni akarja, most egy
 öreg nénitől jövök, akit tetőtől talpig
 lemosdattam...
 VIKTOR: Lemosdatta?
 MARIANN: Rúfusz néni. Helyesebben a
 Rúfusz nővérek, mert ketten vannak.
 Ketten élnek együtt. Szoba, konyha,
 veranda. A verandán virágok; egy
 dzsungel. Virágoknak megy neki az
 ember, virágokba botlom, pálmák,
 meg rettenetes kaktuszok, meg min-
 denféle indás, kúszó zöldek...
 VIKTOR: Érdekes.
 MARIANN: Nem érdekes, borzalmas.
 Mintha benőnék őket a virágok. A
 konyhában macskák, tejet lefetyelnek,
 nyávognak a rongyszőnyegeken...

VIKTOR: Hm.

MARIANN: A Rúfusz nővérek valami-
 kor gyönyörű tafota ruhákban jár-
 tak... ezerszer mutogatták már a
 fényképeket; nagy, földigérő ruhák,
 csipkék, hajkoszorúk... Szálfaegyene-
 sen állnak a fényképeken... mint az
 ikrek... sötét szemöldök, olajosan
 csillogó szem, szép ívű száj, karcsú
 nyak, darázsderék... Ritkán látni
 olyan gyönyörű nőt, mint amilyenek
 a Rúfusz nővérek voltak fiatalon.
 Aztán ott vannak a férfiak, akik vala-

ha beléjük bolondultak, szerették őket, de akik már régen meghaltak... bajszos, mosolygós tekintetű férfiak. Az egyik asztalosmester volt, a másik kárpító. Ott vannak egy nádfonatú kerti pad mögött, az asszonyaik mögött, föléjük hajolnak védőn... boldogan... egy fa alatt... abban a kertben, ahol most mindig belebotlom a leszakadt esőcsatornába. Szalmakalapban állnak, fehér mellényben, bambuszbotra támaszkodva. Meg ott vannak Hűvösvölgyben... aztán az Ördögórom szikláknál prêmes kabátokban, belenevetnek a fényképezőgép lenséjébe... Na, hát az egyik Rúfusz lányt, nem is az idősebbiket, mert az még tartja magát valahogy, szóval nem is a hetvenhatéves Milkát, hanem a hetvenhárom éves Ilkát emelgettem és forgattam ma este az ágyán, és szivacs-csal lemostam szépen, óvatosan a bőrét, a csontjait, az inait, az egész emberi roncsot. Közben a három évvel idősebb nővére vigasztalta: meggyógyulsz, Ilka, halod, a nővérke is azt mondja, hogy sokat javultál, minden jó lesz, meglátod, jön a tavasz...

VIKTOR: Ajaj. Hát nem valami derűs dolog.

MARIANN: Nem. És amikor most eljöttem tőlük, Milka, az öregebb, az ernyős lámpa alá ül, és kis, négyzet-alakú kartonokra gyöngyház gombokat varr fehér cérnával. El tudja képzelni?

VIKTOR: *(kis csend után)* Bekapcsoljam a rádiót?

MARIANN: Ne kapcsolja be.

(szünet)

Különben kapcsolja be.

(Halk zene a rádióból, lassú dzsessz.)

És, tudja, azokat a kartonra fűzött gombokat egy dobozba rakja, s mielőtt még aludni térne, megmutatja a hűgának, hogy nézd, Ilka, ma ennyit dolgoztam, hétfőn jöhetnek érte, meglátod, kapunk egy csomó pénzt...

VIKTOR: Egy csomó pénzt?!

MARIANN: Néhány száz forintot havonta. Tanácsi szociális bedolgozás. Olyan mint a zacskóragasztás. Tavaly még Milka is varrta a gombokat.

VIKTOR: Milka.

MARIANN: Milka és Ilka. A Rúfusz nővérek. Zöld ernyős lámpa alatt. A kúszónövények között...

VIKTOR: El akarja zárni a rádiót?

MARIANN: Nem. Keresek valami jobb zenét.

(Harsogó latinamerikai muzsika)

VIKTOR: Szeretném, ha eljönne velem.

(szünet)

Nem válaszol?

MARIANN: Hajtson a lakásom felé.

VIKTOR: A lakása felé?

MARIANN: *(elszántan)* Ha van bátor-sága, feljöhet hozzám.

(A zene kiúszik.)

(Csend. Telefon cseng – hosszan.)

MARIANN: Felvehetjük. Aliz, a barát-nóm.

VIKTOR: Ilyenkor éjjel?

MARIANN: Azért tudom. A leglehető-slenebb időszakokban hívjuk egymást.

VIKTOR: Most ne...

(A telefon elhallgat. Csend)

MARIANN: Majd visszahívom később.

(szünet)

Iszol? Konyak.

VIKTOR: Nem.

(szünet)

Miért mondtad, hogy férjed van... családod?

MARIANN: Volt valakim. Nem fontos.

VIKTOR: Elhagyott?

MARIANN: *(szomorú nevetéssel)* Elhagyott. Egyébként férjem is volt. Régen. Meghalt. Tehetséges fizikus volt, kiderült, hogy gyógyíthatatlan beteg. Három hónapig ápoltam.

VIKTOR: Itthon?

MARIANN: Kórházban. De akkor még nem voltam nővér. Irodában dolgoztam. Számvitel.

VIKTOR: Mikor volt ez?

MARIANN: Mikor? Még fiatal voltam. Nem akarok fényképeket mutogatni, siralmas dolog. Három hónapig éjjel-nappal mellette, vele kinlódtam, megengedték, hogy benn legyek a kórházban. Tudták, hogy meg fog halni. Én is tudtam. Sőt – ő is. *(szünet)* Akkor határoztam el, hogy nővér leszek. Igen. Akkor. Láttam, mit jelent az ápolás, láttam ott a férjem mellett azokban a keserves hónapokban. És akin segí-

teni lehet... amennyit lehet... (szünet) Csitrikkel jártam együtt a tanfolyamra. Huszonhat évesen. Igen. És máshoz voltam szokva. Irodához. Könnyebb munkához. Abban az időben sem lehettem több ötven kilónál... Ágytálazás, takarítás, szóval ami ezzel jár...

(szünet)

Mit nézel? Öreg vagyok, mi?

VIKTOR: Nem, nem, csak csodálom ezt a...

MARIANN: (táradt mosollyal) Ne csodáld. Már belefáradtam. Az ember belefárad. De csinálom. Rendesen. Ahogy tudom. Mind így vagyunk.

(szünet)

VIKTOR: És... az a másik?

MARIANN: Kicsoda? Ja, az a másik?

VIKTOR: Aki elhagyott.

MARIANN: (kis sóhajjal, tárgyilagosan)

Az a másik jóval idősebb volt nálam, de éppen az tetszett benne, hogy érett férfi. A biztonság... (szünet) Nős volt. Magyarázgatta, hogy nem él jól a feleségével... (nevet) Kényszerű együttélés, formaság a gyerekek miatt, sőt többi. De elérkezik az az idő, amikor el tud szakadni tőlük... ilyesmi. Nem bántam, úntam már, hogy ligjek-lógjak a világban, elfogadtam. Egyébként nagyon rendes volt, már amennyire az ilyen emberre azt mondhatjuk, hogy rendes. És tartott egy darabig az ügy... na, igen... Még el is mentünk ide-oda... ahol nem ismerték...

(szünet)

Nem érdekes. Adjak valamit inni?

VIKTOR: Nem lehet. A kocsis...

MARIANN: Ja, persze. Én iszom.

(szünet)

Öreg vagyok, mi?

VIKTOR: Hagyd ezt.

MARIANN: Valami nem stimmel?

VIKTOR: (zavartan) Szép kis lakás.

MARIANN: Vacak. Garzon. De szeretem.

(szünet)

Utálom!

(szünet)

Tíz évig vártam, hogy feleségül vegyen. Akkor még lett volna értelme. A lakást is elcseréltük volna. (nevet)

Néhányszor megbeszéltük, tervezgettünk, ajaj! Szép lakást akartunk. Nagyobbat. Talán.

VIKTOR: Lassan el kell mennem.

MARIANN: Elég volt, mi? Nem erre számítottál. Elképzeltél valami hangulatos kalandot egy férjes asszonnyal, diszkréción, semmi veszély, kényelmes ügy... És most megijedtél a bánatos, magányos nőtől. Ez így túl veszélyes, igaz? (Nevet) A végén még nem tudnál lerázni!

VIKTOR: Nem kellene innod. Nem bírod.

MARIANN: Nem iszom. Csak egy kis konyak. Nem szoktam inni.

VIKTOR: Majd felhívlak.

MARIANN: De amíg nem hívsz fel, én ne csengessek rád, jól mondom? Így gondold? Mert most már megkaptad, amit akartál...

VIKTOR: (kínálódva) Mondom, telefonálok.

MARIANN: Vagy ha nem, hát akkor ennyi volt.

VIKTOR: Ne beszélj így.

MARIANN: Túl józan vagy. (Reménykedve) Ha nem mennél haza, ihatnál...

VIKTOR: Hát ami azt illeti...

MARIANN: (keményen) Igaz, reggel korán kelek. Fél nyolckor be kell adnom az inzultin Dobos néninek. Dobos néni vár. Mindig vár. És Dobos bácsinak kétszázás a vérnyomása, neki-szédül a székre nyek, de moziba akar menni, emberek közé. Kávét szoktam kapni tőlük, rémségesen rossz, ám én dicsérem. És örülnek... (szünet, megint reménykedő hangon, megállapítva) A feleséged nem vár téged.

VIKTOR: (zavarban) Nem, hát persze, hogy nem. Semmi köze a dolgaimhoz.

MARIANN: Miért akartok elválni?

VIKTOR: Hát... hogy is magyarázzam? Egy kívülállónak nehéz az ilyesmit...

MARIANN: Ühmmm...

VIKTOR: Úgy értem, apró ügyek, de mégis... Azt hiszem, más természetű...

MARIANN: Ühmmm...

VIKTOR: ...nem értjük meg egymást, ingerült, mindig ingerült, rosszkedvű, semmihez sincs kedve. Az ember belefárad, ha otthon nincs békessége.

MARIANN: Az ember meg az asszony egymásra van utalva, össze van kapcsolva... *(nevet)* Kocsis néni mondta. Nem ismered Kocsis nénit, mankóval veri az ura. Mégis a pártját fogja.

VIKTOR: *(nem érti)* Mankóval?

MARIANN: Mondd meg az ügyvédnek, hogy ne siessen azzal a lakás-cserével. Nem érdemes. Egyik este felküdj vissza a feleséged mellé, és kész.

VIKTOR: *(kicsit sértődötten)* Megbántad, hogy felhívtál?

MARIANN: Nem. Őszinte vagyok: nem. Bizonyos szempontból.

VIKTOR: *(nevet)* Bizonyos szempontból én sem.

MARIANN: *(komolyan)* Nem ugyanaból a szempontból!

VIKTOR: Nem értem, hogy gondolod.

MARIANN: Nem baj. *(szünet)* Ne moccorgj, ha menni akarsz, menj. *(Hidegen)* Az az igazság, hogy nem is szeretem, ha valaki szuszog mellettem az ágyban. Már elszoktam tőle... Hát akkor... jó éjt!

VIKTOR: Hát akkor...

MARIANN: Ühmmm... Bizony: „hát-akkor”. A kapu egész éjjel nyitva, ki tudsz menni, rossz a zár...

(Csend. Aztán tárcsázás. Jelez a vonal)

ALIZ: *(álmos telefonhang)* Mariann? Mi van, most értél haza?

MARIANN: Nem most. Csak az előbb nem vettem fel. Te voltál, ugye?

ALIZ: Én. Hogyhogy nem vetted fel?

MARIANN: Mert itt volt. Viktor.

ALIZ: *(felélénkül)* Viktor? Az az autós pasas? Röhögött, mi, hogy becsaptad azzal a férj-mesével? És? Mondhatsz valamit öreg barátnődnek? Nem vagyok féltékeny, csak ki vele!

MARIANN: Az az igazság, hogy...

ALIZ: Jaj, ne feledd a szavad, de képzeld, azért hívtalak az este, hogy elmeséljem: látogatónk volt délután. Na, találd ki, hogy kicsoda? Na?

MARIANN: Nem tudom.

ALIZ: Ha azt mondom, hogy húsz gramm arany karperecet kaptam tőle, akkor sem tudod?

MARIANN: De tudom. A volt férjed.

ALIZ: A gyerekekhez jött, mert a gyerek megírta neki, hogy most már férjhez fog menni, itt volt a vő-jelölt is, úgy volt megrendezve, hogy komplett itt legyen az egész család, szóval szép

idill, a gyerekeknek is hozott egy tízezer forintos autónyerménykönyvet, na, és nekem ezt az aranymicsodát, hát szóval meg akarta mutatni a leendő veje előtt, hogy ő milyen jó apa, meg volt-férj, meg minden. Kész cirkus, mi? Mit akartál mondani az előbb?

MARIANN: Csak a banánt. Hogy kösz. Itt volt az asztalon.

ALIZ: Napközben felvittem, gondoltam, legyen vacsorára.

MARIANN: Te vagy a gondviselőm.

ALIZ: Hát nem mesélsz semmit? Milyen volt? Mi is a neve?

MARIANN: Már mondtam. Viktor.

ALIZ: Remélem, most egy időre lepók-hálóz ez a Viktor?!

MARIANN: *(telnevet)* Hogy mondd? Hogy lepókhalóz? Csuda pofa vagy te, Aliz! Hát rám fér már egy kis lepók-hálózás, igaz?

ALIZ: *(derűsen)* Jól van, örülök, hogy feldobott a fiú! Irigyellek!

MARIANN: Engem aztán irigyelhatsz!

ALIZ: *(nevet)* Hancuroztatok?

MARIANN *(nevet)* Hancuroztunk, hajaj! Majd kicsattant a boldogságtól, hogy én akadtam az útjába.

ALIZ: Ne mondd!

MARIANN: Csuda nagy boldogság tört rám, Aliz! *(más hangon)* Na, és szép az a karperec?

ALIZ: Ja, a karperec? Gyönyörű, de persze, nem akartam mutatni, hogy menyire tetszik, ismersz; jól van, mondtam, úgy látom, magának még megér ennyit az a szép emlék, hogy a felesége voltam. Várta, hogy lelkendezzek, de egy frászt, nem tettem meg neki azt a szívességet... Mit nevélsz?

MARIANN: Én sem.

ALIZ: Mit: te sem?

MARIANN: *(nevet)* Én sem tettem meg Viktornak azt a szívességet, hogy lelkendezzem, s mi több, ő sem tette meg nekem azt a szívességet... *(tuldoklik a nevetéstől)* ...sőt, inkább nagyon is titkolta az örömét, mondhatnám, teljesen eltitkolta...

ALIZ: De hiszen azt mondtad az előbb...

MARIANN: *(még mindig nevetve)* Nem, Aliz, nem volt olyan fenemód érdekes az egész, mint gondolod, de azért nagyon vicces volt, ahogy megijedt tőlem...

ALIZ: Tőled? Hogy mondhat szívesen?

MARIANN: Vagy hát nem tőlem... inkább attól, hogy ez komoly... komolyra fordulhat... ez komolyabb...

ALIZ: Micsoda?

MARIANN: Az élet...

ALIZ: Ja?!

MARIANN: ...Hogy az egész élet valahogy zűrösebb, mint ő képzele. Azt mondta, felhív, de látni kellett volna az arcát. Soha többé nem fog keresni...

ALIZ: Pokolba vele! Azért nehogy elkenődj!

MARIANN: *(nevetve)* Pokolba vele!

ALIZ: Nehogy elkeseredj nekem!

MARIANN: Nem, nem, nem vagyok elkeseredve. Ha nem lennék reggeles, azért most leinnám magam, de várnak a körzetben, tudod, én vagyok Mariann nővér...

ALIZ: *(nevet)* Tudom, tudom.

MARIANN: *(vele nevet, keserves nevetéssel)* ...akinek mindenhol ott kell lennie pontosan, le kell mosni a tehetetlen öregasszonyok vézna testét, meg...

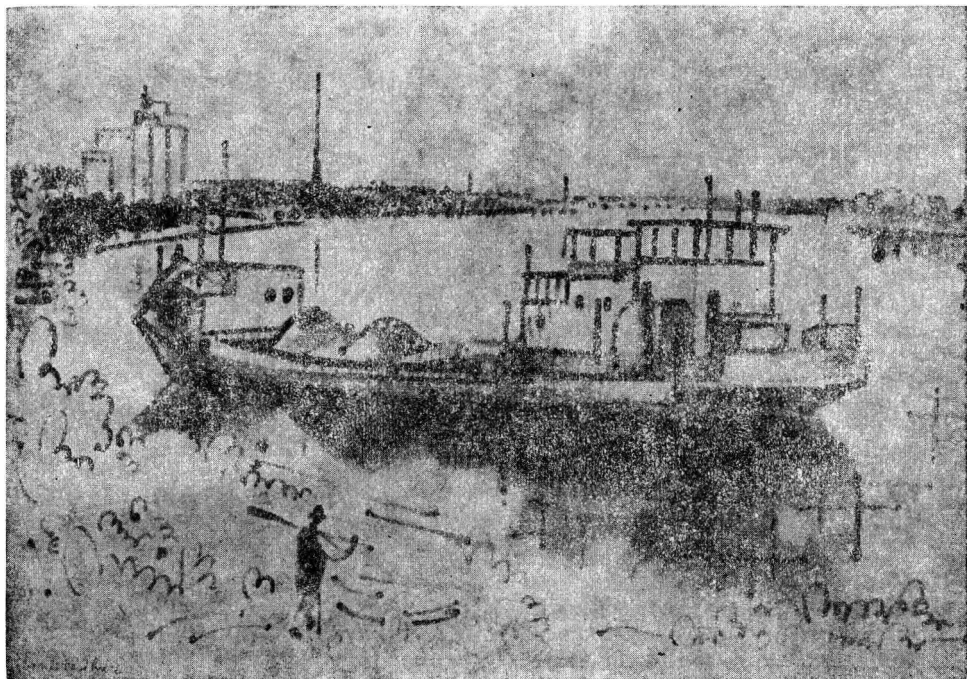
ALIZ: *(szinte bólogatva)* ...meg mindenhol egy jó szó...

MARIANN: *(m. f)* ...meg mindenütt egy jó szó, és emlékezni kell rá, hogy kinek mi a baja, milyen gyógyszer, diéta, mert Mariann nővér...

ALIZ: Jó, jó, remek kislány vagy, öreg barátnőm! *(nevet)*

MARIANN: Na, hát tudod ezt te! És most bezabálom az egész halom bánat, amit hoztál. Most leülök és bezabálom az egészet. Mert ha te nem gondoskodnál rólam, isten bizony éhenvesznék... annyira fáradt vagyok... *(már csendesen)* Annyira fáradt...

- V É G E -

Hódolat feketében

*Tűz-folyondár. Vas csikordul.
Kering a bot. Tömeg mordul.
Döng a hajó. Éjszakába
merül a dob jajongása.
Szívét veszti az okosság.
Csonkulnak a csillag-torzszak.
Sólyomtalan bástyáidon
zubog a jég, Magyarország.*

*Lajos király, világ-árva,
soha nem dőlsz nyoszolyádra.
Bűnöz a nyíl. Sisak horpad.
Nyirkos hollók sokasodnak.
Az ég öblét lángok lakják.
Rabok torkát kaszabolják.
Sólyomtalan bástyáidon
zubog a jég, Magyarország.*

*Iszap-ingű harcosokon
lépked a köd. Harangokon
nem kondul a holdfény szárnya.
Vérzik a rét vadvirága.
Zuhanók a Csont-fát fogják,
seb-mohával koszorúzzák.
Sólyomtalan bástyáidon
zubog a jég, Magyarország.*

*Hol a rigók lomb-hálóban
surrogtak, az éj nyit zordan.
Szenved a víz. Árnyék-malom
üstököst nyel hallgatagon.
Hegyek mögé hajszott csordák
hurkolják a szirtek fodrát.
Sólyomtalan bástyáidon
zubog a jég, Magyarország.*

*Páncélt nem old Égi Asszony.
Fiat se küld, hogy virrasszon.
Csak a húsból kibukkanó
penge rozsdáll. Bolyong a ló.
Korbácsoltak káromolják
dárdás Isten kristály-odvát.
Sólyomtalan bástyáidon
zubog a jég, Magyarország.*

*Félhold ring a bolydult sáncon.
Tükrös turbán Szolimánon.
Bukó zászlót tapod lába.
Toronyok fölött buzogánya.
Arany-ingét kigombolják.
Márvány-tálban megmosdatják.
Sólyomtalan bástyáidon
zubog a jég, Magyarország.*

*Dorottya a mezőt járja.
Gödröt kerit félénk fáklya.
Fejek fölött rózsán-rengő
redőt vet a halott-kendő.
A hódolat gyémánt-szobrát
zsugorítják, lerombolnák.
Sólyomtalan bástyáidról
múljon a jég, Magyarország.*

Mohács, 1976. júl. 2.

HUNYADI ISTVÁN

Pipacsok

*Napernyővel, könnyű köntösödben
óvakodva lépsz a színhelyen,
nehogy botolj, kátyút-sarat kerülgetsz,
a süppedt, régi tejfákra nem figyelsz.
Honnan sejtenéd,
Miféle ütközet porzott itt elébb,
a szájakat betömte sárszemét, moha;
a csönd se riaszt. Miből gyanítanád,
mit rejt a sűrű lonc, a zsombék? Egyszeri
csatatéren jársz s a megrekedt csönd
kiáltás is lehet. Ezek itt
fosztott reményeim kidőlt keresztjei
s az én testemből sarjadt ki a sok
vérszin virág, egekkel pörögő pipacsok.*

Mohács, 1976. szeptember

LÁTOGATÓBAN SÜTŐ ANDRÁSNÁL

– Televíziós beszélgetés –

A következő televíziós beszélgetés Sütő András otthonában készült: Marosvásárhelyen. Sütő András képeket és fotográfiákat mutatott a televízió nézőinek, s közben írásából olvasott fel néhány részletet. Talán szokatlan volt ez a megoldás, mégis a romániai magyar irodalom és a nemzetiségi magyarság életéről-sorsáról adott képet és tett tanúvallomást. A felvételt 1975 októberében készítette és 1977. június 22-én, az író ötvenedik születésnapja alkalmából sugározta a Magyar Televízió. Az adás munkatársai Glósz Imre, Péterfai Attila, Heller Tamás, Billege Károly voltak. Vágó: Somogyi Valéria, operatőr: Szilágyi Virgil, szerkesztő-rendező: Borus Rózsa. Az íróval Pomogáts Béla beszélgetett.

*

P. B. Egy író életét nemcsak azok a könyvek jelzik, amelyeket megjelentetett, hanem az a környezet, az a tér is, amiben él. Sütő Andrásnál vagyunk Marosvásárhelyen. Könyveit, műveit ismeri a magyar olvasó. A szobájában vagyunk, ahol dolgozik, a falakon mindenütt képek, azok a képek, amelyek Sütő András életét vetítik körül. Ezek a képek nem muzeálisak. Nem múzeumban vagyunk, hanem műhelyben, ahol a képeknek is élete, külön jelentése van. Ezek a képek nemcsak egy sorsnak, egy életnek a dokumentumai, hanem mintegy jelképei is. Ezek a képek mérik be azt az utat, jelzik azt a pályát, amit az író megtett. Mintegy mérföldkövei az életútnak, az írói sors szimbólumai. Minden képnek története van, és minden Sütő András-mű hátterében, érzelmi mögöttes területében ott van egy-egy fénykép, egy-egy arckép. Ezek a fényképek valamennyire magyarázzák a művek történetét. A képek így nagyobb jelentést nyernek, mint pusztán egy lakásnak a díszei. Irodalomtörténeti értékük van, személyes jelentésük, hiszen a művek sorsát, keletkezését, eredetét, jelentését és hivatását világítják meg. A képek történetéből és jelentéséből is összeállítható az a világ, mint egy mozaik, amelyet Sütő András írói tevékenysége és életműve jelent. Mozaikok ezek a képek, egy életnek, egy írói pályának a mozaikjai, jelképei, amelyek mintegy bemérik, felrajzolják előttünk e pályának a menetét, e világnak a belső törvényeit.

Itt vagyunk a képeid között és most arról szeretnélek megkérdezni, hogy mit jelentenek számodra ezek a képek.

S. A. Olyan szépen mondtad el, hogy gondolkodom, mit tudnék hozzátenni. Hát vegyük inkább sorra és nézzük meg közelebbről. Itt vannak ebben a sarokban – úgy nevezem – a klasszikusok. Vagyis, akiktől írni és gondolkodni tanultam. Elsősorban a legnagyobb klasszikus: apám, aki kalapáccsal dolgozik. Ott van, amint jól látod, Illyés Gyula, kedvenc sapkájában. Igen, Tihanyban készülhetett ez a kép. Itt van Veres Péter, halála előtt készült képen, nekem nagyon kedves, mert épp annak előtte látogattam meg én is. Itt pedig Németh László marosvásárhelyi látogatásáról készült képet láthatsz. Milyen vidám és milyen jól érzi magát. Laci bácsi azon nevet, hogy az én lányom immáron férjhez ment, és ő nem gondolta volna, hogy én ilyen öreg vagyok. Dedikálta neki éppen az egyik könyvét. Nos, hát ez a klasszikus sarok még folytatódik. Itten az édesanyám képe a nyári konyhában. Ennek a képnek a hangulatát megírtam az *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvemben. Mindig azt kell mondjam ilyen beszélgetés esetén, hogy okosabb lennék, ha a tollam lenne a számban. Tehát inkább a tollamhoz folyamodnék, a végett, hogy ennek a képnek a hangulatát veled érzékeltessem. Jobban, mint ahogy maga a kép ezt érzékelteti.

P. B. A képek mellett ott látjuk íróasztalodat, rajta írógépedet befűzött kéziratpapírral. És itt látunk egy könyvespolcot könyvekkel. Az írásnak és az olvasásnak a munkaeszközeit. Talán mondanál valamit könyveidről, láttam, hogy ott van Hobbes-nak a Leviathan-ja, Gravesnek a héber mítoszokról szóló könyve, Friedenthal Luther-monográfiája és egy Bibliát is látok. Ezekkel a könyvekkel foglalkozol most?

S. A. Foglalkoztam és foglalkozom, ezek valójában segédeszközök. Segédeim voltak a két dráma megírásában, az *Egy lócsiszár virágvasárnapjához* tájékoztatóként nagyon nagy hasznomra volt a Luther-könyv. A Biblia, nem kell mondanom, abban minden dráma benne van, ez a Calvin drámához volt az egyik kútforrásom. A héber mítoszok pedig egy drámához tájékoztatnak ebben, abban. Ez a dráma Káin és Ábel története lenne.

P. B. Most tervezed ezt a drámát, vagy már írod?

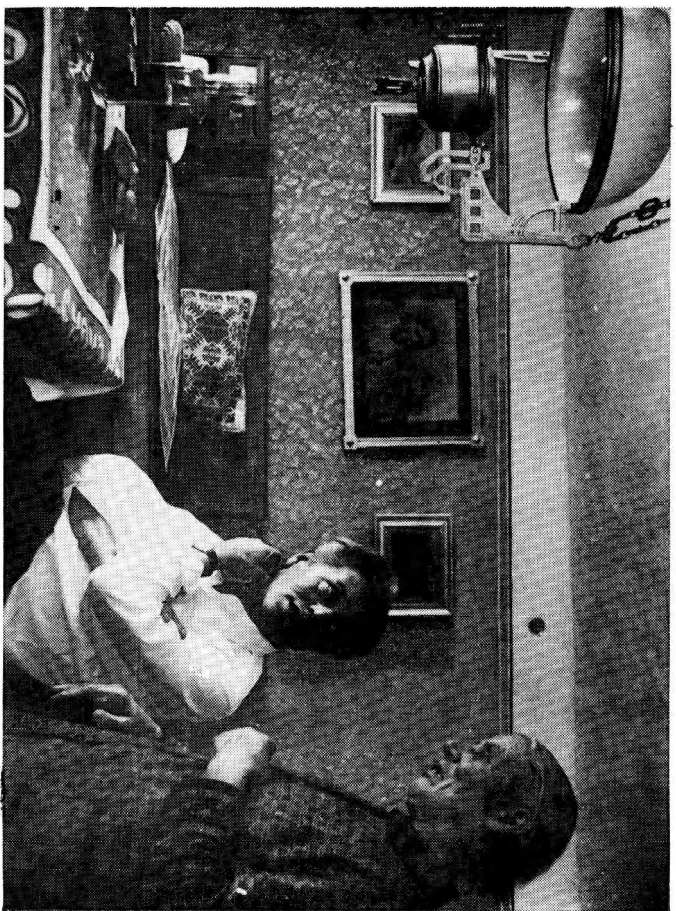
S. A. A fejemben már készen áll, meg kellene most már írni, csak előzőleg be kell fejeznem egy másik könyvecskét, amit az írógépen láthatsz. Valamikor két esztendővel ezelőtt közöltem egy részletet, a Kortársban is megjelent; *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* címmel, az unokámról szóló kis könyvecske, az unokámról, az anyanyelvünkről, tehát rólunk. Ezt folytatva szeretném kikerekíteni az élményt, amit az unokám felnövekedése jelent és ezen dolgozom pillanatnyilag.

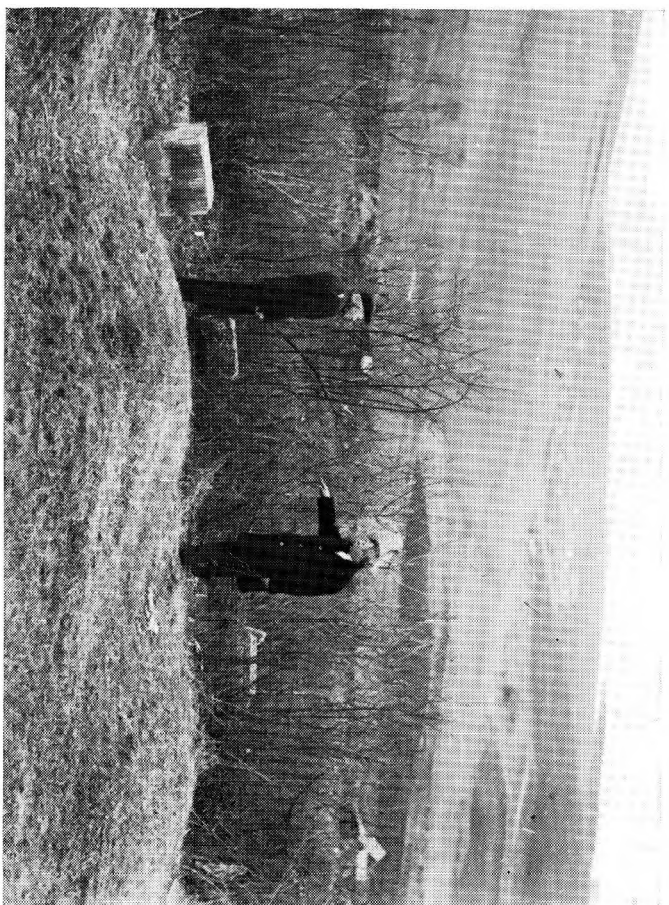
P. B. Talán felolvasnál belőle valamit.

S. A. Örömmel, annál is inkább, mert ez azt jelenti, mintha dolgoznék is egyúttal. Visszakerülök a témámba. Vagyis arról a Lászlóról van szó, akit ezen a képen láthatsz és akinek „szerzett címe, rangja nincs még; néhány öröklött méltósága csupán: családunk hanyatló birodalmának felgyarapítója, anyjának hercege, apjának főhercege, nagyszüleinek grófja, dédatyjának örgrófja, s ami még reá vár: Szavaink Nagyfejedelemsége. Öröksége hatalmasnak nem mondható – csattogó tehervonatok között egy imbolygó kalitka –, de nyolcszázezer szó-alattvalójával mégis ki nevezné potomságnak? Lexikológusok szerint e kalitkabirodalomban a nap sohasem nyugszik le. Szóalakóinak számát némelyek az említettnél is többre becsülik: kerek egymillióra s még hatvanöt ezerre. Álrúhás királyfiak akadnak időnként, kik a népszámlálást végzik. Olyanformán is, hogy szópogromok vérmezőin feltámasztják a halott ígéket, amiként Arany János tette, vagy éppenséggel az életüket vetik oda kiáltó hangsúlynak a megtalált szavakra. Petőfi és József Attila vérfoltos madárserege csiripol e kis kalitkában. Képes lesz-e valaha is László e roppant sereg számbavételére?” Biztatjuk magunkat, hogy igen. Hát erről szól ez a kis könyvecske.

P. B. Itt látom a szavak egy másik fejedelmét: Tamási Áront, az ő képét a falon. Azt hiszem, ez is kedves képeid közé tartozik.

S. A. Kedves képeim és nagy mestereim közé tartozik természetesen, aki már csak azért is kedves nekem, mert még életében jutottam hozzá és ide tartozik a családi körhöz. Talán Áronról is többet mondhatnék neked, nektek, nézőinknek, hogyha felvillantának róla egy kis emléket, épp a temetésének napjáról: „Aki ott voltak a temetésen – a szülőfalu, a környék meg alig néhány író –, emlékezhettek rá, hogy ennek a helyváltoztatásnak mintha az idő is azonnali jelét mutatta volna. Amikor a koporsót a sírba leengedték, mintegy a síráshoz társultán, fölöttünk surroggni kezdtek a cserfák levelei, majd azután a vastagabb ágak is recsegésbe fogtak, kétségbeesett, töből kiszakadó csapkodásba. A fekete felhők alatt, a hirtelen támadt égzengésben a gyermek Áronka jutott eszembe, a Bölcső és bagoly erdőrengetegének ösvénykereső Ábel-palántája. Akkor hasonlóképpen elsötétült a világ. A félelem emésztő szoritásában hiába vélte, hogy fölötte áll a felhőknek; botorkálásaihoz csak a kövek világítottak. Szobrokat őrző kövek, szelídebbek amazoknál, amelyeket később feléje dobált a szektás korlátoltság. Emlékszünk rá, hogy akkor egy pásztor-embertől fekete rigófiút kapott, s azt először a kalapjába, majd a nagyidő láttán a tarisznyájába rejtette, úgy gázolt át a megáradt patakon, jobb kezében a magasra

tartott énekes madárral. A gyermekijedelem ugrásra kész vadakat is látott, meg leomló szálfákat. E szemlélet eredményeképpen szinte kötelező hát annak a kicsi, fiatal és fürgé asszonynak a megjelenése, aki Tamási Áron édesanyja volt. A kitisztult időben anya és fia kézen fogva ereszkedik alá az ösvényen a száraz, meleg otthon felé. Szimbólum és bukolika? Némi figyelmetlenséggel ez is ráfogható. Az olvasó ma már nem andalodik el a próza poétikus madarain: nem retteg az irodalmi villámcsapásoktól; Hamlet atyjának szellemétől sem, jól tudván, hogy azt előadás után magnótekeres formájában a fogastra akasztják. De az a kicsi, fiatal és fürgé asszony nem lehetett volna Tamási édesanyja, ha nincs a kezében egy különös drótozott tákolmány, minek láttán a gyermek azt kérdi: mi lehet az? Mi legyen: esernyő, találóbban – esőtartó, minek a mostoha időben csak az árva botja maradt, vásznát a szél leszaggatta és elvitte. Ez a feketével meghúzott, keserű-groteszk vonás a megrajzolt kép szája sarkán: ez hordozza Tamási látásmódjának lényegét. Ebben ismerünk magunkra. Szándékára is a halál órájában, amikor úgy végrendelkezett, hogy Farkaslakára hozassék, a szülőföldre: esőtartónak. Fejünk fölé emelhető szellemi örökségnek a lét zivataraiban.” Hát ez lenne talán néhány megjegyzés ahhoz a képhez, amelyen a keserű vonás a szája sarkán nem látszik ugyan, azt éppen eltakarja most a nevetés. Nevetett is, meg nevetettet is, de valahogy mindig olyan formán, hogy az villámló nevetés volt és annak füstszaga is volt némelykor.

P. B. Itt is képeket látunk, Kós Károly fényképét és egy rólád készült Nagy-Imre-rajzot!

S. A. Ezt nagyon szeretem, Károly bácsinak ezt a képét, amely valóban hasonlít a „Magura havasához”, ahogy Kányádi írta róla. Valószínű, hogy talán erről a képről is többet mondhatnék neked azzal, ha azt a néhány sort, amit a születésnapjára írtam, felolvasnám.

„Kós Károly a szűkszavú írók közül való. Életművét bibliofil gyöngyszem kiadásban – akár egy szonettválogatást – úti olvasmányként vehetjük magunkhoz. Természete, a kevésbeszédűség: sajátágosan nemzetiségi kényszerűség. Mindenkor *mindenese* volt az ügynek, amelyre virággal és sárral megdobált életét feltette. A külső kényszerűséget pedig ő maga tetézte meg egy zordabbal: a csontja velejét kinzó igénnyel, azzal a szigorral, ahogyan minden mondatát kikalapáltacsiszolta, vállalván a stilromantika bűnét is a magyartalansággal föleresztett híg próza részéről. A Kós Károly-i próza: kovácsolt vaskapu-rengeteg; gótikus tornyok harangjainak szólása. Történelmi regényben nálánál *történelmibb hangulatot* még senki sem teremtett a magyar prózában. Móricz sem, Kemény Zsigmond sem. Esetleges szemöldökrándításra, tegyük hozzá: a múltábrázolásnak nem *kizárólagos* felteteleiről szóltunk, Hanem a felidézett történelemnek arról a sűrű és kristályos levegőjéről, amelyből a légszomjúság érzete nélkül kilépni – a jelenbe visszaszunyókálni – nem lehet; amely képzeletünkkel együtt a tudót is munkába veszi.

Kós Károly írói bravúrja: az építésze is egyúttal.

Könyvei: akár a templomai, oly szilárd alapzatúak és egyediek a formai zártság, a bástyafalas körülhatároltság védekező állapotában. Ezért, ha ostrom alá vették is a transzilvánizmus körül némelykor fellángoló vitákban: le nem rombolhatók. Pedig be sokszor hallhattuk már szakállas Dogmák bösz csatakiáltását: A Varjúvár nincs többé! A sztánait – a valóságosat, amelyben Móricz Zsigmond is elidőzött – széjjeldúlta valóban a világháború. Gazdája ellen a hajtás csak azután kezdődött, az elszabadult indulatok s a rivalitás hujjogásával.

Mindez a múlté már.

Jó órában legyen mondva: valóságos értékeink – még ha valamikor farkaszemet is néztek egymással – a helyükre rázódtak.”

Kós képe alatt, amint említetted, egy Nagy Imre-rajz látható. Ezt rólam készítette volna, születésnapomra készült Zsögödnön. Ne csodálkozz ezen a kalapon, azt Torontóban vettem, közönséges szalmakalap, Imre bácsinak nagyon tetszett, amolyan löcsiszáros kalap – mondta ő. Akkortájt dolgoztam éppen a darabomon és hát így rajzolt meg engem. De én azt mondanám, nem ennek a rajznak a viselőjéről kel-

lene beszélni inkább, hanem arról, aki készítette. Így hát Imre bácsiról is mondanék valamit írásban. Ezt az írást különben, ami *Atlaszok* címmel jelent meg annak idején, Illyés Gyulának ajánlottam. Róla, Móricz Zsigmondról, Nagy Imréről, Tamási Áronról szólván, és ebből a Nagy Imre bácsira vonatkozó részt olvasnám fel. Ezt a naplót különben itt azokban a napokban írtam, amikor Imre bácsi engem rajzolgatott.

„Imre bácsival elkezdjük a mozgolódást. Eleinte magánszorgalomból. Ugyanis: kenyérért, sajtért a piacra, vízért a kútra nyargalni nem kötelező. Meg az sem, hogy a vágyainkban föl villanó szívárványos pisztrángok láttán végigcsapkodjunk a Hargita vizeit. A méhek azonban, akik Imre bácsit mint szolgájukat dolgoztatják, kényszerű futásra serkentenek. Rajzás kezdődik, újabb családalapítás. A vele járó gondokkal persze: hogy merre száll majd a királynő, melyik fát szemeli ki a honfoglalásra; hogy csapongó természetét a vízpuskával le bírjuk-e csillapítani, s a felkínált kicsi szilvafát elfogadja-e ideiglenes szállásként. Elgondolásunk ugyanis: hogy erről a helyről, a festő színes kaptárvárosából kimenetel nincs és nem lesz; tavasszal itt virágzik az akác, szemközt a havasi legelő, maradjon hát ki-ki az anyabölcső ringásközelében. Maradjon? Jó szagú kaptárral marasztaltassék! Olyanformán, ahogy Imre bácsi teszi, simogató-puha tollúseprűvel, nyílt arcával – aki fél tőlük, hagyjon békét nekik! – s jómagam a langyos vízpermettel. Bár én úgy gondoltam, hogy a kamarási módszer – az ősi primitív – a legeredményesebb. A szalmakalapnyi népet először trágyafüsttel megkínózzák, majd egyetlen erőszakos mozdulattal a kasba belerázzák; fele-harmada jó helyre suppan, a többi mellé szotyog vagy világgá repül, az utolsókból a kas alján megint elsők lesznek, némelyik megfullad, s kész e társadalom, lehet dolgoztatni. Olyat is láttam, hogy valaki hatalmas husánggal verte belé a méhrajt egy rozoga ládába. Pedig bottal senkit sem lehet a paradicsomba kergetni. A tollúseprű, lám, eredményesebben működik. Imre bácsi majdnem hogy egyenként invitálja szárnyasait az új otthonba. S minden úgy történik, igyekezetünk szerint. Fél óra sem telik bele, s az új raj befogva, házikója pedig: a puha gyékénysüveg, akár az én szülővityillóm valamikori szalmafedele. Megszusszanunk, körülnézelődünk, elégedetten: szép a szaporulat. Ha nem tévedek, alig három év alatt duplájára nőtt a kaptárváros.

– Kis népek álma – ejtem a szót magam elé.

Imre bácsi úgy néz rám, mint akinek még nincs itthon a válasza. De homlok-ránca jelzi, hogy már úton van. Mert ahogy szinte percek alatt villámlásos, jégverés-szagú vihar kerekedik, s a méhek úgy vágódnak haza minden irányból, mint valami puskagolyók, ravaszkan rám hunyorít és azt mondja:

– Ezeknél ugyanis a disszidálás nem ösmeretes. Leveri valamelyiket a vihar, szárnyaszakadtan, gyalog vonszolja magát az otthon irányába. Míg bele nem pusztul.”

P. B. Ha már méhészetről van szó, hát itt látom a könyvespolcodon a történelem egyik nagy méhészének a képet: Calvinét, akiről egyébként ugyancsak drámát írtál. Ez a kép is a művekre utal?

S. A. Igen, ezt a képet otthonról kaptam ajándékba. Meghallván az otthoniak, hogy Calvinnal foglalkozom, gondolták hozzásegítenek egy képhez, és így küldték el nekem Pusztakamarásról. Hát az ő kaptárával is elég sok baj volt Genfben. Hol tollúseprűvel, hol más eszközzel kellett ezt a kis népet összefogni. No de hát ez majd kiderül a drámámból, hogy hogy és mint történt ez a dolog.

P. B. Akkor talán menjünk tovább a következő szobába.

S. A. Nos, egyelőre itt most inkább egy könyvet mutatnék neked, fénykép helyett. Bizonyára ismered, különben Magyarországon, Budapesten jelent meg az Európa kiadónál: Creangă meséi. Azért mutatom ezt neked jóleső érzéssel, mert egy nagyon nagy román író került ilyenformán a magyar olvasó elé. És hogy éppen személyes könyvemként is mutogatom, azért van, mert a meséit én fordítottam le. Többször is, már fiatalon, húszéves koromban, de az nem tetszett, majd újra fordítottam. Hogyha itt egy percet elidőzünk, akkor hadd tegyem hozzá azt

is: alkalmat látok ebben a kis beszélgetésben, hogy erről a nagy román íróról egy néhány gondolatot a magyarországi nézők előtt is felvillantsak. Vagyis azt, hogy miképpen jutottam én ehhez a nagy román klasszikushoz. Olyan formán, hogy már gyermekkoromban mesével is tápláltak, aki pedig éppen hozzá vezetett el, egy román parasztasszony volt. Úgy hívták – a szomszédunkban lakott – Anika néni, aki Benedek Elek meséi után, amelyek engem csodálatos ezüst és arany magaslatokba emeltek, ezek után Anika néni éppen Creangă meséivel visszarángált a valóságba, mert ugyancsak a mesék erejével ő az ellenkezőjét művelte. Visszarántott a Földre, megmártott a porban, csodái elkeveredtek a sánc martijára kicövekelte malacainkkal, szegénységünk egész tárgyi világával. Creangă tündérlányai – az ő felfogása szerint – aranyköntös helyett kenderinget viseltek, a meszei útra indulók nem aranykását, hanem közönséges kukoricadarát hintettek el az ösvényen. A moldovai nagy mesemondó tehát, akiről csak később szereztem aztán tudomást az enyedi Bethlen Kollégiumban, úgy repített föl, hogy meg is kötött egyben. A szociológus tárgyi hűségével bugyolált a mesébe. Amit ilyenformán neki is köszönhetek, az épp az írói szándékban az a szeme járása, amely képtelen átsiklani a valóság csaholó fényei fölött. Indulj el Creangă valamely hőséjével az erdőbe fát vágni, magad is a hidegtől meggémberedve s éhesen térsz meg vele. Persze túlzás lenne azt állítanom, hogy kenderinges valóságunkra csak ő nyitotta rá a szemem. De ott tartom számon tanítómestereim között. Olyan korban, amikor a valóságról annyi mesét írnak, ő mindig azt példázza, miként lehetséges a mesében is a valóságot írni.

P. B. Ahogy bejöttünk, az előbb láttam egy szép plakettet is a falon. Kit ábrázol?

S. A. Szenczi Molnár Albertet. Két dolgot ábrázol, egyrészt képletesen a lányom kedvességét, mert tőle kaptam ajándékba, első fizetéséből és Szenczi Molnár Albert születésének 400. évfordulóján. Hogy mit mondhatnék róla, talán közös emlékeinket is fölhozhathánám, azt, hogy őt énekeltük gyermekkoromban és hogy mekkora mestere a nyelvnek, amellyel akár templomi énekben is, valójában elvezetett minket az anyanyelv birodalmába.

P. B. Említetted, hogy a gyermekkor emlékvilágához fűz Szenczi Molnár Albert alakja és éneke. Itt látom azokat a képeket, amelyek a gyermekkor világát, a család közösségét mutatják be. Talán térjünk vissza hozzájuk és nézzük meg képeidet, írói pályád, írói sorsod dokumentumait!

S. A. Hát akkor nézegessünk. Vegyük talán először a pusztakamarási képeket, amelyek újak és régiiek egyaránt, és mindegyik mond valamit nekünk. Íme itt van az a kép, melyet az új kútnak a tiszteletére készítettünk, mindjárt meg is kőstoltuk, valóban olyan jó édes vize volt, ahogy azt apám megjósolta. Itt van *Anyám könnyű álmot ígér* könyvecskémnek az egész szereplőgárdája, akkor még élő nagyapámmal a közepén és azzal a bumfordi kölyökkel, aki hát én volnék. Ő maga kérdezte, nagyapám, hogy ki az a bumfordi, hát az én vagyok ottan. Itt van apámról egy világháborús kép, valamikor 1916-ban készülhetett. Apámnak az a képe, amely azt ábrázolta, hogy miként vesztette el a világháborút. Apám, anyám és jómagam az otthoni pusztakamarási művelődési házban, amikor egy műkedvelő csoport egyik darabomat bemutatta. Úgy látszik, tetszett nekik, mert nagyon derűsen figyelik a színpadot. Itt van az otthoni kis cöveklábú asztal, vendégeink voltak. Anyám terít éppenséggel. Itt két szomorú embert látsz, mégcsak a hátukat, de talán felismersz engem is rajta, Kemény Zsigmond sírjától ballagunk hazafelé apámmal. Ez egy másik családi kép, ahol éppen üdvözljük egymást. Anyám minthogyha tudta volna, hogy érkezünk, vagy mintha mindég tudná, hogy érkezünk, friss paradicsomot, uborkát, retket hoz fel a kertből. Itt a fiam, András, akit különben Öcsinek szólítunk, valamit elmélyülten néznek édesanyámmal. Ez egy népes látogató sereg otthon a szülőházunk tornácán. Apám csak attól félt, hogy leszakad a tornác, mert annyian jöttek el. Diákok, munkásfiatalok, akik darabomat játszták. Itt van egy otthoni kép, anyám valami újabb históriát mesél a kép szerint, hát-

térben az a kettős fiatalkori képük, mint a páros szentek úgy ülnek. Megint anyám, valamiért ketten szomorodunk, de már nem tudom, mi lehetett az, bizonyára oka volt. Anyám a nevenapján, gondolom igazolja, hogy nevenapja van, mert nagyon jókedvű, nagyon derűs. Ez ugyancsak személyes élményből fakadó kép, talán éppen én készítettem az árvízkor, mert ebben a szobában is másfél méter volt a víz. Úgy jött be mint egy lovas hintó az útról. Méltósággal és megkerülte nagy robajjal az udvart és be egyenest a házba. Mi meg ki persze a házból.

Maradjunk akkor a családi képeknél. Itt van ez a kis kölyök, hát ez én lennék körülbelül hat éves koromban. Éppen az az óvónő, a királykisasszonynak nevezett óvónő készítette, aki bennünket Bartók és Kodály dalokra tanított. Az *Anyám könnyű álmat ígér* könyvemben írtam róla. Kányádi Sándor gyakori vendégem, egyszer azt mondta, fényképeztessük le magunkat, én pedig hozzátettem, hogy ott-honi módon, úgy, ahogy a galambfalvi vagy a pusztakamarási legények fényképeztetik magukat a vásárban. Kihúzáva a derekat, mert az azért való és megvetni azt a sarkot, ami ugyancsak arra való. Ez a mezőségi táj, apámmal ballagunk valahonnan haza, Kemény Zsigmond sírját látogattuk meg egyszer. Nos, itt egy másik kép. Nagy Istvánt mutatom be marosvásárhelyi közönségének, szerzői estjén. Ehhez csak azt szeretném hozzátenni, hogy sok ilyen szerzői estet szervezünk, és mi, viszonylag fiatalabbak szoktuk idősebb barátainkat bemutatni annak az elvnek az alapján, hogy a mi írói nemzedékünk ugye nem úgy óhajtanának fölemelkedni, hogy egymás hátán vágjanak lépcsőt maguknak az emelkedéshez. Kivétel is akad persze, de Nagy István különösen nem az az ember, aki a nemzedék kérdést ne így értelmezné, ahogy én. Ez egy horgászfelvétel, ahol én horgászként mutatkozni be, de ennek nincs nagyobb jelentősége, mert nagyon gyenge horgász vagyok.

Hát úgy, ahogy előkerülnek most, jó ahogy megmutatom neked. Bizonyára látad azért képen a nemrég elhunyt nagy román prózaíró, Zahária Stancu. Zaharia Stancu, aki elsősorban Adynak volt nagy kedvelője a magyar irodalomból, és egyáltalában a romániai magyar irodalmat mindig nagy szeretettel karolta föl. Sokat írt Adyról. Minden munkáját magyarra lefordítottuk és nagy nagy veszteség volt, amikor elvesztettük. Az Írószövetség elnöke is volt.

P. B. Kik vannak ezen a képen?

S. A. Domokos Géza, a Kriterion igazgatója, Kányádi Sándor mosolyog itten balról, Szász János, aki az Írószövetség titkára, jómagam és Beke György, éppen az írószövetségi díjak kiosztása alkalmából készült a kép, mi kaptuk a díjakat. Salamon Ernőnek állítottunk szobrot jó néhány évvel ezelőtt Gyergyószentmiklóson, engem kértek fel a felavatására. Hadd mutassam meg neked ezt a felejthetetlen mosolyát Kemény Jánosnak, mellette Tamási Áronnak az öccse, Tamási Gáspár; a *Vadon nőtt gyöngyvirág* című könyvéért adtunk ki írószövetségi díjat. Éppen szónokol Gáspár bácsi. Kemény János pedig ezzel a remek mosolyával figyel a társaságot. Gáspár bácsi nagyon ízesen köszönte meg a díjat. Mondván, hogy jól jött, helye van. Ez már egy szomorúbb felvétel, mert ugyancsak Kemény Jánosról készült, de már a ravataláról, amikor is éppen gyászbeszédet kellett mondanunk. Hát belőle is most már emlék lett és sírjánál műemléket állítunk, mint annakelőtte Salamon Ernőnek, Tamási Áronnak és Segesváron, illetve Fehéregyházán Petőfi Sándornak állítottunk egy újabb műemléket. Ez a kép ott készült, gyönyörű szép ünnepség volt. Másik pusztakamarási műemlék Kemény Zsigmondnak a háza, ebben halt meg, korabeli felvétel. Ez pedig Koltón készült, Petőfi emléket idéz, az a híres fa, somfa, amelyet most nagyon komolyan próbálnak a kiszáradástól őrizni mindenféle szakemberek, ott fényképeztettük le magunkat.

Na már most, ha Koltónál tartunk, nagyon messzire Marosvásárhelytől, akkor mehetnénk messzebbre is, itt hirtelenében éppen Stockholmban kerülhetünk, azért fényképeztettük le magunkat Thinsz Gézával, aki Stockholmban élő magyar költő, és nagyon sokat tesz, mint tudod, a magyar költészet ottani népszerűsítése érdekében. Ő mondta, hogy épp itt fényképeztessük le magunk, mert Illyés Gyula is

itt állott meg, amikor lefényképezte. Nos, hát ennek tiszteletére álltunk oda a háznak a sarkára. Ez érdekes kép, mert egészen váratlanul Amerikának nagyon-nagyon New Yorktól messze eső városában találkoztam azzal a bárónővel, aki nekem, mikor Enyedre kerültem kisdíáknak, paplant, párnát és ágyneműt adott, monogramosat. Báró Kemény Anna volt rá hímezve, amit Andrásnak vélt a mosónő és engem báró Kemény Andrásnak szólított sok ideig. Igen nagy becsülete volt a monogram miatt. Három hónapig voltam báró, aztán kisajátított a néni, mert bevallottam neki, hogy én megadom magam. Ez is amerikai, Kányádi Sándor nevet itt mellettem. Nagyon szeretek vele utazni, mert mint a kétvedres kút, egyensúlyba kerül mindig a hangulatunk. Ha én szomorú vagyok, ő nevet és fordítva, egymást ilyen formán mindig kisegítjük. Kányádival ugyancsak valahol Nyugat-Berlinben olvasunk fel magyar közönségnek. Könyvet kellett dedikálni Bihar megyei faluban valahol. Különben sokat rendezünk és meglepő, hogy milyen ugrásszerűen nőtt meg az érdeklődés a romániai magyar könyv iránt. Ez már ismerős terem lehet számodra, Kaposváron találkoztam az ifjúsággal, nekik olvastam fel ottan. Ott mutatták be elsőnek a *Lócsiszárt*.

Megint vissza kell ugranom Zsögödre, engem kért fel Nagy Imre bácsi, hogy nyitnám meg az ő csarnokát, az ő művészcsarnokát, amely egyik legcsodálatosabb múzeuma lesz Erdélynek, telve Imre bácsi festményeivel, grafikaival és abban a stílusban is, amelyet Imre bácsi magának megálmodott. Floridai kép, semmi jelentősége, csak abból a szempontból, hogy egyrészt magam fényképeztem Évát, aki a két delfint csodálja, nézte, hogy milyen magasra ugrott ez a két éhes delfin. Azóta sem tudom megfejtetni, hogy hogy lehet ugrórúd nélkül ilyen magasra felkerülni. Rómában Titusz Popovic-csal, kitűnő román kollégámmal, író barátommal bolyongtunk. Rómában vele bolyongtunk és próbáltuk megörökíteni azt a hangulatot, ahogy mink ott elmeséltük egymásnak a gyermekkorunkat, meg ahogyan ő mint idősebb utazó elvezérelt engemet Róma különböző műemlékei között. Ugyancsak római kép, hát megint Kányádi Sándor, vele különben sokat utaztam külföldön, az imént mondott oknál fogva is. Kimentünk Helsinkiben a piacra gilisztát vásárolni. Ott azt is lehet kapni, halat viszont nem fogtunk. Ezt viszont meg tudom mondani, a Váci utcában készült felvétel 1970-ben, amikor a könyvhéten magam is részt vettem. Ezek a képek is ott készültek.

P. B. Van még egy albumod a perzsiai utazásodról, az az album, amit még nem mutattál.

S. A. A perzsiai utazásról egy-két képet szívesen megmutatnék neked, pontosabban nem képet, hanem dokumentumot. *Perzsák* című írásomnak itt van a háttere, történelmi kő háttére. Persepolisban jártunk, a képen éppen azért nem lát-szom, mert akkor maradoztam le folytonosan, hogy egy-egy kőre üldögélve megpróbáljam megfejtetni ezeknek a köveknek a titkát, aztán mennyire sikerült, mennyire nem, azt már nem tudnám megmondani. A *Perzsák* című írásomban próbáltam erről valami híradást közölni.

P. B. Befejezésül arra szeretnénk kérni, hogy olvassál fel valamit, és ezzel méltóképpen fejezzük be ezt a beszélgetést. Talán az *Anyám könnyű álmot ígér-ből!*

S. A. Arra gondolok, hogy talán felolvasnám azt a részt ebből a könyvből, amely valamennyiünkről szól. Mert András napján minden esztendőben összejön az egész család és rokonság, elsősorban apámat megünnepelni. Akkor ezt az András napi részt felolvasnám. Vagyis bekapcsolódom egy elképzelt András-napi hangulatba, körülbelül azokban a percekben, amikor éjjel körül már feloldódott a hangulat, mindent megtárgyaltunk, mindent megoldottunk a magunk számára és amikor: „A nótát Kutas Feri kezdi. István öcsém folytatja harmonikaszóval. Gyümölcsoltóban nagybögös hajlamok lakoznak; a laskanyújtót a két ujján brummogtatja. Gergely öcsém karmesteri mozdulatokkal vezényel, Jóska pedig csak a kanyarokban ereszti ki a hangját, ott hallás híján rendszerint lemarad, s a következő dallamkanyarban várakozva újra próbálkozik. Kék szeme ragyog az örömtől, hogy

ilyen szépen összeterelt minket az alkalom. Mikor egészen belegabalyodik a folyamatosan, lélegzetvételnélkül felbuzogó dallamokba, elereszti a karját, és mélázva tekint körül. Rendre mindnyájan elszakadunk tőle; nagy messzésekbe távolodunk az ének árjain. Az ismeretlen és ismerős múltba szállunk le, ezerkilencszáz és tizennégybe, mikor a jó isten lenézett a földre, mikor Doberdónál a világháborútól az ágyúk berekedtek, és nem volt, aki a sebünket bekösse; mikor anyám, anyám, kedves édesanyám a civilgúnyát bugyorba kötötte, ládafiába rejtette; mikor megüzentük neki, hogy nehéz a rézágyú, felszántja a földet, s ne várjon haza a harctérről: sírunkra nem borul senki.

Hallgatja Jóska öcsém a harsány danolást. A szájmozgásunkat, dacos, öklelő fejfelvetésünket figyelve motyog hangtalan, s nem érti: mifajta varázslat kerített bennünket hatalmába ..."

Circum dederunt ...

*Körülvettek, igen, körülvettek,
de nem a halál fájdalmai s a pokol gyötrelmei,
hanem az egykori barátok vettek körül,
akik már sokallják életem hosszát,
s még inkább eredményeit sokallják,
azokból is csak a mutatóst,
s kinéznék engem az egyre sötétedőbb világból.
Nem tudják immár vagy tudni nem akarják,
hogy az életben mindenért fizetni kell,
jóért és rosszért egyaránt,
mert az igazság szeme vak.
Amint Krleža írta: „Maga az irodalmunkért becsülettel megfizetett...”
– de ez már rég volt, s nyilván vannak,
akiknek nem volt elég.
Akkor a félreértett munkáért,
most a félreértett babérokért kell fizetni,
ezért sereglenek ma körém,
s tekintetük vasvillája
belém furódik:
némulj el már, kotródj, add át helyed,
nem várhatunk tovább.
Körülvettek, igen, körülvettek,
miként egykor tömlőcöm mélyén
a viháncoló patkányok;
két lábra álltak s úgy vigyorogtak szemembe.
Legyen hát kedvetek szerint:
imé, vegyétek,
vegyétek és egyétek, kis kannibálok,
ez az én testem,
mely ti érettetek megtöretik,
ezt cselekedjétek
az elárult és elárvult barátság emlékezetére.*

Legalább ez az egy csepp

*Háromszor egy nap
fut le a hegyről a kórházba,
hogy életért tusakodó férjének
egyetlen enyhítő, hűsítő cseppet adjon.*

S háromszor fut fel a hegynek, vissza.

*Ó gyűlölködő, kavargó világegyetem,
könyörgök, hogy forrongó, lázas tenyeredben
legalább ez az egy csepp ki ne égjen,
megmaradjon.*

Szűkülő kör

*Szűkül a kör,
Szűkül a lélek*

*Minden harcot kiállt,
S most bátran kiállt:*

*Tágul látóköröm,
Immár a révbe érek.*

Se ég se föld

*Se ég se föld
be nem fogad
nem látta senki arcodat.*

*Mert latrok között
se fent, se lent,
arcod soha meg nem jelent.
Fogadd el tehát
sorsodat,
az életed, halálodat.*

Utazás

II.

Reggel kilenc óra tájban érkeztünk meg Bajára.

A vonaton sok volt a vidékről bejáró vasutas, a diák és a hetipiacra utazó falusi. Hatalmas kosarak és tömött zsákok között utaztunk. Mi ketten Nórával a városi külsejű utasok közé tartoztunk, akik fél szemmel csomagjukat figyelve, egyetlen szót se szalasztottak el.

Sok volt a rémhír. A legtöbbet a vasutasok tudták.

Lesírt rólunk, hogy idegenek vagyunk. Ezzel a tudattal szálltunk le a vonatról. A kijáratnál két oldalt fegyveres karhatalmisták álltak. Nem mindenkit igazoltattak. Időnként rámutattak valakire és félreállították.

Szerencsésen kijutottunk az állomásra.

– Most mi lesz? – nézett rám Nóra.

– Elmegyünk a szállodába.

– Pont oda?

– Kiveszünk két szobát, megmosakszunk és kialusszuk magunkat. Ez most az első és legfontosabb.

Átvágtunk az állomás előtti parkon. A környék feldúlt volt és elhanyagolt.

– Nem lesz túl gyanús? – kérdezte Nóra és belémkarolt.

– A legjobb ötlet a szálloda ilyen zavaros időben.

Szóltanul mentünk egymás mellett. Kevesen jártak az utcán.

– A nővérednél nem lenne jobb? – kérdezte Nóra egy idő után.

Vártam, hogy megkérdezi.

– Nála nem alhatunk – válaszoltam elutasítóan, talán gorombán, tudtára adva, hogy ne beszéljünk erről.

– A szállodában sok lesz a rendőr – aggódott Nóra.

– Rendőr mindenütt van.

A szálloda egy kövezett, alföldies téren állt. Ez volt a város főtere, ahol a gyűléseket és a hetipiacokat tartották. A tér alatt folyt a Dunából kivezető mellékág. Átellenben hatalmas sárga épület állt. Egyszer már jártam ebben a városban, s így tudtam, hogy ez a hajdani megyeháza. Amikor elhaladtunk az épület előtt, megemlítettem Nórának. Csak bólintott. A tér közepén, a Szentháromság-szobor körül nagy volt a piaci nyüzsgés. Amennyire tőlünk telt, magabiztosan vágtunk át az árusok és vevők tömegén.

A szálloda előtt visszafogtam Nórát.

– Várj meg itt – mondtam. – Előbb én megyek be.

Szerencsém volt. Kaptunk két egymásmelletti szobát a második emeleten, a folyosó végében.

Nóra sápadt volt az izgalomtól. Miközben mentünk fölfelé a lépcsőn, az első és a második emelet között megrántotta a kabátom ujját.

– Láttad azt a pasast a tükör előtt? – kérdezte.

- Melyiket?
- A portán. A tükör előtt fészülködött.
Rémlett valami.
- Azt hiszem, tudom, hogy kiről van szó – mondtam.
- Mi a véleményed róla?
- Semmi.
- Nem arra gondoltál, hogy civilruhás rendőr?
- Honnan veszed ezt? – álltam meg a lépcsőn.
- Onnan, hogy amikor a papirokat töltöttük ki, egész idő alatt le nem vette rólunk a szemét. Állandóan minket figyelt.
- Nincs rajtunk semmi feltűnő, megnyugodhatsz – mondtam könnyedén.
Bátorítóan átkaroltam Nórát.
- Az talán nem elég feltűnő, hogy csomag nélkül vagyunk? – kérdezte.
- Legalább láthatják, hogy nem hosszú útra készülünk. Különben az álmódon is hagyhattuk a csomagunkat.
- Régi szálloda volt. A berendezés nyikorgott, de a padlós szobákat kellemessé tette a tisztaság és a meleg fűtőtestek.
- Ez lesz az én szobám – ült le Nóra az ágyra. Nyugodtabbnak látszott, mint a szálloda előcsarnokában volt.
- A szobaasszony áthúzta az ágyneműt. Amikor befejezte a munkát, kutató nézéssel végigmért bennünket.
- Mennek innen a népek nagyon. Ezekből a szobákból – mutatott szét a kezével. Közben le nem vette rólam a szemét. – Az egyik megy át Jugoszláviába, a másikat meg a karhatalmisták viszik el. Kinek milyen a szerencséje.
- Nekünk nincs félnivalónk – válaszoltam.
- Tudom én azt, kedves.
- Mi rokonlátogatóban vagyunk.
- Megvártuk, amíg a szobaasszony kimegy, aztán átöleltem Nórát.
- Mit akart ezzel mondani? – kérdezte.
- Ne törődj vele! Károgó varjú, semmi az egész. Lehet, hogy azt akarta tudomásunkra hozni, hogy tud olyan embereket, akik átvisznek a határon.
- Majd beárul bennünket...
- Ez a varjú? Inkább pénzre számít.
- Nóra elfordította a tekintetét, lenézett a padlóra.
- Most a te kezeden vagyok – mondta csöndesen, csaknem alázattal.
- Átmentem a szobámba, magammal vittem a hatalmas súlyt, Nóra szavait. Egy ideig az ablaknál ácsorogtam. Megpróbáltam rendezni az érzéseimet és a gondolataimat. Később lementem a piacra. Majdnem egy órahosszat nézelődtem, aztán elindultam a nővérem lakása felé. Lassan haladtam a hosszú, vadgesztenyefás utcán, amely ebben az esős-téli hangulatban, valahogy a gyerekkoromat idézte föl bennem.
- A nővérem délelőtti volt a gyárban.
- Az udvari lakó, egy kövér, borzasfejű varrónő azt is hozzátette, hogy a sógorom negyedik napja a határon van szolgálatban. Üzenetet hagytam a nővéremnek, hogy majd estefelé ismét eljövök.
- Dél elmúlt, mire visszaértem a szállodába. Nóra felöltözve ült a szobájában.
- Azt hittem, hogy végleg itthagytál – mondta. A hangjából úgy ítélt meg, hogy bele is törődött abba, amit mondott.

Odamentem hozzá, leültem mellé az ágyra.

– A városban voltam.

– A nővérednél?

– Nem volt otthon, délelőttös a gyárban. Estefelé majd elmegyek megint.

– Értem – mondta Nóra csöndesen. Ezt is beletörődve.

Szótlanul ültünk egymás mellett. Vártunk valamire, de nem tudva pontosan, hogy mire. Később az ujjam hegyével megérintettem Nóra nyakát. Engesztelő mozdulatnak szántam. A bőr érintése bársonyos volt. Közelebb húzódtam hozzá, a kezem lejjebb csúszott.

– Ne bánts – fogta meg a kezemet.

Válaszoltam valamit, de pontosan már nem emlékszem, hogy mit. Értelmetlenül hangzott.

Heves testi vágy fogott el. Nórára pillantva szörnyű volt arra gondolni, hogy ez a test az enyém, de mindig csak addig valóban az enyém, amíg a birtokomban van. Nevetséges volt, sőt ostoba, de ebben a lelkiállapotban úgy emlékeztem vissza, hogy minden esetben újra meg újra meg kellett harcolni érte, hogy ismét elveszíthessem. Most azonban. Még egy-két nap, aztán már harc sem lesz.

– Most nem lehet, nem érted? – nyöszörgött Nóra a kezemben. – Nem akarom. Most nem akarom... Nem gondoltam, hogy ilyen kegyetlen vagy...

Úgy vetkőztünk le, hogy a csókot egy pillanatra se szakítottuk félbe. Egyébre nem emlékszem, csak lázas kapkodásra, mégis úgy tűnt, hogy ólmos lassúsággal vetkőzünk. A mozdulatok nem úgy sikerültek, mint azt szeretettük volna. Ügyetlenül beleakadtunk a ruháinkba. Végre meztelenek voltunk alul, és megtörténhetett. Azután felül folytattuk a vetkőzést, most már öntudatlanul. A ruhák és a fehérnemű szétszóródva hevert az ágy előtt. Oldalt fordulva egy pillanatra az villant belém, hogy a ruhák is mindenről megfeledkezve gabalyodnak egymásba, mint mi.

Nóra hangját hallottam. Már este volt.

– Meg akarod akadályozni, hogy elmenjek – mondta szemrehányó hangon.

Megszégyenülten, leleplezve hallgattam. A mondat rádöbrentett, hogy a sárbogárdi találkozás óta minden csak halogatás és illúzió.

– Nem fogom megakadályozni – válaszoltam nagynehezen.

– Sejttem, hogy ez a szándékom. Akármit mondasz.

– Nincs szándékomban megakadályozni – hazudtam.

– Azért jöttél velem, mert meg akarod akadályozni. A nővéred csak ürügy volt.

– Nem fordult meg a fejedben, hogy utánad jövök? – kérdeztem védekezve.

– De igen. Sárbogárdon gondoltam erre, és vártalak is, hogy egyszer csak felbukkansz. De amikor megláttalak a vonatról leszállni, tudtam, hogy az egészet elrontottam.

Kitakartam Nórárt.

– Ne... – próbálta visszahúzni magára a paplant, de a keze elernyed a szorítás alatt.

Fehéren világított a bőre. A térdeit védekezően felhúzta, teste ezáltal teltebb, asszonyosabb lett.

– Nincs értelme, hogy erőszakkal visszatartsalak – mondtam.

– Tényleg nincs.

– Nem akadályozom meg, ha menni akarsz.

– Menni akarok – bámult Nóra a levegőbe. – Most már nem tudok változtatni.

– Meg se próbálsz.

– Ahhoz gyöngé vagyok. Minden kifelé húz. Te nem érted azt, hogy rajtad kívül itt mindenki arra emlékeztet, hogy egy hülye kis kurva vagyok, aki elhibázta az életét, és hálát adhatok majd az istennek, ha sikerül férjhez mennem. Mindenkinek ezt látom az arcán. Az anyámén. Az apámén. A nővéremén. A sógoromén. A régi fiúk is pont úgy vigyorognak. Ha végigmegegyek az utcán, olyan kicsinek érzem magam, mint egy fűszál. Nem ülhetek be egy cukrászdába...

Eltakarta az arcát.

– Ha feleségül megyek hozzád, ez még szörnyűbb volna... Mindent el akarok felejteni! Ott kint senki se ismer, és tiszta életet kezdhetek. Ilyen alkalmam még egyszer nem lesz. Ez biztos. Erőm se lesz még egyszer, mint most. Amíg a városban voltál, azon járt az eszem, hogy vajon, táncolhatok-e majd ott kint? Akkora erőt érzek magamban, hogy ha kiköpöm a tudómet, akkor is meg fogom próbálni.

Örületet vágy fogott el, hogy megtartsam Nórárt. Biztosan éreztem, hogy soha többé ilyen csodálatos női test birtokosa nem lehetek.

Nóra megfordult, szorosan hozzábújt.

– Tudom, hogy nagy ára van – mondta. – Meg fogok fizetni érte. Téged elveszítelek. Ez a seb soha fog begyógyulni.

– Szóval, minden befejeződött? – kérdeztem tompán.

Nóra nem válaszolt. Csöndesen, nyöszörögve sírdogálni kezdett.

Kopogtattak az ajtón.

– Ki lehet az? – kérdezte Nóra ságva.

– Fogalmam sincs – ságtam vissza.

– Bezártad az ajtót?

– Nem emlékszem.

Ismét kopogtattak.

– Szólj már ki!

– Rögtön! Egy kis türelem!... – kiáltottam. Az összegubancolódtott fehérneműből kiszedtem az alsónadrágomat és magamra rángattam.

Az ajtóban egy katonatiszt és egy rendőrtiszthelyettes állt. A tisztet feszült a köpeny. A szíj valósággal belemélyedt a derekába. Kővér arca piros volt és feszes a szigorúságtól. Mögötte állt a rendőrtiszthelyettes, kezében a szállodai vendégek listájával. A tiszt végignézett rajtam, majd az álláig felhúzott takaró alatt fekvő Nórán. Láthatta az ágy elé dobált ruhákat. Egy pillanatig halványan elmosolyodott, csak ennyit engedett meg magának.

– Hogy hívják? – kérdezte.

Megmondtam a nevemet.

– Maga lakik ebben a szobában?

– Nem. Az enyém a tizenhetes – mondtam. Az arcom tüzelt, attól lefelé rázott a hideg.

A rendőr az ujját végighúzta a listán. Megtalálta a nevemet. Hátralépett, ki a folyosóra. Megnézte a szobaszámot, majd egyeztette a listán.

– Gál Nóra? – pillantott be a szobába.

– Igen, én vagyok az – szólalt meg Nóra az ágyban gyöngé hangon, mint egy beteg.

A katonatiszt rám mutatott.

– Öltözzön fel, és menjen át a szobájába.

Mindent úgy tettem, ahogy mondta. Rossz előérzettel válogattam ki az ágy előtt a ruháimat. Egész idő alatt csak egyszer néztem Nórára. A plafonra meredt. Az arca olyan volt, mint a viasz. Sejtetni sem lehetett, hogy mire gondol.

A cipőt a kezembe fogtam, zokniban sétáltam át a szobámba. Az ajtómat nyitva hagytam, hátha meghallok valamit. Befűztem a cipőmet. Hideg vízzel lemostam az arcomat, megfésülködtem. Ennyi idő telt el, amikor a katonatiszt és a rendőrtiszt helyettesek átjöttek a szobámba.

– Az igazolványát kérem – mondta a katonatiszt.

– Tessék – nyújtottam készségesen.

Belelapozott. Nem ellenszenvesen.

– Pesten lakik?

– Igen. A tizedik kerületben.

– Milyen ügyben tartózkodik itt?

– Családi ügyben.

– Közelebbről?

– A nővéremhez jöttem látogatóba.

– Itt lakik a nővére?

– Igen. A Darázs utcában, a bunyevác vendéglő mögött. A férje tűz-szerész.

– Hogy hívják?

Megmondtam.

A katonatiszt egy kicsit kutatóan az emlékezetében vagy csak úgy tett, de látszott rajta, hogy csak futólag, sőt könnyedén teszi. Talán arra gondolt, hogy nem akar azonnal tettenérni a hazugságon.

– Nem hallottam a nevét.

– Pedig ebben a városban szolgál. Itt laknak mind a ketten, a nővérem és a sógorom.

– Miért nem a nővérénél szállt meg?

Hallgattam.

– A lány miatt?

Éreztem, hogy szorul körülöttem a hurok.

– Miért nem válaszol?

– Több oka is van – próbáltam kitérni.

– Kezdje sorolni!

– Először is, délelőtt, amikor elmentem a lakásukra, nem találtam otthon őket. Mint a szomszédoktól megtudtam, a sógorom napok óta kint van szolgálatban a határon. A nővérem pedig ezen a héten délelőttös a gyárban.

A tiszt áthatóan nézett rám, de nem ellenségesen.

– Hol van szolgálatban a sógora?

– A szomszédok azt mondták, hogy kint van a határon.

– Mondja még egyszer a sógora nevét!

Megmondtam. A tiszt egy noteszt vett elő, ceruzát, és felírta a sógorom nevét.

A rendőrtiszt helyettesre pillantottam. Az ajtónak dőlve hallgatta a beszélgetést, mintha útban lett volna. Lázasan törtem a fejemet, hogyan kezdenék hozzá a magyarázathoz, amellyel Nórát és magamat egy kis megértés segítségével tisztázhatom. Mielőtt elfogy a türelme. Minden az eszemben volt. Minden, amit tudtam és elmondhattam, de képtelen voltam rendesen megszólalni.

– Gál Nóra magával van? – kérdezte a katonatiszt.

– Igen.
 – Együtt jöttök?
 – Sárbogárdtól igen.
 A katonatiszt eltette az igazolványomat.
 – Csomagoljanak össze mind a ketten, és jöjjenek le a portára – mondta.
 – Miért?
 – Majd a parancsnokságon tisztázzuk a rokoni kapcsolatokat.
 Az ajtóból visszafordult.
 – Ne próbáljanak meg lelépni, mert körülvették a szállodát – mondta.
 Elmentek, az ajtót nyitva hagyták maguk után.
 Átmentem Nórához, már felkészült.
 – Mi lesz velünk? – nézett rám.
 – Bevisznek a parancsnokságra.
 Nóra kezébe temette az arcát. Nem szólt. Nem tett szemrehányást. A tekintetéből sem olvashattam ki semmi nyugtalanítót, mégis bizonyos voltam, hogy valami végleg megszakadt közöttünk.
 A fűtőtesthez lépett, és a bordák mögé dobott valamit.
 – Mit dugtál el? – kérdeztem idegesen.
 – Semmit.
 – Az előbb a fűtőtest mögé dugtál valamit.
 Nóra vörös arccal állt előttem. A kezét hátradugta, mintha azok is vörösek lettek volna.
 – Ha tudni akarod, Hauser Isván címét dobtam el – vallotta be.
 Alig tudtam kimondani:
 – Stockholm?
 – Az hiányzik, hogy megtalálják nálam.
 A katonatiszt nyitott be.
 – Készen vannak?
 – Igen – válaszoltam Nóra helyett is.
 – Csomagjuk nincs?
 – Nincs.
 – Vagy már biztonságba tették valahol? – mért végig bennünket.
 Az előcsarnokában két pufajkás katona és két rendőr felügyelete alatt már tíz vagy tizenkét szállodavendég várakozott felöltözve, útrakészen. Volt, aki a csomagján ült, mások idegesen topogtak. Amikor leértünk az előcsarnokba, a szobaszámlát kifizettették, majd valamennyiünket kitereltek a szálloda elé. Felkapaszkodtunk egy nyitott teherautóra. A csomagokat is felrakták. Egyik-másik csomag hatalmas volt, zsák nagyságú.
 A rendőrség előtt rövid időre megálltunk. Három férfit és egy idősebb nőt leszállítottak a teherautóról. A rendőrök bekísérték őket az épületbe.
 Alacsony, göndörhajú ember kuporgott mellettem a teherautón, szörme-sapkáját az ölében szorította. Mint később kiderült, pesti műszerésziparos volt. A feleségével, két fiával és egy láda szerszámmal akart átszökni Jugoszláviába, majd onnan tovább, Amerikába.
 – Ezek szökött rabok voltak – súgta a műszerész az előtte kuporgó két gyereknek.
 – Csönd legyen! – intette le gorombán a katonatiszt.
 – Csak azt mondtam a fiaimnak, hogy...
 – Ne mondjon semmit! Tilos a beszéd!
 Nóra a teherautó oldalában kapaszkodott. Elfordította a fejét, a kendő is beárnyékolta az arcát.

Megálltunk egy hosszú, földszintes épület előtt. A sötétben nem tudtam megállapítani, hogy milyen messze lehetünk a szállodától. Bevezettek egy ételszagú folyosóra. A közelben konyha lehetett. A csomagokat a lengőajtón túl egy sarokban kellett lerakni. A fal mellett sorakoztunk, hátrakulcsolt kézzel. A lengőajtónál fegyveres katona állt. A tiszt fel s alá sétált előttünk. Amikor a legtávolabb volt tőlünk, halkán odaszóltam Nórának.

– Akármilyen történik, várj meg.

– Hol?

– A szálloda előtt – vágtam rá gondolkodás nélkül.

Nem tudott válaszolni, mert nyílt az ajtó és szólították. Sokáig volt bent. Utána én következtem. Szót se szólhattunk.

A kihallgatás egy keskeny, hosszú, magas szobában folyt le. Az ajtó mögött, pokrócokkal letakart vaságyon egy hadnagy feküdt. Feje alatt keresztbe fonta a karjait. A mennyezetről hosszú dróton csillár lógott alá. Kaszárnyahelyiség volt, nemcsak a katonák jelenléte miatt. A szoba végében az íróasztal mögött, háttal a magas, rácsos ablaknak egy százados ült, kigombolt zubbonyban. Idősebb embernek látszott, túl az ötvenen. Félig leeresztett szemhéja alól úgy nézett rám, mint egy figyelő madár. Az orra is hegyes volt, mint a madár csőre. Mind a két kezét kifektette az asztal szélére, mint akit nem túlságosan érdekel a dolog, és gondolatban máshol képzeleli magát.

– Valóban szolgált egy ilyen nevű tüzserész a határőrségnél – mondta.

– Ő a sógorom.

– Csakhogy a nyilvántartás szerint őt még a tavasz folyamán áthelyezték Zalába.

– Az lehetetlen.

– Még a tavasszal.

Csapdát sejtettem.

– Utána néztek ennek pontosan?

– Megnyugodhat.

– Az én sógoromat nem helyezhették át – mondtam idegesen. – Nekem tudnom kellene erről, hiszen a sógorom. Itt valami tévedés van! A nővérem egy szóval sem említette.

– Ezen a nyomon semmire se megy – mondta a százados.

– És a nővérem? Ő nem elég bizonyíték? Őt miért nem kérdezik meg? Ő csak tudja, hogy áthelyezték-e a férjét vagy sem? És engemet is igazolhat, csak egy telefonba kerül az egész, mert itt dolgozik a városban! A posztógyárban. Idejött férjhez a sógoromhoz, aki tüzserész a határőrségnél...

– Hagyja már a francba azt a tüzserészt! – szólt közbe a hadnagy a vaságyon fekve. – Nem érti, hogy a tavasszal elhelyezték innen?

A százados rámfüggesztette a tekintetét.

– Tehát azt állítja, hogy a nővére itt dolgozik a posztógyárban?

– Azt állítom.

– Milyen beosztásban?

– Gépen dolgozik.

– Tehát gépen dolgozik. Azt mondja

– Értse meg végre, hogy én Pesten élek. A nővérem meg itt. Évente kétszer vagy háromszor szoktunk találkozni. Általában ő jön fel Pestre. A sógorommal kapcsolatban ez a félreértés...

– Nincs itt semmiféle félreértés – szakított félbe a százados. A szeméből láttam, hogy nem hisz nekem.

– Hogyne volna! Ezt akarom éppen megmagyarázni. A sógorom négy

napja kint van szolgálatban a határon. Összetévesztik valakivel, és a tévedést az én nyakamba akarják varrni. Engem elfognak a szállodában, és idehoznak, mert valaki rosszul értett valamit. Csakis ez történhetett. Valaki rosszul értette a sógorom nevét, és most az én hátamon akarják elverni a port...

– Ne ugráljon itt! – szólt rám keményen a százados.

– Miért ne ugráljak, ha igazam van?

– Mert itt nem lehet ugrálni!

A hadnagy felkönyökölt a vaságyon, szemügyre vett.

– Nem is tanácsos – figyelmeztetett.

– Velem meg ne beszéljenek ilyen hangon!

– Miért ne?

– Mert nincs hozzá joguk.

– Miből gondolja, hogy nincs? – tette le a hadnagy a lábait fenyegetően a vaságyról.

Nem ijedtem meg.

– Azt is mondhatom, hogy azokban a napokban a gépkísérleti intézetnél mindent egy lapra tettünk fel, és fegyverrel harcoltunk a rendszerért. A vívmányokért. A földosztásért. Az államosításért. A harmadik nagy támadást azonban már nem bírtuk. Nagy volt a túlerő, és feladtuk az épületet.

– Hol történt ez? – kérdezte a hadnagy.

Megmondtam a pontos címet.

– Ott nem volt harc – rázta a hadnagy a fejét, s közben futólag a százados felé pillantott. – Azokban a napokban én is Pesten tartózkodtam.

Úgy éreztem, minden erő elszállt belőlem.

A százados véget vetett a vitának.

– Szóval, azt állítja, hogy a nővére itt dolgozik a posztógyárban? – kérdezte.

– Olyan biztos, mint hogy itt állok.

– Rendben van. Akkor most odatelefonálok, és egy perc alatt tisztázzuk. Utána rátérhetünk a következő kérdésre – mondta a százados, és a telefon után nyúlt. Csontos madárkeze ráfeszült a kagylóra. Begörbített ujjal társázott.

– Ezen a héten délelőtti műszakban van – jegyeztem meg.

– Honnan tudja?

– A szomszédja mondta délelőtt, amikor kerestem.

– Mindegy – mondta a százados. – Azt most is meg tudják mondani, hogy ott dolgozik-e a posztógyárban.

A portás jelentkezett. Elmúlt este tíz óra.

– Nézze már meg a délelőtti belépő listát – kérte a százados a telefonban.

Eltelt kis idő, a súlya azonban megfelelt egy nehéz napnak.

– Nézze meg, kérem, még egyszer azt a nevet! Állítólag gépen dolgozik... Biztos benne, hogy maguknál nincs ilyen nevű asszony?... Értem. Köszönöm, elvtárs!

A százados letette a kagylót.

– Ehhez mit szól? – nézett rám.

Keservesen éreztem magamat. Zuhantam lefelé.

– Nem ismeri a portás. Ez is előfordulhat – mondtam.

– Egy portás? Ne vicceljen! Egy portás? Jobban ismeri az embereket, mint az igazgató.

– Tehetne még egy próbát...
– Éspedig?
– Megmondanám a nővérem lakáscímét.
– Nézze, fiatalember – mondta a százados kedvetlenül. – Én megtettem minden tőlem telhetőt. Több lehetőségem nincs. Ne higgye, hogy örülök ennek.

– Ezt az egyet, ha még megpróbálná.
– Az egész éjszakát nem áldozhatom magára. Se időm, se autóm, se emberem, hogy ellenőrizsem a nővére címét. Talán majd holnap sort keríthetünk erre is... Van itt azonban még más is, amire választ várok.

Kis szünetet tartott, a hatás kedvéért.

– Ez a Gál Nóra rokona magának? – kérdezte.

– Nem rokonom.

– A szeretője?

– A menyasszonyom.

– Együtt akartak disszidálni?

– Én nem akartam disszidálni!

– És a menyasszonya?

– Ő sem! – vágtam rá, s úgy gondoltam, egyelőre kivágtuk magunkat a veszélyből.

A százados felírt magának valamit egy papírlapra, majd odaszólt a vaságyon heverésző hadnagynak.

– Kísértesd át a többiekhez!

Amikor kiléptem a folyosóra, Nórárt nem láttam. A hadnagy a folyosó végében átadott egy fegyveres katonának, aki átkísért egy másik földszintes épületbe. Az épület a hátsó udvarban állt, elhanyagoltnak látszott és bűdös volt. Az udvart betöltötte az égő szemét füstös, csipős szaga.

Bent, a folyosóról az első ajtó az ügyeletes őrszobába nyílt. A köves helyiség tele volt emeletes ágyakkal. A többi cellaajtó volt. Hátral a mosdó és a klozet bűdösödött.

Az ügyeletes felírták a nevemet, aztán kinyitottak előttem egy ajtót. A helyiségben sötét volt, hányingert keltett az erős testszag. A sarokban asztalmasan szuszogott valaki. Megpróbáltam óvatosan a hang irányába húzódni, de beleütköztem egy falhoz támaszkodó testbe.

– Nem tudsz vigyázni? – mordult rám valaki gorombán.

A szemem kezdte megszokni a sötétséget. Az ajtó kis rácsos ablakán beszűrődő világosságban lassan kiderült, hogy legalább tizen vagyunk a helyiségben.

A fal mellé húzódtam.

– Kegyed honnan érkezett? – szólalt meg mellettem egy udvarias, kissé reszkető hang. Oldalt fordulva láttam, hogy egy őszhajú férfi támaszkodik mellettem. Magasabb volt nálam is. Fekete télikabátban volt.

– Pestről – válaszoltam.

– Én is onnan. Engem a város határában a MÁVAUT autóbusról szedtek le.

– Engemet a szállodából hoztak be. A menyasszonyommal együtt.

– A menyasszonyát se kímélték? – kérdezte az őszhajú megbotránkozva. Morogtam valamit, de nem érthette.

– A kihallgatás már megvolt? – érdeklődött.

– Igen. Egy százados intézte.

– Maguk ellen is az a vád, hogy disszidálni akartak?

– Igen.

– Mindenkiről azt állítják, hogy disszidálni akar – fakadt ki az őszhajú vinnyogva. – Megértem hatvanegy esztendő, és ezt a szégyent.

A fülemhez hajolt.

– Megverték? – kérdezte ságva.

– Nem. Nem bántottak.

Később kinyitották az ajtót. Ki lehetett menni a folyosóra és a mosdóba. Fel s alá sétáltam. Időnként a rácsos folyosóablakon át kinéztem az udvarra, de a sötétben nem láttam semmit.

A további sorsom és Nóra miatt teljes bizonytalanságban voltam. Nem tudtam, hová lett Nóra, és mit mondott a századosnak. Az egyetlen, akiben még reménykedhettem: a nővérem volt.

Bántott, hogy nem mondhattam el mindent a századosnak. Nem adott időt, és nem bízott bennem. Nem beszélhettem a huszonharmadika előtti és utáni napokról. Főként Gáspár Buburól nem beszélhettem. Az ő sorsának árnyékában minden érthető lett volna; a cselekedeteim, az utazás, Nóra... Az egész életem.

Az öreg a folyosó falához támaszkodva figyelt. Mielőtt elhaladtam előtte, magához intett.

– Vigyázzon, hogy mit mond nekik, mert besúgókat is alkalmaznak. Beraknak közénk mindenféle alakokat, akik kihallgatják, hogy mit beszélünk egymás között.

– Vigyázni fogok – ígértem, eltompulva a fáradtságtól.

Reggel korán felzavartak bennünket, még nem volt hat óra. Átkísértek egy másik épületbe. Az ebédlőben reggelit kaptunk. Egy bögre tejeskávét, és annyi kenyeret, amennyit akartunk.

Hét óra tájban az asztmás borügynököt és a nyugdíjas iskolaigazgatót elengedték. Másokat átkísértek a rendőrségre, köztük a pesti műszerészt is. Alig maradtunk.

Behúzódtam egy megüresedett sarokba, és úgy tettem, mintha aludtam volna. Megpróbáltam összeszedni magamat.

Régi céljaim a fogda sarkából nézve idejüket múltnak, sőt nevetségesnek látszottak. A vágy már csak homályosan élt bennem, hogy törekedjek valamire. Megértettem, hogy mások fölfelé törekednek. A napszámos szakmát akar szerezni, a munkás pedig tanult embert akar faragni a gyerekeiből. Ezen az alapon próbáltam Nórárt is megérteni. De én már más voltam, mint Nóra vagy a műhelybeliek, vagy azok a társaim, akikkel egykor a hatos vonalon dolgoztam. Ráébredtem a tévedés csapdájára, amibe a legtöbb ember beleesik. Másokkal összehasonlítva úgy gondoltam: az ember életében nincs semmi, ami teljes békét és biztonságot nyújt. Fölösleges erre törekedni. A legtöbb, amit megtehetünk, hogy állandó készenlétben élünk, valami jónak a szolgálatában. Mint Gáspár Bubu tette.

Később a nevemet kiáltották.

Kihallgatásra kísérték. Az ör előbb kopogott, majd kitárta előttem az ajtót.

A százados most is az asztal mögött ült. Vörösek voltak a szemei. A világy égett, pedig világos volt.

A nővérem az íróasztal mellett állt, szokás szerint egyenes tartásban. Csaknem olyan magas volt, mint én. A karján üres piaci kosarat tartott. Arca beesett volt, de most sem hiányzott róla a szépség halványpirossága, amitől az arca mindig természetesnek és gyanútlanak látszott. A mandulavágású szemek nézésével egyetemben.

Köszöntem.

A nővérem odalépett hozzám és megölelt. A teste kemény volt, mint a deszka. A padlót néztem.

– András! . . . – mondta fátyolos hangon.

– Nem hitték el, amit mondtam.

– Minden tisztázódott – nyugtatott meg a nővérem.

A százados a székre mutatott, hogy üljek le.

– A nővére eljött magáért – mondta. A fiókból elővette az igazolványomat, átlapozta s itt-ott beleolvasott. – Ilyenformán magát most elengedjük. Nem szóltam, csak bölintottam.

A százados halkán köhécselt.

– Rosszul ítélt meg az ön ügyét – nézett rám nyíltan, s halványan mosolygott is, de nem akart rokonszenvet kelteni. – Sajnos, ennyi ember között nem lehetünk olyan precízek, mint egy bíróságon. Nem is az a feladatunk.

A százados átnyújtotta az igazolványomat.

– Tudnia kell még, hogy Gál Nórát ma reggel hazaengedtük – mondta. – Ígéretet tett, hogy az első vonattal visszautazik Budapestre.

A hosszú, kietlen laktanyafolyosó nappali fényben még barátságatlanabb volt, mint az éjszaka. A salakos udvar az éjszakai esőben felázott. A rövidre nyírt díszcserjék mellett volt egy kevés kopott, téli szegélyfű. Azon haladtunk a nővéremmel a kapu felé.

Egyetlen köszönő szót vagy bocsánatkérést nem tudtam kinyögni. Nagyon bántott.

A nővérem megérezhette, hogy mi játszódik le bennem, mert megpróbált átsegíteni.

– Vártalak az este – mondta, és belémkapaszkodott, hogy biztonságosan átléphessen egy mélyebben kiásott lefolyót. – Megkaptam az üzenetedet, de nem jöttél. Később aztán lefeküdtem. Hajnali háromkor megállt a ház előtt egy katonai autó. Bezörgettek, és az igazolványomat kérték . . . Csak annyit mondtak, hogy a te ügyedben jöttek. Megijedtem. Nem tudtam elképzelni, hogy mi történt veled. Sírtam is. Ébren vártam a reggelt, aztán amikor lejárt a kijárási tilalom, elmentem a szállodába. Gondoltam, csak ott lehetsz. A portásnak megmondtam a nevedet. Csak annyit válaszolt, hogy a vendéget az este elvitte a karhatalom. Képzelheted, azt hittem, hogy rámdől a szálloda. Rohantam a rendőrségre, onnan meg ide a laktanyába. Aztán mire megtaláltalak, hogy hova csuktak . . .

Alig figyeltem arra, amit mondott.

A kapuőr tüzetesen megnézte a kilépcédulát, egyeztette az igazolványom adataival. A sapkájához emelt kézzel búcsúzott.

Az utca túlsó oldalán szemben a laktanya kapujával, egy ház falához támaszkodva Nóra állt. Nyitott kabátban, a piros melegítőnadrágban, ágrólszakadtan, mint a sárbogárdi állomáson. Mégis más volt: a lehetséges, hogy amit ezután teszek, azt ismét Nóráért és önmagamért tehetem.

Átugrottam a járdát az úttesttől elválasztó vizesárkot, odarohanam Nórához, magamhoz öleltem.

Nyögtem az örömtől.

– Tudtad, hogy kiengednek?

– Megéreztem.

A nővérem a laktanyakapu előtt állt. Nem tudta eldönteni, hogy szükség van-e még rá, vagy sem. Volt egy mozdulata; át akart jönni hozzánk, de

meggondolta magát. Most értette meg végérvényesen, hogy mennyire nem szeretem őt.

A saroknál járt, amikor Nóra megkérdezte:

– A nővéred?

– Igen.

– Én azt vallottam a századosnak, hogy el akarsz venni feleségül, ezért jöttünk a nővéredhez látogatóba.

Elindultunk, de ellenkező irányba, mint a nővérem. Egy keskeny utcán át hamarosan kijutottunk a piactérre. Üres volt. A Sugovica fölött megálltunk egy percre. Nóra hozzádölt, belémkarolt.

– Visszamegyünk Pestre – mondtam.

Nóra nem válaszolt. A vizet nézte a lábunk alatt, mely a partra húzott csónakok között nyugodtan, hullámozás nélkül kanyarodott a mélyben.

– A százados megmondta, hogy mi a helyzet – figyelmeztettem.

– Mit mondott a százados?

– Azt, hogy vissza kell menni Pestre.

– Csak nem képzeled? Pont most, amikor végre sikerült szerezni egy biztos címet?

– Még mindig nem mondtál le róla?

– Nem érted, hogy én már nem tudok ittmaradni? – kérdezte Nóra idegesen. A karját kirántotta az enyémből. – Hogy minden porcikám el akar menni?

– De értem – válaszoltam Nóra mellett lebámulva a vízre. S hirtelen, mint egy figyelmeztetés, eszembe jutott, hogy tegnap a szállodában, amikor Nóra levetkőzött, a jobb melle alatt egy kis forradást fedeztem föl. Nem volt nagyobb, mint egy ing gombja. Furcsa volt, sőt érthetetlen, hogy ez a kis forradás eddig elkerülte a figyelmemet.

– Az éjszaka a fogságban összeismerkedtem egy idevalósi nővel – mondta Nóra. – Szereztem tőle egy jó címet. Szeremlén van egy ember, aki átvisz.

Ebédig a városban tartózkodtunk. Egy vegyesboltban vettünk az útra két zacskó kekszet és egy kis üveg rumot. Az utcán egy idős parasztembertől megtudtam, hogy merre kell menni Szeremlére. Kilenc kilométerre volt. Két órát szántunk az útra, és úgy terveztük, hogy közvetlenül sötétedés előtt érünk oda.

A várost elhagyva, letértünk az országútról, és az úttal nagyjából párhuzamos folyóág bozótos, nádas partján haladtunk.

Korábban érkeztünk, még világos volt.

A falutól fél kilométer távolságra lehúzódtunk a vizparthoz és vártunk. A nádasban jó helyünk volt. Találtunk egy eldugott kis halász-stéget. A padló hajladozott alattunk, de egymást segítve elég könnyen bejutottunk. A sűrű, száraz nád teljesen körbe fogott bennünket. Arcunk piros volt a hidegtől. Várakozás közben ettünk néhány szem kekszet és rumot ittunk rá.

A világtól függetlenné váltunk. Kívül voltunk minden olyan kör hatósugarán, amit ember húz a másik ember köré. Semmink se volt már a szó világi értelmében, kivéve az életünket. Boldog voltam megint. Nóra eltökéltnek látszott és hozzám hasonlóan nyugodtnak. Apró kortyokban itta a rumot, ahogy szokta. Az arca fényes volt, mint egy szentnek. Nézttem őt, nézttem, nézttem, hogy minél teljesebben, mint a valóságot, megőrizhessem az emlékezetemben.

KÁROLYI AMY

Biedermeyer

I.

*Te árnyba öltözött
bolyongsz az álmok sétányain
mint ciprusok között
véletlen szavak
telébbresztenek
mikor eszébe jutsz valakinek*

II.

*saját sirásom hallani
vagy én sírok
vagy patak csörgedez
egy csepp választja el
mi az, mi ez*

III.

*E márvány-dámácska már hatvan éve
kezébe tart egy szál virágot
hatvan tavasz és hatvan ősz
márvány-kezének meg nem ártott
sokat nem él meg, aki kőből
cserélsz vele(cserél véled
míg izzadunk, ő meg nem izzad
övé a kő, miénk az élet*

Egy lábon ugrálni

*Hát ezt se tudom.
S nem tudok franciául.
Hiába tudok Goethe nyelvén,
nem óvta sorsom sárba-totytanástól.
Nem sakkozok. És most már késő.
Nincsen paraszt és nincsenek királyok,
nincsenek lovak és nincsenek futárok.
Hol a királynő viasz-méltósága?*

*Szemünk láttára omlik le a bástya.
Sakk-táblának itt az aszfalt-járda,
krétával húzott négyszögeiben
várakozik király és királynő.
Ugrik a ló és fut a futár –
egy lábon ugrálva játszadoznánk,
de kinek van ehhez lába már?*

Postillon

*Oda kell menni
vissza kell jönni
ennek köszönni
amnak köszönni
álarcot venni
álarcot tenni
vissza kell jönni
oda kell menni*

*Nem jobb az ágyban
nagyot utazni
az éjszakának
markába csapni
kispárnáról
a nagyra kapni
fejünk helyét
a párnában hagyni*

I H Á S Z - K O V Á C S É V A

Őszelő

*Harmadik X-szel tetoválva,
egyszerre a kortalanság lázaival,
s az öregedés cigarettavég-csöndjével
pórusaimban, elvegyülök a napok
hangyaboly-forgatagában.*

*Éhes vagyok a szerelemre
és szomjas a dalra.
A fényben tiszavirág-percek
lepik el a tájat; valahonnan idedobban
egy szív csillagnyi óraütése
és szénvázlata még idelátszik
egy telrajzolt balatoni találkozásnak.*

*Sirály-kedvű a szél,
vakító szikraeső zuhog
a nap gigászi hegesztőpisztolyából
s a lelkünkön ütött rést behegeszti.
A tó arcéle idevetődő tekinteted –
mélyébe vetem ezüstpikkelyes álmom...*

*A partok mögül szeptember int, érkezőn.
maradó mozdulattal.*

CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR: „MÁRIA KÚTJA NÁZÁRET BEN”

A képet Csontváry 1908-ban festette. Megalkotta tehát már a főművének tekintett Baalbek-et, a taorminai és a tátrai nagy képet, sőt a két cédrust is. Festményeit bemutatta már Párizsban, ahogy ő vélte, teljes diadallal. Megfestette tehát a „nagy motívumokat”, bebizonyította, hogy az ifjúkori misztikus elhivatás nem a képzelet szülötte volt, hiszen teljesítette a küldetést. A „Mária kútja” amolyan zárókönek ígérkezett, stílusa szintézisének. A titokzatos jóslat arról beszélt, hogy túl fogja szárnyalni Raffaellt. Olyan témát választott tehát, amely alkalmas volt ennek bizonyítására, az összevetésre.

Az a gondolat, hogy a reneszánsz és a barokk festők témaválasztásához hasonló jelenetet fessen, már korábban felmerült benne. Mikor még a nagy Tátra képpel birkózott, ám úgy vélte, hogy a monumentális feladatok megoldására még nem érett meg, a múzeumokat tanulmányozta. Zavarta a barokk mesterek csapongó fantáziája, ezért elhatározta, hogy Betlehembe utazik, a helyszínen tanulmányozza Jézus születésének a helyét és az impressziói alapján fest „egy világraszóló képet”. A helyszín azonban nem nyerte meg a tetszését, de a biblikus téma tovább is foglalkoztatta. Nemcsak a „Fohászkodó Üdvözítő”, a „Passió” mutatja ezt, hanem a kisméretű „Hídon átvonuló társaság” című képe is, amelynek az egyik motívuma minden bizonnyal „Menekülés Egyiptomba” jelenet. A keresztény mitológiából merítő művei között a főmű azonban a „Mária kútja”. Valóban szintetizáló mű, Csontváry stílus-esszéje és sajátos mitológiává szilárdult világképe úgyszólván modellszerű, tiszta képletként tárulkozik fel benne.

A motívum, a Názáret szélén található és Máriáról elnevezett kút, ma is létezik, bár eléggé átalakítottan és környéke is megváltozott. A múlt század végi leírások szerint azonban topográfiailag, struktúrájában lényegében hasonlított a Csontváry képen láthatóhoz. A festmény a kút mindennapjainak egy pillanatát jeleníti, vízárt jövő, korszót töltő és korszót vivő asszonyok, leányok, mosó alakok, állatok itatása, – a mindennapi reális jelenet figurái között megjelenik azonban Mária a kiseddel és a többi figurától hangsúlyozottan eltérő léptékben Máriát adoráló alakok. Mária mozdulatával, testtartásával némiképp elkülönül a kút körül szorgoskodóktól, bár a mellette álló és a vályúba vizet öntő figurával van némi kapcsolata. Elkülönülése ellenére azonban vizuális értelemben a kút körüli jelenet szerves része. A képben tehát két szféra és idődimenzió találkozik: a Mária által képviselt mítosz világa és az ezt hordozó „időtlen idő” illetve a mindennapi élet konkrét realitása a maga konkrét idődimenziójával. Csontváry a festményben e két realitást és idődimenziót szerves egységbe fogta össze, mégpedig a kompozíció, a térszerkesztés és a motívumok jelentésrétégének a szövevényes rendszeréből alakuló egységbe.

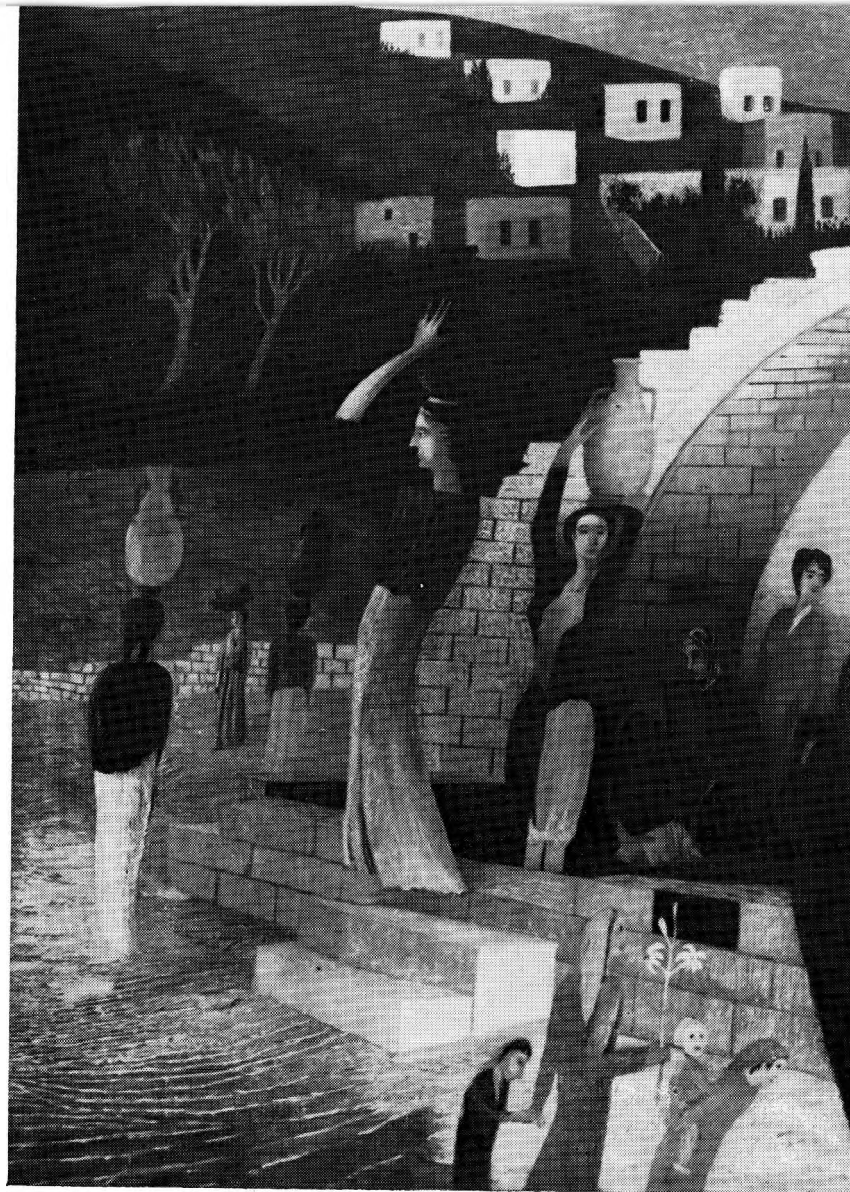
A festmény monumentális méretű, 3,80×5,50 m, azaz csaknem panoráma méret. A húsz figurát, állatalakokat és tájképi elemeket felvonultató jelenetet egy látókúpba tömörítette, de figyelemmel volt a nagy méretből következő látványtorzulás kiküszöbölésére is. A látókúpon belül bonyolult szerkezetet alakított ki, amely a festmény folyamatos „olvasását” követeli meg, a motívumok egymásutánja, egymáshoz illetve az egész kompozíciós rendhez és a benne feltáruló jelentéskörhöz való viszonya ugyanis többszörösen meghatározott.

Bár a kút körül a mindennapok tevékeny élete zajlik, mégis szó tulajdonképpen elbeszélésről, időben kibomló folyamat ábrázolásáról, a festmény egyidejű

történeteket rögzít, a kút mindennapi életének egy pillanatát általánosítja. Ebbe az egyidejűségbe kapcsolódik Mária alakjával és az adoráló figurákkal a szimbolikus időfaktor. Az adoráló figurák a festménynek a komplementer színeken alapuló színekompozíciója révén formailag a jelenet szerves részét alkotják, beletartoznak az egyöntetű vizuális rendszerbe, ugyanakkor hangsúlyozott léptéktérítésük miatt a reális idő és tér láncolatba szimbolikus dimenziót kapcsolnak. Ha művészettörténeti előképet keresünk, klasszikus modellként Hugo van der Goes „Portinári oltár”-ának imádkozó angyalfiguráira utalhatunk. A különböző időbeli momentumoknak az egyidejűsége tehát különféle szintek egyidejűségét jelenti, a kút körüli életnek az adott pillanatban rögzített jelenetének és a kút szimbolikus jelentéséből fakadó, szimbólumokban testet öltő, mitológiai időnek, tehát az „időtlen időnek” a találkozását egy konkrét jelenetben. Hogy e két szintet egy egységes vizuális rendszer részévé tudja tenni és így biztosítsa a valódi stílus létrehozásához szükséges egyöntetűséget, ahhoz a legfontosabb teendő a konkrét időnek, a kút körüli élet adott pillanatának az életképi szituáció véletlenszerűségéből egy magasabb, általános érvényű szintre emelése volt, azaz a jelenetnek magának is időtlenné kellett válnia, hogy találkozhasson a Mária által képviselt időtlenséggel. Csontváry ezt úgy oldotta meg, hogy a reális jelenet figuráinak szimbolikus töltést adott, ezzel a kút mindennapját rögzítő látvány fölülelmedett önmaga térbeli és időbeli konkrét pillanatszerűségén. A zsáner elemet – amely mindig partikuláris és ezért opponál az állandóság elvével – a minimálisra redukálta. A figurák között ugyanis, eltérően a zsánerképek általános vonásától, elenyésző az interakció, csupán a kompozíció egésze vetületében jelentéktelen figurák között van cselekménybeli kapcsolat (a két mosó figura), a többiek a történet szempontjából és egymástól függetlenül állnak egymás mellett és mögött, kapcsolatuk szimbolikus jelentésükből fakad vagy pedig kompozicionális. A korsót vivő lányok mozgása, vonulata kultikus táncra utal, az életforrás körüli örök körforgást jelzi. A boltív alatti figurák között félreérthetetlenül szimbolikus értelmű alakok találhatók, mint a Mária mögötti élet és halál kontrasztot képviselő kékruhás fiatalasszony és a feketekendős öregasszony alakja vagy a vályúba vizet öntő figura – Csontváry –, aki az életet adó vizet tovább adja. A figurákat a szimbolikus jelentés a mitologikus-szimbolikus szféra egynemű közegének az összetevőivé teszi, ezzel a reális történet pillanata a mitikus időben való állandó létezéssel egyidejűvé válhatott és ezzel maga is időtlenné transzponálódott.

A másik megoldandó feladat a két idődimenziónak az azonos vizuális-képi egységbe való kapcsolása volt. E vizuális egységet két tényező biztosítja. Egyrészt a színekompozíció, amely a kiegészítő színek ütemes változtatásával, a világító színelületek egybefűzésével fogja össze a motívumokat. Másrészt pedig, hogy a sokrétű kompozíciós szerkezetet végső fokon meghatározza a dongaboltozatból alakuló félkör által szervezett középponti kompozíciós elv. E félkört hangsúlyozza a korsót vivő leányok alakjának a hajlása. Anatómiailag szervetlennek hatnak e figurák, a kompozíciós logika ugyanis fölébe került az anatómiai hűségnek – hasonlóan Cézanne késői fürdőjeleneteinek a megoldásához. Ugyancsak a központi kompozíciós elvnek rendelődött alá a kép térszerkezete is.

A festmény térértelmezése lényegében megmarad a centrális perspektíva elvénél, jóllehet bizonyos megoldásokkal lazítja annak szigorát, némiképp keverni látszik az átlós és a frontális perspektívát. Csontváry írásaiban számtalanszor bírálja a vonalperspektíva merev használatát, mérnöki távlatnak, „holt perspektívának” nevezi, amellyel ő az érzés távlatát állítja szembe. E képen megfigyelhető, hogy a központi elrendező elv logikája szerint némiképp módosítja a perspektivikus hálózat mértani rendjét. Az átlós és a frontális perspektíva érzékeltetésével a képsíknak domború illúziót ad, ezzel kerüli el a panoráma méretből fakadó szétszóródást. A nézőpont lényegében megmaradt a középpontban, azaz Mária alakjával merőleges, a horizontvonal is lényegében Mária fejének a magasságában húzódik. A kép szerkezeti rendjét azonban hangsúlyozott átlós erővonalakkal feszültté teszi. A szerkezeti rendszer kardinális pontja a kútboltozat zárófala, amelynek Csontváry ambivalens téri helyzetet adott. Az első pillantásra úgy hat, mintha e sárgás-fehéren villámló

felület a képsíkkal párhuzamos lenne, az egymás mögött rétegződő képsíkokban helyezkedne el. Az első képsíkon ugyanis, azaz a tulajdonképpeni képsíkon, az adoráló figurák kis csoportja látható. A dekoratív színű kis alakok sziluettálásban, mélységre való utalás nélküli foltokként rajzolódnak az elülső síkra. Az ülő Mária, a kőpárkány, a vályú már tömegesebb térréteget alkotnak, amelyet a kútboltozat alatt álló figurák sora követ. Ezt a frizszerű csoportot zárja a kútbolt felfénylő hátsó fala. Ha jobban megnézzük azonban a kút téri elhelyezését, kiviláglik, hogy a zárófal helyzete tulajdonképpen nem párhuzamos a képsíkkal. A kút tájolása ugyanis a képsíktól átlósan eltér, szöveget zár be. Ha megszerkesztjük a perspektivikus hálózatot és megkeressük az iránypontot, ez a kép balsarkában elképzelt fiktív nézőpontnak felel meg. A fal ambivalenciája tehát abban rejlik, mintha a két nézőpontnak ugyanaz a főpontja lenne. A balsarki fiktív nézőpontból a hangsúlyozott rövidülésű lépcsők perspektivikus vonalhálózata a horizonton lévő enyészpont felé fut, ám az enyészpont felé futó vonalak mintha a horizontvonalnál irányt váltanának és a képsíkkal párhuzamosra fordulnának, az addig erőteljes mélytérre utalás megtörik, a vonalak mintha „kissimulnának” a sikkal párhuzamosra és ezzel a kép szíkszerűsége hangsúlyozódik. Ezt a hatást több más tényező is erősíti. A kút dongaboltozatának a perspektivikusan látott domború és homorú fala kiegyensúlyozza egymást és ezzel leblokkolja a vonalhálózatnak az enyészpontra utaló mozgását. A kút hátsó fala derengő sárgás-fehér színével a telihold benyomását ébreszti, anyagtalanná válik, az előtte lévő figurák sziluettje úgy rajzolódik e sárgás alapra, mint a középkori képeken az aranyalapra rajzolódnak a figurák. E hátsó falsík lényegében szellemileg és formailag hasonló funkciót teljesít, mint a középkori képeken az aranyalap. A figurák frizként sorakoznak, a képsíkkal párhuzamos helyzetben, jóllehet valóságos téri helyük a képsíkkal átlós perspektivikus hálóba kötne őket, mégsem ezt hangsúlyozzák, hanem a középponti Mária figura helyzetéhez hasonlóan a középponti nézőpont irányába fordulnak.

A baloldaltól induló átlós szerkezetnek megvan az ellentéte, a jobbról induló, a képsíkkal ugyancsak szöveget bezáró, átlós vonalhálózat. Az itatóhoz menő állapotok alakja indítja e perspektivikus hálózat irányát, hangsúlyozza a kútkáva kockaköveinek a perspektivikus rövidülése és végső akkordja a korszát vivő lányok sora. A lányok sora a kútboltozat ivétől indul és erőteljes s kanyarban fordulva a mélytér, a baloldali enyészpont felé irányul. De ahogy a baloldaltól induló erővonalak megtörtek, úgy ez a jobbról induló és az enyészpontra agresszíven utaló irány is a középpontban megtörik, sőt, a lányok sora hirtelen visszakanyarodik. A domb oldalon lévő kőpárkány is ellentétes irányt kapcsol a szerkezetbe, az utolsó, leg távolabb lévő lányalak pedig a kút felé jön, a fején lévő korszó és mozdulatának az iránya tehát visszakanyarítja a kifelé utaló mozgást a képelőtér felé. A figura téri helyzete is visszacsatol, de ezt hangsúlyozza szimbolikus jelentése is: a körforgás kulcsfigurája.

A két alsó sarokból induló, meredek szögű, átlósan a mélytérben lévő enyészpontra utaló vonalak hálózata tehát nem fut végig a horizontvonalig, hanem a középpontban a képsíkkal párhuzamos síkba szelődik, és ezzel a középponti kompozíciós elvet, a kút félkörívének és a Mária alaknak a kompozíciós hangsúlyát támogatja. Ugyanezt az elvet hangsúlyozza a kép fényértelmezése is.

A fényforrás meghatározásának a centrálperspektivikus ábrázolásában általában igen nagy szerepe van, hiszen az árnyékolás mindig a plaszticitás eleme és ezzel a mélytér illúzió ébresztője. Csontváry festményén nehéz meghatározni a fiktív fényforrások helyét. A legszembeütőbb, hogy az alakok lényegében nem vetnek árnyékot. Az árnyék jelzése néhány helyen figyelhető meg csupán, különösen a két legnagyobb méretű korszó lány alakján, ezenkívül az egyik kockaház oldalán is felcsillan a rézsút fény. E jelzések szerint baloldaltól jön a fény, mintha az abban az irányban lemenő nap sugarai vetítődjenek a jelenetre, e fény verődik vissza a kútboltozat zárófalán is. De ha balról jövő, rézsút fényről lenne szó, akkor az alakok árnyékot is vetnének. Csontváry tehát a képen nem természetes fényeffektusokat rögzített, illetve ezeket csak részben, inkább a középkori képek megoldásával rokon-

mód a dolgok önfényűségét hangsúlyozta. A kép fényértelmezése tehát transzcendentális. A kép középponti fényforrása ezért nem is a képen kívül elképzelhető világító test, hanem az annak fényét visszaverő, a teliholdat asszociáló kút-zárófal, amely a képen hátfényként jelentkezik. A hátfénynek megfelelően az előtte rajzolódó alakok síkszerűbbé váltak, úgy rajzolódnak a fénymezőre, mint a Máriát adoráló alakok az elősík képsíkra. A fénynek a természetes effektusokat átfogalmazó értelmezése tehát kettős célt szolgál: egyrészt transzcendentális értelmű, segíti a konkrét jelenetet a mítosz szintjére emelni; az aranyalaphoz hasonló félkör elvont teret hoz létre, amely egyszerre szolgál ideális sikként és a végtelenség szimbólumaként. Másrészt a hátfény lehetővé tette a monumentális stílusművet hordozni tudó, síkszerű, dekoratív alakítást. Ugyanakkor a felfénylő, teliholdszerű félkör központi kompozíciós meghatározóvá válhatott.

A központi kompozíciós elv másik meghatározója és a kép tulajdonképpeni eszmei és formai fókusza Mária alakja. Ülésének iránya, köpenyének a ritmusa kompozicionálisan ellensúlyozza a boltív tömegét. Mária alakja és a fénytvetítő zárófal a transzcendentális szféra két pólusát alkotja, közöttük zajlik az emberi élet, de az is már szimbolikus jelentésekkel átszőve. A szem tehát bármely irányból indulva „olvassa” a képet, követi a perspektíva vonalainak az irányát és a színek ütemét, mind az egymásutániság rendjében, mind a motívumoknak egymáshoz és az egészhez való viszonyában, eljut az eszmei és a formai fókuszhoz, Mária és a holdszerű háttér középponti helyzetéhez illetve a két pólus között zajló szimbolikus világhoz.

Mária a kép középponti magva, Csontváry azonban a keresztény mítoszt és ikonográfiát saját mitológiájának a jelképrendszerébe illesztette. A reális térbe és időbe a szakrális teret és a mitikus időt bekapcsoló Mária figurának a jelentése ugyanis többrétű. Részben – mint az adorálók kezében a lilium is mutatja – Szűz Mária. Másrészt az anya, mint az életforrás, a termőföld szimbóluma. Ugyanakkor, mint ahogy erre dr. Pertorini Rezső rámutatott Csontváryról szóló patográfiájában, a képet átszővi a holdmotívum, Mária a hold úrnője. A hold a keresztény ikonográfiában is szerepel Mária ikonográfiai attribútumai között, más mítoszokban és az alkímiában pedig kapcsolatos a vízzel és a tengerrel.

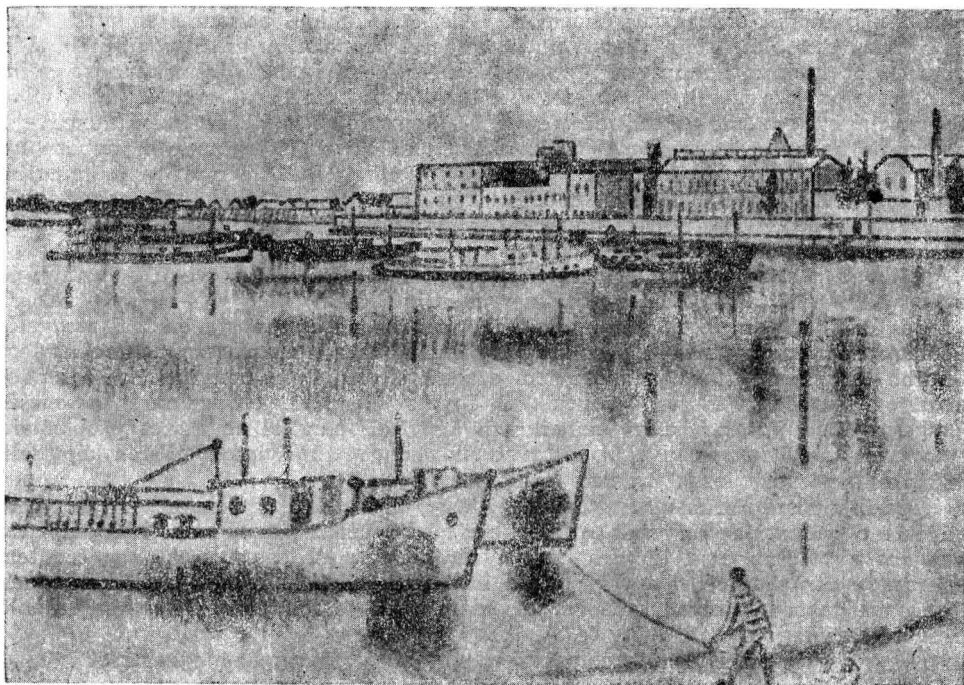
Az égitestek különösen fontos helyet foglaltak el Csontváry sajátos mitológiájában és kitüntetett szerepet kapott a hold is. Szerepelt már hangsúlyosan korai képein is („Holdtölte Taorminában”), az athéni sítakocsizást jelenítő képen pedig már mitikus jelentést is hordott. E képen több olyan motívum van, amely egyértelműen a teliholdat vagy a holdkaréjt asszociálja (a kút boltíve, a zárófal, Mária hajfonata).

A hold szimbolikus értelme a különféle mitológiákban ugyancsak sokrétű, és ahogy a cédrus képekben Csontváry ősi, archetipikus képzeteket élesztett újjá, e képen is többrétű jelentéskört, ősi szimbólumokat foglalt össze és illesztett mitikus világképének a jelképrendszerébe. A hold általában, mint a nap fényét visszaverő égitest, amely alakját változtatja, többféle fázison át alakul és születik újjá, az asszonyi „princípiumnak a jelképe, így a periodicitásnak, a transzformációnak, a szüntelen újjászületésnek, a növekedésnek, a biológiai ritmusnak a szimbóluma. A hold az első halott, s mint ilyen az ember számára a létezés új módozatainak a jelképe, átmenet az életből a halálba és fordítva. Szerepel a reflektív megismerés és a szépség szimbólumaként is. Általában kapcsolatban van a vizekkel, az eső csínálója, a bőség és a forrás szimbóluma. A hindu mitológiában egyszerre jele az ég és a pokol kapujának. Általános a tengerrel való kapcsolata, az apály és a dagály ura. A héber mítoszban a zsidó nép jelképe, általában a sémi mítoszokban nagy szerepet játszik, hiszen a sivatagi vándor népeknek, a karavánoknak a jötevője, vezetője. A mélypszichológia magyarázataiban az álomnak és a tudatalattinak a jele, az alkímiában pedig általában kapcsolódik a vízzel, a nedvességgel, a hideggel – és folytatni lehetne a különféle szimbolikus értelmezések sorolását.

Magától értetődően Csontváry a holddal kapcsolatos mítoszokból, szimbolikus értelmezésekből keveset ismert, bár a „Mária kútja” festése idején megismerhetett már teozófiai írásokat és keleti mítoszokat. Nagyobb szerepet játszott azonban

ismereteinél az archetipikus szimbólumok iránti hallatlan intuitív készsége. A hold és vele kapcsolatban a víz, a tengerként hullámzó homok, mint az utak és vizek jelképe, Mária, mint a keresztény szűzanya és mint a női nem, a termékenység, az életforrás szimbóluma feltétlenül, akár tudatosan, akár öntudatlanul, motiválta képe jelentéskörét. Ez indokolja a Mária mögötti alakok szimbolikus megfogalmazását és a rejtett önarckép kiemelését. E vizet töltő figurának nemcsak az a feladata, hogy az életforrásból vizet töltsön az élőlényeknek, hanem az ő alakja alkot hidat a transzcendentális szféra, a mítoszok világa és az evilági mindennapi élet között. E szerepet Csontváry tudatosan magára vállalta, sőt ebben látta elhívását.

A kép szimbolikája Csontváry világképéből fakad, ugyanakkor lényegében beleillik a szimbolista, a preraffaelita és a szecessziós szimbólumértelmezésbe, hiszen az életforrás és Mária, mint többértelmű szimbólumhordó jelkép ugyancsak kedvelt témája volt a századforduló művészetének. A kép stílusa is a posztimpresszionizmus számos elemét foglalja magába. Az impresszionizmus analitikus szemlélete után került előtérbe a posztimpresszionizmus stíluskeresése, szintetizálás utáni vágya, elég csak Cézanne és Gauguin nagy kompozíciós terveire utalni. Ezekkel vethető össze Csontváry képe is, mint a szimbolizmus és a szintétizmus elveit egyesítő, homogén stílust kereső művészet egyik legnagyobbyszerűbb példája.

BESZÉLGETÉS ŐSZE ANDRÁS SZOBRÁSZMŰVÉSSZEL

A beszélgetés résztvevői: *Albert Zsuzsa, S. Jász Veronika és Sótér István*

S. – Több évtizede nem találkoztam Ősze András szobrászművésszel, régi barátommal, akivel ugyanegy nemzedékhez tartozunk. Indulásunk időpontja is azonos, a 30-as évek végén, a második világháború előtti korszakban, amikortól ő a Vigiliának lett képzőművészeti rovatvezetője. Első szobrait akkor láttuk, amikor mi az első írásainkat írtuk, pályánk tehát egy ideig összekapcsolódott, s mi is ugyanazt próbáltuk, amit ő, másféle anyagban, másféle eszközökkel. Súlyos évek voltak azok, s jól emlékszem 1944-re, amikor Ősze András és felesége üldözöttek tucatjait mentették meg, súlyos felelősséget és kockázatot vállalva ezáltal. Az a szellem, melyet ő fejezett ki művészetében, tagadása volt mindannak, ami a felszabadulás előtti Magyarországot jellemezte. A 40-es évek végétől kezdve elszakadtunk egymástól, ő külföldre ment, de most, hogy évtizedek múltával ismét összetalálkozunk, úgy érzem, hogy ő tőlünk távol is ugyanazt folytatta, amit valamikor együtt próbáltunk, s életútjaink a tér- és időbeli távolság ellenére is párhuzamosak maradtak.

Ő. – 1948-ban távoztunk el Olaszországból, először Braziliába mentünk, ott kilenc évet töltöttünk. A brazíliai éveink ugyanakkor, amikor rettenetesekek voltak, tele voltak hihetetlenül érdekes új élményekkel is, s hálát kell adnom a sorsnak, mert ezek a végletes élményeim segítettek új emberré lennem. A brazíliai új-újabb föl-eszméléseimet aztán a perui két évem tette teljessé: egymás fedezeteként ismertem fel magamban a szellemi igényem további alakulását és a körülöttem kavargó világ szegényeinek ügyét. Beleláttam abba a mélységbe, melyben elveszve-reménykedve a szegények az egész világon élnek. Braziliában és Peruban fogtam föl, döbbsentem rá – nem elébb, bár én is mindig szegény voltam – Dél-Amerikában fogtam föl, hogy mi a szegénység. Különös módon egyszerre mintha hihetetlen magasságból láttam volna ezt az infernó-t és ugyanakkor mintha magam lettem volna mindegyik, aki körülöttem pusztult-reménykedett...

Miközben ezek a nagy elhatározó éveim, főleg a két perui évem, – tovább és tovább alakították, építették látóköromet, mindig tudtam, hogy a szegénységnek ez a teljes érzéklése, átélése, a problémákkal való azonosulásom az emberi megvalósulásnak csak egyik része. A szociális problémák, ha a humanista gondolkodás leg-
elemibb tartalmához tartoznak is, nem szabad elfelednünk, hogy az egész ember megteremtését célzó összes igényeinkkel együtt jelenthetnek részünkre szerencsés perspektívát. Rájöttem: ha az ember nem képviseli parallel az összes problémáit, akkor azok, melyeket elhanyagol, elsorvadnak benne... Ha viszont éberen képviseli, akkor mint párhuzamosak valóban találkozhatnak...

Braziliában és Peruban értettem meg, hogy mire vállalkoztam, mikor elkezdtem művészi pályámat; az Egyesült Államokban pedig azt értettem meg, hogy elértem oda, hol a valóság és a kultúra csak a kirakatokban édestestvérek; így értettem meg, hogy Észak-Amerika a világ vége: itt – miközben nagy kirakatok kérkednek a gazdagságukkal – olyan szellemi sorvadás pusztít e földrészen, melyhez hasonló sose volt a világon.

A. Zs. – Azért kellett olyan távolra mennie, hogy önmagát megkeresse?

Ő. – Pontosan: New Yorkban – 1967 körül – fölmerült egy terv: üljünk össze és kerekasztal-megbeszélés keretében tisztázzuk azt, hogy a világjárásunknak volt-e értelme? Voltak, akik tagadták ezt, ezek közé tartozott Szalay is...

A. Zs. – Melyik Szalay?

Ö. – Szalay Lajos. Nos, én akkor is, és ma is azt mondom: igenis nagy értelme van és lesz ennek; igazán csak nekünk adatott meg, hogy helyszínen, az évek egymásutánjában újra-újra ellenőrizve az élményeinket és önmagunkat, tisztázhassuk: mi zajlik azon a bizonyos nyugaton. És mindazt, amit tisztázni tudunk, csak mi továbbbíthatjuk teljes hitelességgel; vállalva a világban a valóságos helyzetünket, mert nincs rosszabb dolog annál, mint mikor az ember a szerencsétlenségében illúziókkal táplálja-mérgezi magát, amire itthon oly sokan hajlamosak.

A. Zs. – Ott az új körülmények következtében világosabban látott mindent és érzékenyebbé vált?

Ö. – Ezt akartam érzékeltetni, s hiszem, hogy mindenki, aki illúziók nélkül tudja vállalni a valóság és kultúra (álom) felelősségteljes útját, megtalálja azt, amit igazán keres, megkapja a korszerű kérdéseire a korszerű feleleteket. A mi problémáink nem Nyugat vagy Kelet problémái, hanem az emberiség egyetemes problémái; a valóság és kultúra szintézise csak úgy születhet meg, ha a komputerünknek minden adattal szolgálni tudunk, ha az embert kifejező képletet mindig kevesebb hibát elkövetve írjuk föl...

A. Zs. – Olvastam, hogy ott – mindjárt ahogy megérkezett, egy pályázatot nyert. Hogy lehet, hogy éppen egy odaérkező, egy idegen...

Ö. – Nem tudom, hogy honnan vette a magyar lexikon ezt az adatot: az egészről csak annyi igaz, hogy négy kiváló olasz szobrásszal együtt engem is felszólítottak erre a pályázatra, – de nem Brazíliában, hanem még Rómában, s a szobrom a négy olasz kollégám szobraival együtt valamelyik Rio de Janeiro-i múzeumba került; egyiket se vitelezték ki; gondolom, nem azért, mert nem voltak jók, hanem azért, mert Brazíliában voltunk, hol ilyesmik is megtörténnek...

S. – András, ez nagyon érdekes, amit mondtál, ennek az utadnak a fontosságáról, még érdekelné minket az az atmoszféra, amelyben te New Yorkban élsz, emlékszem a fényképedre, amely a Hudson folyó partján mutat, olvastam a kritikákat, amelyeket írtak rólad amerikai folyóiratokban, s ezek nagyon elismerően nyilatkoztak a te művészetedről. Hogyan látod te most általában a művészetnek és a kultúrának a helyzetét az Egyesült Államokban?

Ö. – Ez a probléma természetesen hihetetlenül nagy és sokrétű; képzőművészetről beszélek főleg, de a kultúra minden területére vonatkozik az, amit mondani fogok. A „művészi szabadság” ott kint már rég a szabadosság végső stádiumánál tart; az emberek közönyösen, vagy kiábrándultan vagy nevetve nézik e stílus-álarcos karnevált... Például az egyik New York-i múzeumban egy rothadt matrác is illusztris helyet kapott mindenféle elképzelhető szennyével együtt... Döbbenetes kép: kultúra negatív előjellel... Mit kezdhet ezzel az, aki nem hajlandó feladni a múltból – mondjuk: Dantét vagy majdnem a jelenből – mondjuk: Eliot-ot, hogy csak egy-egy névvel érzékeltessük innen s onnan is az egyre mélyülő szakadékot az igazi értékek és az önmaguk körül forgó pesszimista romantikusok közt. Ez a matrác tökéletes szimbóluma annak a szellemi csődnek, amit én Nyugaton találtam. A kivételekről – mert természetesen azok is léteznek, talán később szólhatok. Persze ennek a csődnek – Picassótól a rothadó matrácig annyi átmeneti inkarnációja van, hogy a sorrendben csak az illetékes istenség tud eligazodni. Summázva ezt a gondolatkört, mondhatjuk, hogy a századunk elején – pár óriástól eltekintve – az emberiség elveszítette az örökségét; a jogunkat hozzá, visszaszerezni ez a mi nagy célunk és munkánk, s ez csak úgy sikerülhet, ha újra tudjuk értékelni a megtett utunkat, ha sikerül tisztáznunk, hogy hogyan zavartuk össze az igazi főproblémáinkat másodrendű problémáinkkal, talán olyasfélékkel is, melyek a helyes problémaföltevés esetében maguktól megoldódtak volna.

A. Zs. – Én azt hiszem, itt arról is szó van, amit már elmondott valahol, hogy ha a művész önmagával egyedül tud maradni, őszintén és igazán művészetet akar csinálni, akkor igazán függetleníteni tudja magát különböző pillanatnyi divatoktól.

Ö. – Igen, csakhogy ez a legnagyobb dolog, amire egy ember képes, és erre tulajdonképpen csak szerencsés csillagzat alatt lehetünk képesek. Az ember annyira a tudatalattijába van bezárva – és abból a szent kaoszból, amit a tudatalatti jelent,

kimozdulni nagyon-nagy teljesítmény! De térjünk vissza az előbbi problémánkhoz: hogyan segíthetnénk azokon, akik szerte a világon harmadrendűek a művészetben: hogyan lehetne ezeket másodrendűvé vagy elsőrendűvé varázsolni?

A. Zs. – Menjen el kritikusnak.

Ö. – Jó kritikusnak lenni egyike a legnagyobb dolgoknak a világon. A jó kritikusnak sokszor azt is tudnia kell, amit a művész még nem tudhat, és hol vannak az ilyen kritikusok?

S. – Van egy közös ismerősünk; mikor én az Egyesült Államokban jártam, a New York-i Columbia egyetemnek egyik kitűnő professzorával, egy kultúrtörténész, kultúrfilozófussal ismerkedtem meg. Jacques Barzun a neve, Berliozról írt könyvet, s én meglepődtem, hogy téged Jacques Barzun gondolatai mennyire érdekelnek, mennyire reagálsz az ő romantika-kritikájára, és egyáltalán az európai kultúráról alkotott véleményére.

Ö. – Jacques Barzun valóban egyike a legérdekesebb, legkomolyabb szellemeknek odaát; sajnos ő is csak katakombalakó ember, ha önszántából is az, s mindaz, amit ír – „térjünk vissza a helyes útra” címmel csak „pusztába kiáltó szó”. Könyveinek kap nyomdát, de mert ahhoz a tipushoz tartozik, melyből ott már nem kérnek, minden újabb művével csak a szintén katakombában élő, hozzá hasonló szellemeket tudja öntudatosabbá tenni. Az anarchia-maker-ek kiradirozzák az időből... Egy helyütt azt írja, hogy „az igazi nagy művészet meghalt...” E kijelentésével elárulta előttem, hogy ő is romantikus; harcol a romantika-pestis ellen, de mert a kultúr-pesszimizmus a tudatalatti világában nagyonis jelen van, képtelen felismerni a valódi helyzetet: az anarchiából van kiút, kell lennie újabb kiútnak, ami egyenlő azzal, hogy holnap újra megszülethetik az a génusz, aki az egész kort összefogja, ami egyenlő azzal, hogy továbbmehetünk, és egyenlő azzal, hogy a nagy művészet újra megszületett. 1971-ben írtam egy tanulmányt ezekkel a problémákkal kapcsolatosan, – jövőre jelenik meg mások tanulmányaival együtt egy egyetemi könyvsorozatban – és e tanulmányom megírása után, 1974-ben ismertem meg az ő gondolatvilágát. És mert engem, a művészt nem gátolt a kultúr-pesszimizmusnak a legenyhébb kolonca sem, úgy érzem, hogy sikerült továbbjutnom azon az úton, amin ő, mint kultúrfilozófus, csak bátortalanul mozdult előre.

S. – Te az amerikai kontinensnek két arcát ismered, s még én is tapasztalhatom, milyen mély különbség van a déli és az északi között. Te ezt bizonyára sokkal intenzívebben érzékeled.

Ö. – Igen, Dél-Amerika minden – macskakörmök között: primitívsége dacára megőrzött valamit a régi európai kultúrából, s ezt mint ősi örökséget-tartalékot őrzi a lelkében. Észak-Amerikában ilyen tartalék nem igen létezik. Észak-Amerikában nagyon fejlett a civilizáció, szédületes a gazdagság, de a lakosságnak alig-alig van köze ahhoz, amit mi Európának vallunk. Az észak-amerikaiak okosak vagy nem okosak és ugyanígy a dél-amerikaiak is okosak vagy nem okosak, de a dél-amerikai ember a mélyében mindig kicsit európai maradt és kész arra, hogy megújuljon, kész arra, hogy valami csoda történjen vele, ezzel szemben az amerikai egyre elfáultabb, idestova száz éve megszabadulás-igénye nélkül egyfajta szellemi vácuumban élő, egyre messzebb kerül attól, amit mi Európában szépnek, szentnek tartunk.

Igen nagy a különbség a két Amerika lakossága közt, s ahol a dél-amerikai lakosság megjelent vagy régtől jelen volt Észak-Amerikában, ott a helyzet az érzelmi magatartást illetőleg mindig pluszt mutat a dél-amerikai spanyolok oldalán. Ez Észak-Amerika déli államaiira áll, mert ott zárt egységeket képeznek. Egészen más a helyzet a dél-amerikaiakkal, ha az északi államokba települnek át: ott 2–3 év alatt szinte teljesen átalakulnak, elvesztik az ősi, morális és babonákkal vegyült kulturális érzékenységüket. A nagy ipari városokban ráállnak az amerikai sínekre és a pénz hamarosan befejezi nevelésüket...

A. Zs. – Hosszú művészi pályafutása alatt milyen stációkon ment keresztül, milyen művészi irányzatokat győzött le, tett magáévá, hogyan próbálta megformálni sajátmagát, volt-e köze az európai avantgardehoz?

Ö. – Az embernek teljesen át kell adnia magát annak, amit szeret és ha az,

amit szeret olyan értékes, amilyennek ő hiszi, akkor ebből a hitből magátólértetődően nő ki a művészet. Mint virága és gyümölcse a belső életnek... Milyen művészeti irányokat győztem le? Nem hiszem, hogy egy igazán tehetséges művész esetében ilyesmiről szó van. Engem mindig a művészet szellemi képlete érdekelt és nem a stílusuk: az érdekelt, ami a formák, színek és vonalak mögött van és nem az, ami sok esetben – különösen manapság – a felületként kelletti magát. A stílus lehet igaz és ugyanannyira lehet álarc is. Itt a bölcsesség: a természet nagy pazarló, s ha mi nem fejlesztjük ki az ítélőképességünket, elveszünk. Mások tragédiái okulásunkra tolongnak eléink és a démonok, akikkel naponta meg kell küzdenünk, inkább láthatatlanok, mint láthatók. Volt-e közöm az európai avantgardehoz? Természetesen, ha szellemi problémát és nem zseniáliskodást értünk az avantgarde attitűd alatt.

A. Zs. – Elmondana néhány témát, amit megpróbált megvalósítani?

Ö. – Gondolom, azt, amit kérdezett, így kell értenem: az életnek milyen területei érdekelnek főként?

A. Zs. – Igen, erre gondoltam.

Ö. – Mert kiegyensúlyozott az érzésvilágom, a dráma is inkább békét testesít meg a műveimben; a béke és hit izzását és nem a kiszolgáltatottság izzását... A témáim: az ember egész belső életének egyszerű és összetett állapot-kifejezései; szépség és szomorúság egymásra rétegződően, egymásba kapcsolódóan, egymáson átszaladóan és egymást átszötteen; fájdalom és béke harmóniától – új-újabb harmóniáig...

A. Zs. – Milyen üzenetet akar közvetíteni a szobraival?

Ö. – Röviden: azt, hogy legyünk emberek. Egy igazi művésznek az az egyetlen vágya, hogy meghassa a környezetét: kedvesét, barátait... Van-e annál nagyobb öröm a világon, mint az, hogy megértik azt, amit jelentünk? Azt, hogy emberek vagyunk.

S. – Mégis te a mai, vagy a közelmúltbeli művészi alkotóvilágból mit érzel magadhoz közelállónak?

Ö. – Azt az igényt, ami inkább öntudatlanul, mint öntudatosan, inkább visszautasítottan, mint elfogadottan minden mai szellemi törekvésben jelen van. Véleményem szerint a szellemi érettségünkkel, készségünkkel azonos mindig a korunk megvalósulási lehetősége, jelentősége. Nemcsak a vészharangok, az ihlető megvalósulások is sürgetik a világ szellemi felfrissülésének szükségességét...

S. – Te konkrét, megfogható, tapintható anyaggal dolgozol, írók, költők, – és szobrászok, képzőművészek között ez a nagy különbség, talán gyakran a képzőművészeknek a javára, mert hiszen ez a majdnem mesteremberi kapcsolat mindig valamilyen tapintható, megfogható anyaggal: a képzőművészet dolgát nehezíti is és meg is könnyíti. És azt szeretném tőled kérdezni, hogy amikor te ilyen vagy amolyan anyaggal, – kövel, bronzal, fémmel – kapcsolatba kerülsz, vajon ez az anyag szabja-e meg azt, amit alkotni akarsz, vagy pedig a te inspirációd találkozik-e azokkal a lehetőségekkel, amiket az anyag tartalmaz?

Ö. – Az inspirációm találkozik ezekkel a lehetőségekkel. Mondhatnám, hogy félúton találkoznak... Persze vannak olyan periódusaim-ciklusaim, melyek először rajzban születnek meg – már eleve bizonyos anyaggal eljegyezten, ez esetben az inspiráció és az anyag, gondolom, még ősbibb vagy jövődöbélőbb kapcsolatban van; ez esetben egyik se provokál, egyik se szuggerál: egyek a lét – ki tudja, hogy hány – síkján!

A. Zs. – Hogy kerül egy-egy bizonyos anyagra a sor?

Ö. – Őszintén megmondom: nem tudom, hogy miért jön ez vagy az az anyag eléim, de abban biztos vagyok, hogy nem a véletlen műve ez... És az, amit jelent: új kiindulás, új játék. – Persze, jól tudom, hogy csak az érdekes igazán, ami az alkotás mögött van: a művész ennek az alkotás mögötti valaminek lesz elvarázsolója: úgy tetszik, hogy a tudatalatti szürke vásznán kigyúl egy kis pont és aztán elkezd nőni, s mind nagyobb lesz, s mikor hozzányúlok az anyaghoz, már nappá vált; e pillanattól aztán annyira egy lettem vele, hogy semmim sincs külön, se én, se a mindent magábaemelt nap... Bocsánat, hogy az *alkotás* létrejöttének folyamatát ilyen

misztikusan érzékeltettem, de szerintem bajosan lehet másként leírni *ezt az átlényegülést*.

A. Zs. – Ez olyasmi lehet, hogyha valaki a dallamát hallja a versnek, vagy pedig arra gondol, hogy mit fog írni.

Ö. – Igen, kétfelől indulnak el és találkoznak, elindul a látomás, vagy az a fölragyogó pont és a másik oldalról elindul az anyag és találkoznak...

S. J. V. – Én csak fényképről ismerem az újabb szobraidat, és kevés fényképet láttam. Megfigyeltem, hogy ha testet ábrázolsz, kisformátumú testet, elég gömbölyűen befogva, ezt rendszerint valami fehér kemény kőszerű anyagból formálsz ki. Ugyanakkor a bronzaid majdnem mindig hegyes szögbe mennek szárnyyszerűen, keskeny, meghosszított és nyújtott formában. Ez is azt mutatja, hogy az anyag eleve meg szabja, hogy miként formáld.

Ö. – Aki jól megfigyeli a szobraimat, az észreveheti, hogy én a téma szellemében realizálok az új-újabb szobrászi mondanivalómat, s ezt a pszichológiai kiindulásmot-átélésemet minden cikluson belül is, tehát minden egyes művemmel kapcsolatosan képviselem: így volt lehetséges az, hogy formákat-ritmusokat csak igen komoly okkal ismételtem meg. Azok a művészek, akik örökre ugyanazt a „ritmust” használják és velük azok a műtörténészek, akik ezt a szellemi mozdulatlanságot egyéni stílusnak hívják, egyként – senhén szólva – maradiak. Az anyag meghatározza, hogy mit kezdhetünk vele, de csodálatosképpen oly tág ez a meghatározottság, hogy minden szellemtörténeti kor ki tudta és újra-újra ki tudja majd fejteni vele a látomását.

S. J. V. – Amit András mondott az nagyon fontos, rám mély hatást tett a kifejezés miatt. Mikor a harmónia létrejött az anyag és a kifejezés között, azt én játéknak tartom, s nem játékot látok akár a rajzosságodban, vagy a kemény pléhszerűségben, mellyel egyes műveidben találkozom, – és a drót hajlékonyságával és rajzosságával megint csak lényegeset akarsz kifejezni.

Ö. – Mikor én azt mondom: játszom az anyaggal vagy azt mondom: új anyag, új játék, akkor én ezt a szónak nagyon-nagyon komoly értelmében mondom; a *játék* szó arra a kapcsolatra céloz, ami egy gyermek és a játékszere közt áll fent, még pontosabban, egy gyermek és valami – mondjuk egy fantáziáját megmozgató fadarab közt. Szerintem mi úgy találkoztunk-játszunk az anyagokkal, mint a gyermekek – megbabonázottan látomásunktól-lehetőségeinktől... Vagyis az anyagok törvényeinek ismerete-betartása csak játékszabály a processzusban, melynek betartása aszerint könnyű vagy nehéz, hogy hogyan állunk harmónia dolgában.

S. J. V. – Érdekes, hogy nálad a bronz és a kő kidolgozása erősen hasonlít, be-rovátkázod, mintha kővel dolgoznál, akkor is, ha bronzal dolgozol. Ezért van az, hogy a bronz nálad olyan nehézkessé válik, mintha kő lenne.

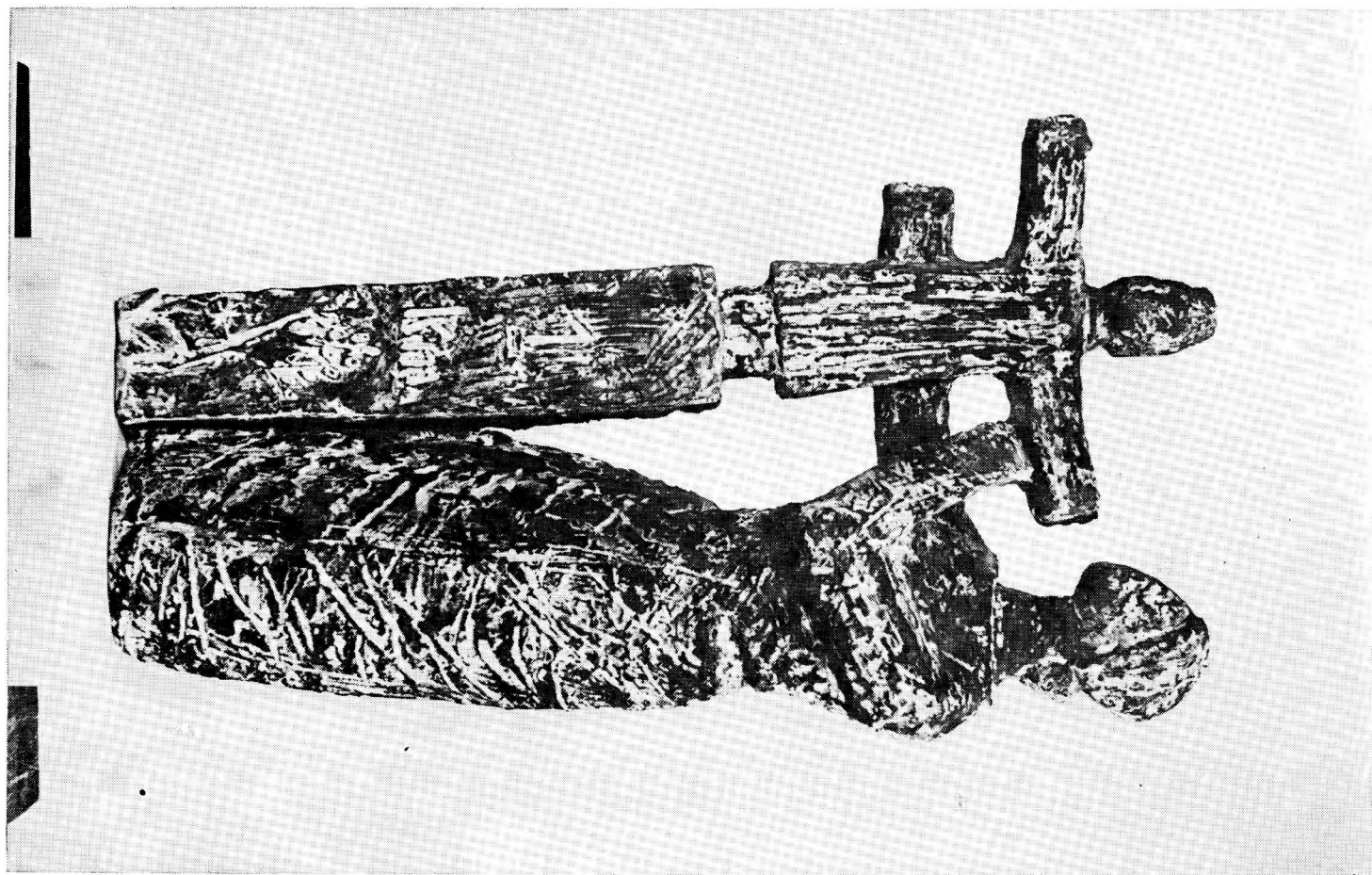
Ö. – A görögök színezték a szobraikat: miért színezték? Azért színezték, hogy a kő-bronz egyszínűségét kikapcsolják, azaz a színezéssel ezeknek az anyagoknak az elvontságát életszerűbbé tegyék. Ilyen elgondolás vezet engem is: a kő-fa színe a ritmusba születő felületi rücsközéssel-vonalkázással fokozottabb izzást nyer, s maga a lényegi mondanivaló a vizuális elszórakoztatással parallel csatát nyerhet...

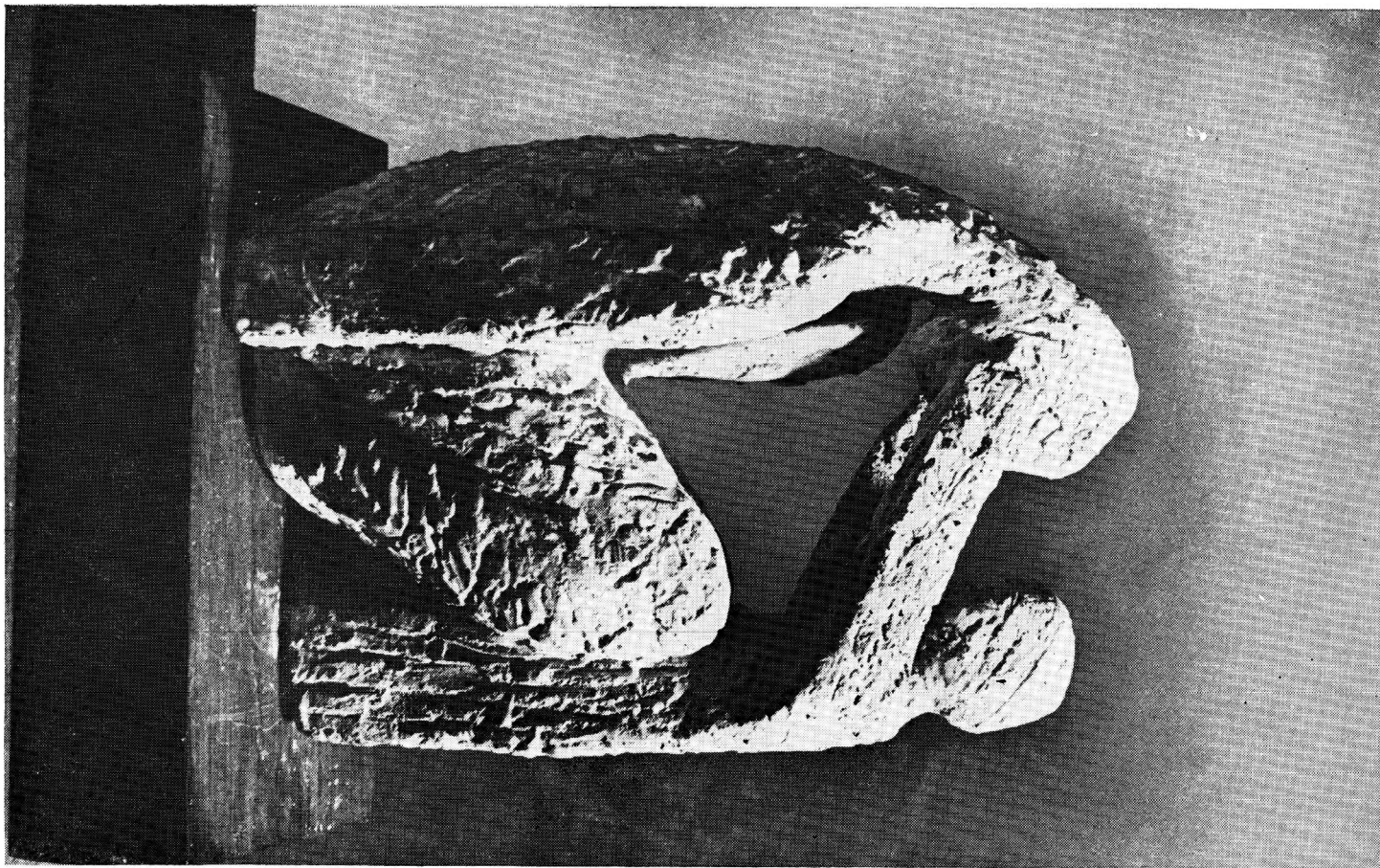
A. Zs. – Szabadulási vágy ez az anyagtól? – az anyag terhétől?

Ö. – Szó sincs erről, csak megismételhetem azt, amit mondtam: az a célom ezzel, hogy a szigorúan megformált szobrászi mondanivalómat olyan módon „tálaljam”, mint a görögök, a középkor... Másként megfogalmazva: közvetlenebbé teszem ezzel az összehatást. Úgy ahogy a színes film a fehér-fekete filmmel szemben közvetlenebbé teszi a darabot.

S. – András egy tömbben hagyja a szobrait, s mintha ez a tömb csak a kontúr szerepét játszaná. A részleteket, mint a szem, a szájug, vagy az orrlyuk, nem dolgozza ki, hanem ehelyett a nagy tömböt, hogy az mégse maradjon nehézkes, tagolja ezekkel a lazító, textilszerű vonalakkal.

Ö. – Emlékszem, mikor ifjú valék, az volt a szobrászi követelmény Magyarországon, hogy úgy érzékeljük az anyagszerűséget, mint Meggyesy, azaz Maillol; s az, aki erre nem volt hajlandó, kikerülte ugyan az epigon-gondolkodás csapdáját, de hallgathatta az okosok predikációit. És ez akkor volt így – 1930-as években –

mikor a nagyvilágban olyan szobrászokat ünnepeltek, mint Giacometti. E két ellentétes magatartásból derül ki igazán, hogy az anyagszerűség problémája milyen szellemi probléma... Nagy kár, hogy ezt a szellemi folyamatot, amit a szobrászatban Giacometti zár le, – (ami utána jön, az már teljes fölbomlás!) oly kevesen érzik-értik itthon. Nem hiszem, hogy sokan tudják Giacomettiről azt, amit tudni kell, ha meg akarjuk érteni igazán őt és a korunkat, azaz mindazt, amit érteni kell, hogy a problémáinkat korszerűen képviselhessük. Mint kiderült – a New York Timesben olvastam, – Giacometti élete végén rájött arra, hogy nem azt realizálta a művészetében, amit az érzése szerint kellett volna, hanem azt, amit a műkereskedők szuggeráltak neki. A cikk, a szerzője akarta vagy nem, azt sejteti, hogy Giacometti öngyilkosnak érezte magát. Nekem az. Hosszan lehetne az ő tragédiáján is meditálni...

A. Zs. – Nem szolgálhattok egyszerre két úrnak, istennek és a Mammonnak.

Ö. – Talán erről is, de inkább arról van szó, hogy abban a szellemi anarchiában, ami a mi századunk második felét jellemzi, nagyon-nagyon nehéz volt helyesen tájékozódni, a helyes utat megtalálni; ha a környezete azt szuggerálja minden fiatal művésznek, hogy tegyen túl a másikon modernségben, érthetően torzul el a világképük. Ha nem tudjuk, hogy csak a meditációk vihetnek bennünket előbbre, ha nem tudunk elbeszélgetni a világ ügyes-bajos dolgaival, ha nem tudjuk helyére tenni egymásután a dolgokat, akkor érthetően következik be a csődünk.

S. J. V. – Ha egy mozdonyt összepréselnek laposra, az már szobor, vagy kép? Vagy ha egy teniszcipőt kipréselnek plasztikussá és bekeretezik, az is kép?

Ö. – Ez már annak a bizonyos folyamatnak a vége, amiről visszatérően beszélek. Összepréselt mozdony vagy rothadt, szennyes matrác, egyként azt a csődöt szimbolizálják, melyet csak azok élnek túl, akik meg tudják saját magukat gyógyítani, vagy a jó ösztöneik jó orvosokhoz segítik őket... A fiatalság lendülete és az eleve elveszettség érzete keveredik az ilyesféle művekben...

A. Zs. – Nem céltalanságot jelent?

Ö. – De igen, céltalanságot – nihilizmust; e művekben az ifjúság életerejé és a század démonai vívják meg újra s újra a harcukat a szellemi élet színpadán; s mert azok az eszmék, melyeket a múltban a gazdag és szegény egyként teljes érvényűnek, kötelező érvényűnek érzett, részükre már mit se jelentenek, ezek a csaták mindig a démonok javára dőlnek el... Ifjúi lendülettel és okosság helyett hiúsággal és céltalan játékosággal csak addig lehet „a víz felett maradni”, míg a kitépett pókláb ráng... A rothadt matrác és az összepréselt mozdony – megismétlem: a XX. század negatív előjelű eredményeinek tökéletes szimbólumai; a romantikus halálfélelemnek és halálsemmibevevésnek olyan keverékei, amikből – a szónak filozófiai értelmében egészséges szellem – nem kér. Kezdetében amilyen ártatlan volt a romanticizmus, olyan pusztító a végkifejletében: a szellemi fölhigulás érthetően torkolt a csődjébe. E negatív előjelű drámával párhuzamosan érett a század pozitív előjelű drámája is: Van Gogh, Rilke, Eliot, Csontváry pere... Költői realizmus, expresszionizmus... Vészjelek és ösvények... Lényeg-igénylések és lényegmegvallások... Az értelem és a lélek új egymásratalálásának kezdete...

S. J. V. – A régi, a klasszikus, vagyis a nagy művészet, pl. Michelangelo, maga volt a céltudatosság és összefogottság: Michelangelo még ha nagy misztikus volt is, amikor szobrot csinált, összefogta a gondolatait és a művére koncentrált.

Ö. – Igen, a szellemileg jól tájékozódó művész csak akkor dolgozik, mikor pozitív előjelűek az órái-pillanatai; ezeket a művészeket hívjuk klasszikus művészeknek; a romantikus „beállítottságú” művész pedig akkor is dolgozik, mikor – negatív. Ebből a „természettel való visszaélésből” áll elő végül az egyre végtesebbé váló belső ellentmondás, mely aztán mindig silányabb kiadású és mindenfajta romanticizmusokat eredményez.

S. – A művész bizonyos értelemben egyedül van. Pedig partnere lehet, és segítője, útmutatója, vagy gáncsolója esetleg a közönséghez kalauza: a kritikus. Mi a kritika szerepe a művészetnek ebben a mai helyzetében?

Ö. – Jó kritikus nélkül a művész a mai világban megbénulna, teljesen kiszol-

gáltatott lenne; s mennél jelentősebb-újszerűbb lenne, annál inkább így lenne. Régen ez másként volt: a kultúra a közösségek ügye volt az élet minden területén; szellemi minőséget jelentett, nem keverődött össze a lényegével ellentétes elemekkel, nem sajátították ki a lelkiismeretlen vagy felületes spekulációk... Visszatérve a kritikusok jelentőségére: kritikusra, mint a szellemi életünk öntudatosabb ismerőjére-örére fokozott jelentőségű feladat vár: neki kell érzékelnie azokat a halvány-finom megrezzenéseket, melyek az új kibontakozásoknak jelzései lehetnek; neki kell bátorítania a szándékot és bátorságot, az örök útját járó Gilgámost és a Gilgámost teremtő jó és gonosz démonokat. Övniök kell az új kibontakozás palántáit, hogy egész emberekké nőjjenek fel: az ügyüket a maguk ügyének tudják és vállalva a sorsukat, vigyék előbbre az emberiség ügyét. Azt kell elfogadtatniuk a növendék-titánokkal, hogy ebben a küldetéstudatban élve az életük és művészetük oly egység (harmónia) lesz, melyben az életük is és a művészetük is korszerű lesz, modern lesz, magátólértetődően lesz modern, – nem üres-hiú ambícióból, hanem az egész ember szabadságából lesz az. Meg kell értetniük az ifjúsággal, hogy a l'art pour l'art modernség fából-vaskarika, VALAMI LEHET CSAK MODERN; a l'art pour l'art modernség a hitetlenség börtönében való handa-bandázás, szellemi impotencia, s ezzel szemben a helyes-indokolt modernség a múltat-jelent-jövőt minden percében újraértékelő-újrateremtő hit-öntudat megnyilvánulási formája.

Azok a művészek, akik az egyéni tragédiájukat oktrojálják a közönségre, az anarchiát szolgálják, építik önmagukban és a világban, távol áll tőlem azt mondani, hogy az ő tevékenységükre nincs szükségünk, mert nagyon is szükségünk van, így – csak így, elfogadva a kihívásukat, megharcolva velük a harcunkat, lehetünk edzettek-élők, korszerűek: lényegében megújultak... Jó szomszédjai az igazságnak-emberségnek...

S. – Nem messze a lakásodtól, New Yorkban, de szerte Amerikában mindenfelé, Chicagóban, Washingtonban csodálatos múzeumokat láttunk. Jelentenek ezek neked valamit, van szükséged rájuk, kapsz tőlük valamit?

Ó. – Természetes, hogy nekem is sokat jelentenek ezek a múzeumok; szellemi fejlődésünk történelme sűrűsödik össze bennük, de éppen ezért engem szinte mindig zavarnak: oly közel vannak egymáshoz helybeli térben és időben, egy lépés erre vagy arra és a középkorból átlép az ember a barokkvilágba vagy a XIX. századba, nem beszélve az egy koron belüli egyéni differenciáról. Oly sokat jelent nekem külön-külön minden kor, de így egymáson (évszázadokat évszázadoktól csak egy vékony fal, egy lépés választ el), átélés-torlódást idéznek elő bennem. Aztán arról se szabad megfeledkezni az én „múzeumellenességem” boncolásánál, hogy egy mai művész másfajta képletet jelent: a mi világunk, a mi problematikánk egészen más, jobban más, mint az övék volt az őket megelőző vagy követő korokhoz viszonyítva. És azt se szabad elfelejtenünk, hogy a múzeumok a csödbemenő polgárság századaiban keletkeztek, akkor tehát, amikor az eszmék házioltárain kialudtak a mécskek, a tömegeket mind végérvényesebben kisémmizték, tönkretették. A vakuló polgárnak építették a múzeumokat, meghitt, mindennapi otthon helyett – vasárnapi otthonnak, házioltárt pótolandó tűzijátéknak.

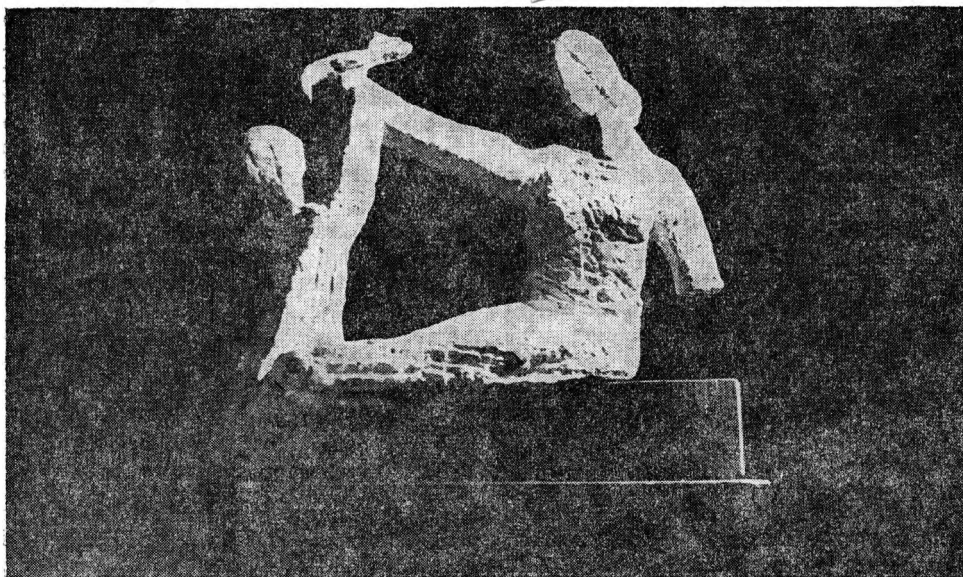
Múzeumok most már mindig lesznek; ezt tudomásul kell vennünk, egyre nagyobb az ember látóköri-igénye, s a múzeumok – ma úgy nézi ki – szerencsésen ki tudják elégíteni ezt az igényt. Más a helyzet, ha valaki mélységesen át akarja élni azt, amit egy-egy kor vagy egy-egy személy átélt. Ez esetben azt tanácsolom mindenkinek, amit minden intelligens tárlatvezető is tanácsol: minden alkalommal csak egy-egy kor vagy két egymással határos korszak anyagát tanulmányozza, azt amelyikre épp kedve van, és csak akkor nézze meg egy nap a múzeum egész anyagát, mikor minden kort már a helyén tud látni-érezni, hogy megközelítőleg értékelni tudja azt a hosszú és csodálatos utat, amit az emberiség máig megtett.

Gyorsan hozzátésem a mondottakhoz: pár nappal ezelőtt – 30 év után – újra jártam a budapesti Szépművészeti Múzeumban és láttam a gyönyörű Grecóinkat és nagyon-nagyon örültem, – boldog voltam, hogy ilyen kincseink vannak... Grecók és mások...

A. Zs. – Harminc év után tavaly jött haza először, mit látott, hogy érezte itt magát? Most fordítva került más közegbe.

Ó. – Mikor ideérkezésem első napján megláttam az Országházat, megdöbentem, hogy milyen kicsi; az emlékeimben sokkal nagyobbak őriztem meg. De másnap már nagyobbak láttam, s két nap múltán az lett újra, ami az emlékeimben volt... A másik élményem ennek épp az ellenkezője: Nagykanizsa, a szülővárosom az emlékeimben egy kis-kicsi városka volt, s most kétszer, ha nem háromszor nagyobb, mint annak idején. Hihetetlennek tűnt az a sok 6–10 emeletes ház! Aztán örültem annak a közvetlenségnek, amivel fogadtak az emberek! Örültem a régi és az új barátaimnak, mert egyetlen pillanat alatt, a találkozásunk pillanatában megteremtődött köztünk az az emberi légkör, melyben otthon érzi magát az, akinek a másik embersége örömet ad. Ezek a régi és új kapcsolatfelvételek jelentették nekem az itthoni életnek új kezdetét. Azóta, hogy először itthon jártam, eltelt egy év, rövid idő ez, így részleteket illetőleg alig valamivel tudok többet az itthoni dolgokról, de amit tudok, reményt ad; hinni tudom már: a világnak ezen az oldalán sokkal inkább adva van a kibontakozás lehetősége, az a lehetőség, hogy az ügyeink mindig jobb kezekbe kerüljenek; hogy a lehetőségeinkből emberibb és még emberibb valóságot teremtsünk.

(Elhangzott a Magyar Rádió műsorában. A beszélgetést vezette Albert Zsuzsa.)

HANGSÚLYOK ÉS GESZTUSOK: LATINOVITS ADY-KÉPE

1. Hozzászólásom fölé legszívesebben, még egy másik címet is odairnék. Olyasmit: egy hozzá-nem-értő benyomásai. Végképp nem öntetszelgő és tulajdonképp nem is önkritikus szándékkal, hanem hogy érvényét pontosan körülhatároljam: ahhoz a művészeti ághoz – az előadóművészethez – amelynek bizonyára egyik legmeghökentőbb teljesítménye váltotta ki a vitát, valóban nem értek. Szavakat és előadásteket természetesen magam is sokat hallottam, de ezeket fogalmi rendszerrel megragadni vagy akárcsak bármilyen típusokba osztályozni még sose kíséreltem meg, s még azt sem tudom, létezik-e egyáltalán ilyenféle, valamennyire is sztemdernek tekinthető felosztás és apparátus. Felületes tájékozódásra úgy láttam, hogy nem; s ennek hiányában a ma bevett, s talán ellenszenves, de semmiesetre nem értelem nélkül való normák szerint minden véleményt, ítéletet és vitát esetleges benyomások alkalmasint szellemes vagy alkalmasint csiszoltan konceptualizált kifejtésének kell látnunk.

A hozzászólás másik kínálózó témáját mégis elkerülném; talán mert túlságosan is hálás. Nemcsak, mert bárki, aki csak egy kicsit is behatóan foglalkozott Adyval és ismer valamit a róla vagy az ő ürügyén íródott cikkek és tanulmányok valóságos özönéből, hosszú ideig fog magában indíttatást érezni, hogy Adyról szóljon; hanem azért is, mert Radnóti Sándor cikkének első része túl általánosított, mondhatni túl koncepciózus kijelentései okán, még azokat is enyhébb-élesebb korrekciókra készíti, akik – mint magam – elképzelésének sejtethető alapvonalával egyetértenek.

E korrekciókat, különben is, amennyire az előttem megjelenő hozzászólásokat ismerem, megtették mások; a *Jelenkornak* pedig ezzel a vitával nyilván nem az a célja, hogy mintegy egymás cikkeit glosszázzuk. A megtisztelő felkérésre tehát úgy vélem, bármennyire bizonytalan alapú, tehát kockázatos és esetleges legyen a kísérlet, a lemezre vonatkozó különvéleményemet, pontosabban szólva, külön-benyomásmat kell megpróbálnom kifejtetni; előjáróban pedig még egyszer hangsúlyoznám, hogy ha mindig nem is írom hozzá, minden állításom az egyes szám első személyi impresszió szintjén értendő.

2. Milyen hát Latinovits Zoltán Ady-lemeze? Sokszori és sokféle meghallgatás után, amelyek során megpróbáltam első benyomásomat árnyalni, rendezni, a szöveggel és mások véleményével szembesíteni, már lefojtottabb fogalmazásban tehát, úgy felelnék: én alapvetően elhibázottnak tartom.

Érezni vélem a teret, amelyben válaszomat kimondtam, s nem szeretném, ha szándékomtól távoleső, hamis visszhanggal hullna vissza rám, s talán ő rá magára is. Sorsa, nála szó szerint igaz a fordulat: megszállott és önpusztító szenvedélye, amelyért minden sikert és utóbb minden lehetőséget kész volt félredobni, amelyért személyiségét és életét felemészttette, azokban is tiszteletet kell hogy ébresszen, akiktől gesztusai idegenek voltak, vagy akik simulékonyabban fogadják el a művészi és az emberi pálya szervezett és túlszervezett útjait; s ha sok teljesítményét magam kérdésesnek vagy töredékesnek vélem is, tehetségének erejét talán még többre is tartom, mint a megrendült és valamelyest hisztérikus közvélemény. Kész vagyok kimondani: némely alakítása, s mindenekelőtt a Szindbád, Timár József halála óta a legnagyobb magyar színészi élményt jelentette számomra. Az azonosulásnak azzal a megnevezhetetlen és tulajdonképp körülírhatatlan képességével rendelkezett, amelyben egy szerep, egy hangnem, egy alak a színésznek valósággal a pórusait hatja

át, már nem is a hangsúlyoknak vagy az arcjátéknak, hanem a gesztusoknak és a mozdulat-töredékeknek, jószerint a lélegzés ritmusának a szintjén. Akik hajdan látták Timár Józsefet, biztos nem felejtik el a halálba távozó Ranke doktor lépteit (Ibsen: Nóra) vagy a Színész fáradt karlengetését, amint a dikón heverve a múltjáról beszél (Gorkij: Éjjeli menedékhely); s éppígy felejtethetetlenek maradnak Szindbád gesztusai, a korcsolyázó test ritmusa, vagy akár csak ahogy füttyürészve csücsöri ajkát egy imádottja ablakánál.

3. Az előadóművészet, persze, eleve más természetű: egy vers semmiképpen nem játszható el, s ha különböző stílusok másképp súlyozzák is az előadó szerepét, az bizonyos, hogy a szavalásban a szövegnek – értelmének, zenéjének, vagy akármely aspektusának – sokkal nagyobb a szerepe, mint bárhol másutt.

Latinovits lemezének alaptörekvése, s úgy tetszik: első koncepcionális tévedése, hogy színész és szöveg távolságát minden erővel és minden tehetséggel megszüntesse; a kísérlet (majdnem) sikerült, de az eredmény nem igazolja az elképzelést.

Pedig az elképzelés – nyomatékositánám – valóban egységes, s tónusa minden egyes szavát, de még az írásjeleket is uralja: a produkció egészének legfőbb célja, hogy költőt szavaljon, és nem külön-külön verseket (– mintha rá is játszana Ady-nak leírásokból úgy ahogy rekonstruálható hangjára és versmondására –), költőt, akinek már nem is a szövegével, hanem a személyével és lényével kíván azonosulni. A megszületett műalkotás, el nem vitatnám, rendkívüli; magam azonban az elképzelést lehetetlennek, az azonosulás módját elhibázottnak vélem, s a mögötte álló illetve általa szuggerált Ady-képzetet is erősen vitathatónak hiszem. A megvalósítás során ezek a komponensek természetesen egybeötvöződnek; mégis megkísérlem őket valamelyest szétválasztva elemezni.

4. Latinovits ars recitandija két alapfícióra épül. Az első egészen egyértelműen fogalmazhatjuk meg: az elszavalt vers minden egyes elemének, a legkisebb részleteinek is, intenzív esztétikai hatást kell hordoznia. A másodikat már nehezebb pontosan rögzíteni, lévén, hogy hangsúlyok inponderábiláira bajos kategóriákat találni; talán úgy szólhatna: ha a verset eljátszani nem is lehet, a szavalónak meg kell kísérelnie minél több hangulati egységet, minél több mondatot, sőt minél több egyes szót valóságos hangfestéssel megelevenítenie.

A két elv érvényesülését a szöveg minden szintjén tetten lehet érni; további teoretizálás helyett megpróbálnám a leglátványosabb példákat felmutatni.

Kezdhetjük akár a hangokkal is. Nemcsak a messze túlintonált bihari dialektus diftongusai borítják el a lemezt, de élesen kicsattantja a *k*-kat, *p*-ket, *t*-ket, az összes explozívát, sőt a *c*-ket és a *cs*-ket is, s hozzá oly hosszan ejti a geminátákat, mintha nem is két, hanem három vagy éppen négy azonos mássalhangzó állna egymás mellett, az alliterációkat pedig annyira nyomatékosítja, (– „Fülünkben száz és szörnyű akkord” sziszegi s még a hangját is felerősíti –), hogy jóformán a süketnek is hallania kell a betűk ismétlődését. Az akusztikus összhatás – az egész lemez ars recitandijára jellemző módon – mintha valamiféle bizalmatlanságot rejtene, bizalmatlanságot a magyar nyelv és a költői szöveg önereje, s végső soron még önnön előadói képességei iránt is, ha a kívánt hatást az egymásra torlódó hangeffektusok és hangrobbanások egy percre sem szünetelő sorozatával reméli csak elérhetni.

A módszer célját és irányát legvilágosabban még tovább fokozott változatában, a – kényszerszülte terminussal szólva – közvetlen hangutánzó és közvetlen hangfestő értékkel elszavalt-megjelenített szavakon lehet tetten érni. Számuk, s most csak a külön-külön szavakra vagy legfeljebb színtagmákra gondolok, elképesztően magas, a lemeznek legalább ötödét-negyedét teszik ki. Az eredmény kivételes vokális bravúr, kifogyhatatlan példatár arról, mit lehet hanggal elérni, – művészi összhatásában azonban több, mint kérdéses értékű. Erős intenzitású szavakban bővelkedik Ady költészete: s nincs alkalom, amelyet Latinovits meg ne ragadna és még rá ne licitálna. Az „Egymás húsába beletépünk” (*Héja-nász az avaron*) sorban nemhogy az ígét, de még a névszót is eljátssza, ha úgy tetszik: tökéletesen, de egyszersmind durván és fülsértően; *A Tisza-parton* kettős felsorolásának minden tagját – és persze az alapellentétet – annyira túlhangsúlyozza, hogy a vers *A Hortobágy poétájá-*

nak azonos eszközökkel elmondott kompozíciójához hasonlatosan, veszedelmesen közel csúszik a didakszis régiójához; s e sok nehézkes körülírás talán már sejteti, miként szólalnak meg az olyan szavak, mint „basák”, „buták”, „durva”, „Pokol”, „Poklot” stb., stb. Latinovits előadásában; még attól sem fél, hogy a számnevek, a „száz”, vagy az „ezer” nagyságát egyszerűen nyújtással vagy hangerősítéssel nyomtatékosítsa. Úgy tetszik, mintha a költő – az előadó – és a versszöveg műfajadta távolságát csak bántóan sok vokális kraftausdruck segítségével lehetne ennyire le-
szűkíteni.

Még meghökkentőbb (– és persze még bravúrosabb; de még kérdésesebb is –), midőn a módszer olyan szavakra és szócsoportokra irányul, amelyeknek önmagukban alig van, vagy egyáltalán nincs különösebb evokatív tartalmuk vagy zenéjük. Példákkal nehéz ezt illusztrálni, épp mert a szótest itt alkalmasint még csak nem is sejteti a hangfestés lehetőségét vagy irányát; leírni, jellemezni pedig túlságosan körül-
ményes; a tendenciát valamelyest mégis érzékelteti talán egy idézetsor:

„Lidérces, messze fény” (Sem utódja, sem boldog őse)

„Csipője ringott” (Az anyám és én)

„Szíve, csókja mindig könnyes” (Az anyám és én)

„Csámpás, konok netán ez a világ” (A Tűz Márciusa)

„Kicsi országom, példás alakban

Te orcádra ütök” (A föl-földobott kő)

„Ezt hozzátok, elkrisztusodott bús,

keresztfás, szikkadt anyaméhek” (Az izgága Jézusok)

„Be szép volt az a lázadó

mégis uras, szent Össze-Vissza” (Menekülés az Urhoz)

Hasonló idézetsort akárhányat lehetne a lemeztől összeállítani. Egyes példái, úgy tetszik, egyre kevésbé alkalmasak az affektív túlfűtött megjelenítésre; Latinovits azonban nemcsak a jelzőket kántálja el, és nemcsak a szóképet érti – bizonyára szándéktalanul, de mégis jellemzően – félre (azt szavalja, hogy naturálsan ráüt országának arcára), hanem még Ady merész szóalkotásait és fogalomképzéseit is bevonja a hangfestés általános törekvésebe.

Már az eddigiekből is talán világos, hogy a lemez problematikussá értékét nem a visszafogott vagy a patetikus, más fogalmazásban az értelmi hangsúlyokat nyomatékostó vagy az érzelmileg intonált előadásmód hagyományos alternatíváiban vélem felismerni és megragadni, – s annál kevésbé, mert például az előbbi legnevesebb képviselőjének, Ascher Oszkárnak épp Ady interpretációi nem tartoztak a legmeggyőzőbb alkotásai közé; Latinovits szavalásképzete azonban a második típuson belül képvisel egészen szélsőségesnek tetsző felfogást. (Amennyire én ismerem, a lemez önnön előadóművészi pályájának is szélsőséges, de mindenesetre következetes állomása: jellegzetes, hogy a Fészek-esten például Weöres szarkasztikus versét – *Majorország* – remekül mondta el, az *Óda* s kivált az *Eszmélet* viszont egyszerűen elemeikre hulltak szét.)

Fogalmakkal és kategóriákkal nem tudnám ama határvonalat megvonni, amely egy versszöveg vagy akárcsak egyetlen szó érzelmi, értelmi, vagy hangulati intonálását és a szöveg, a szavak valamiféle vokális eljátszását és megjelenítését egymástól elválasztja; de világosan hallani vélem, hogy Latinovits minden versben előbb-
vagy utóbb e határvonalat szándékozt erőszakkal átlépte. Egyelőre csak egy példát idéznék, mindenesetre nagyon eklatánsat. A „*Sírni, sírni, sírni*” első öt sorpárja gyönyörűen szól: a fojtott rémület egyívű intonációjában tágul egyre rejtelmesebbé és általánosabbá az önhalál belső látomásának vízió-sora. A hatodik szakasztól kezdve azonban – „Hallgatni orgonák bűgását” – mindezt kevésnek találja: innentől kezdve még külön hallanunk is kell az -o-o-orgonák bú-ú-úgá-á-ását, és ez a bú-ú-úgó felhang a kivételes szépséggel előadott utolsó sorig az egész szöveget elborítja.

Legegyszerűbben szólva: nekem ez az állandóan közvetlen és harsány hatásokra törekvő, zajosan túlszűfolt előadásmód sérti a fületem és sérti az ízlésemet. De megkísérlem valamivel teoretikusabban is megfogalmazni: elhibázott elképzelésnek tartom, mivel így a színész aránytalanul fölébe kerekedik a szövegnek, és

annak nyitott gazdagságát, jelentérendszerét és jelentéslehetőségeit a túlajzott affekció – hogy ne mondjam: affektáció – hangfestően direkt megérzékitésére szűkíti.

S ezzel már a legfontosabb kérdést érintjük: milyen Ady-képzetet sugall és szuggerál Latinovits Zoltán Ady-lemeze?

5. Ismét előlegezném a magam válaszát: ha elfogadom is, hogy egy – akár milyen típusú – műinterpretációnak nem valamilyen abszolút igazságot, hanem önön, a szövegből fakadó belső egységét kell megteremtenie és igazolnia, s továbbmenve, ha nyilvánvaló is, hogy ilyen lemez anyagának kiválogatását a művész önkénye szabja meg, az Ady-szövegek sokféle vetületével szembesítve magam Latinovits Ady-szavaltatának jellemző irányát, általános tónusát kiáltóan (– a szó szoros értelmében is kiáltóan –) egyoldalúnak vélem, s úgy hiszem, hogy válogatása is ugyanennek a tendenciának a jegyében torzítja el Ady személyiségének és költészetének a képét.

Ismétlem: ez a döntő kérdés. Nem a pietas, és nem is az egyensúlyteremtés szándékával írom, de mindenesetre azt is jelezni kívánom, hogy tisztában vagyok Latinovits vállalkozásának dimenziójával és rangjával: ha interpretációja nemcsak egységes, hanem művésziileg igazolható is, tehát az autonóm szöveg, illetve szövegek egészét valóban magához hasonítja, úgy e lemez nemhogy elhibázott, hanem esetleges túlzásai ellenére, egy rendkívüli beleérző- és előadókészség, egy rendkívüli előadásmód és egy költő egészen kivételes, ahogy rajongói mondják: „zseniális” egymásratalálása. Úgy tetszik azonban, ez a találkozás az Ady-lírának, az Ady-személyiségnek, az Ady-verseknek csak egy bizonyos aspektusát fogja át, és a többit erőszakkal mossa bele a hektikusan felajzott előadásmódba.

Induljunk most ki talán a válogatásból. Radnóti Sándor két vers felvételét hibáztatja: a *Dalok a labdatérről* címűt és a *Margita* poéma nyolc sorát. Nekem úgy tetszik, ha már a válogató elvileg mindig jogos önkényét bírálát vagy legalábbis elemzés tárgyává tesszük, úgy kétellyel tekinthetünk más, akár ismert verset is, s főképpen kétellyel tekinthetjük a válogatás összképét. Az *utolsó mosoly* például, hogy az elmondás sorrendjében haladjunk, ha magán viseli is a nagyság jegyét, zavaróan divatos rekvizitumokra épül; *A fekete zongora* lehet mindenkori kihívás egy szavaló számára, de gyenge elavult vers; *A muszáj-Herkulesnek* inkább csak a címe telitalálat, a költemény egésze túlságosan alkalmi, túlságosan pamfletszerű; a *Bűcsű Siker-asszonytól* majdhogyrébb áll Heltai Jenőhöz, mint Ady igazi versmodelljéhez; az *Akik mindig elkésnek* alapképe sem föltétlenül emelkedik fel a panaszos kijelentéstől a szimbólum célzott szintjére; s *A Tűz Márciusának* is csak egy-két szakasza (– szívesen iktatom közbe: ezek szólalnak meg a legszebben –) egyenértékű Ady költészetének legjobb alkotásaival.

Mindez, vethetné ellen bárki, semmit sem bizonyít, annál kevésbé, mert csak véleményt nyilatkoztat ki másik véleménnyel szemben; a válogatás iránya azonban, amelyet nem e gyengébb darabok határoznak meg, de fokozott pregnanciával jeleznek, félreismerhetetlen.

Nyilvánvalóan nem egyes verseket hiányolok – illetve sokallok – hanem korszakokat és hangokat. Címszavakban szólva: a lemezen aránytalanul nagy teret kapott a fiatal Ady máig elhatóan eruptív erejű, de mégis sok tekintetben kiéretlen, sok tekintetben sebezhető költészete, és aránytalanul keveset későbbi és főként késői lírájának súlyosabb, mélyebb forradalma. Aránytalanul nagy helyet kaptak Ady költészetének és személyiségének látványos, de nem feltétlenül legmegrendítőbb vonásai és eszközei: korlátlan önsajnálata, ingerült, hetyke vagy gőgös gesztusai, túl közvetlen, csak az indulat hevével vagy a sok díszítménnyel – ha – hitelesített mitizálásai; s aránytalanul háttérbe szorult az Ady életmű mélyárama: a szavaknak, fogalmaknak, magának a tárgy- és jelenségvilágnak új értékrendje és kombinációik (– Tandori Dezső hozzászólása mintha erre utalna –); felismeréseinek, gondolatainak és vízióinak autonóm ereje; állandó, s állandóan váltokozó alakú küzdelme a költői kifejezés – a Művészet – teljességéért, és ami nála ezzel egyet jelentett: az egyre kaotikusabb világ – az Élet – teljességének átéléséért és megszólaltatásáért; a jelenre, s néha csak a pillanatra vonatkozó önmitoszán felül az időtlenbe kitágított

történelem univerzális mítosza; alig sejlik fel opuszának nagyvonalú érzet- és gondolatrendszere, és elmosatik a kései versek közlő tónusú vízióinak fojtott tragikumak.

Mindez, mondhatnánk, nem egyes versek előadóművészi interpretációjának, hanem elemzésnek, monográfiának lehet csak az igénye, annál inkább, mert épp az egyes versekben a különféle vonások szétbonthatatlanul összekapcsolódnak. Így igaz. Magam azonban e címszavakkal csupán a lemez felfogásának irányát kívántam érzékelteni: úgy tetszik, hogy Latinovits nemcsak a korai verseket (amelyek közül szintén néhány sokkalta bonyolultabb) de az összes költeményt a fiatal Ady felől közelíti meg, az *Új Versek* költőjének világlátását tette magáévá, amelyben minden jelenség és történet közvetlenül vonatkoztatott, szubjektív élményként jelenik meg, illetve transzformálódik át vallomássá, kérdéssé, panasszá, kiáltássá, vagyis: személyes érzelmekitöréssé. Az előadásmód korábban már példákkal illusztrált, de talán felületinek mondható jegyei mind ezt tanúsítják; s főként ezt tanúsítják a folyton visszatérő a lemez egészét már időben is uraló hangok.

Vagy ha úgy tetszik: felhangok. Mert én is hallani vélem, hogy e harminc vers mögött, rejtetten, egy tragikus Ady képzelet áll, mintha még biztató vagy diadalmas költeményeit is egy vereséget szenvedett ember üzenné a világnak. Van néhány vers, de inkább néhány sor (*A Tűz Márciusának* már említett szakaszai vagy az *Intés az Őrzőkhöz* lezáró része), amelyben más előadói fikcióktól és külsődleges eszközöktől meg-nem-zavartan intonálódik ez a hihetetlenül nehezen megszólaltatható összetett magatartás: pátosz és meghittség, a fájdalomból, a Nihilből feltörő biztatás kivételesen megrendítő pillanatai ezek. Ahogy például a *Csák Máté földjén* egyetlen sorában („Előre, magyar proletárok”) sőt egyetlen hangjában, kis szünet után mintegy a lélegzetével ejtve ki a kezdő E-t, egy egész sorsot, küzdeni vágyást és küzdeni képtelenséget, veleérzést és már reménytelen kívülmaradást intonál, bizonyny csak a legnagyobb művészeknek adatik meg. S ez talán egyszersmind világossá is teszi, miért tartom szükségesnek röviden is summázható fenntartásaimat tágabb keretben megfogalmazni: nem Latinovits, s még csak nem is e lemez művészi erejét vonom kétségbe, hanem elsősorban felfogását Adyról és felfogását Ady szavalásáról hiszen koncepcionálisan elhibáztak.

Az alaphangot ugyanis, kétségkívül a magatartás realizálódásának formáit kívánva megérzékíteni, a legtöbb versben sokkal cifrázottabb tónusú felhangok díszítik vagy éppen borítják el tökéletesen. A vokális hangfestés sokféle részletváltozata közül is világosan kihallható ama két folyton visszatérő és domináló hanghordozás, amelynek harsány effektusai az Ady-személyiséget – vagy a Latinovits-Ady-személyiséget – minden erővel belénk szuggerálni hivatottak. A módszerrel illető általános elvi kételyeimet jeleztem már; nézzük most a költeményeket.

Az egyik hangot azzal példáznám, ahol megszólalása a legabszurdabb: a *Kocsi-út az éjszakában* című verssel. Az első szakaszt Latinovits valamiféle önvallomásos szimbolista életképpnek fogja fel; ezt mindenesetre lehet még a szöveggel is igazolni. Am a második szakasz

„Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.”

sokkal merészebb képvilága, visszafogottan kijelentő tónusa, személytelen konkrétumai és absztrakt-fogalmi univerzalitása (hogy ismét csak címszavakat mondjak) már semmiképpen nem fért bele ebbe az értelmezésbe. S felcsendül a lemez állandó patternje, a túlfűtött, érzelmesen kántáló misztikus hanghordozás, amely e versnek épp a lényegét mossa el teljesen. S hányszor visszatér ez! hányszor rezegteti a hangját és nyújtja egymásba a szavakat! Nemcsak a fiatalkori verseknek majdnem mindegyikében, nemcsak az *Áldásadás a vonaton* áldó sorainak módorosan közvetlen hangfestésében, de még az *Intés az Őrzőkhöz* első szakaszában is, ahol Latinovits nem érzékeli, hogy ebben a kontextusban a múlt erősen távlatartott, felsoroló megidézését mégsem szabad olyan érzelmesen rezegtetett hangfestéssel átélni, mint *Az utolsó mosoly* idején, amikor ama múlt még jelen volt. Ismétlem: ez a hang való-

sággal az egész lemezt uralja, s a szenvedő Ady képét aggasztóan közelviszi egy morosan világfájdalmas poétához.

A másik hang több változatban szólal meg, de nem kevésbé egységes felfogásból ered. Bajosan rögzíthető skálája a mődalos intonációtól (*Az anyám és én*) és az artikulátlanul rekedt dühöngéstől (*A tekete zongora*) a lelegyintő dölyfig terjed; önmagukban finom megoldások mellett itt fordulnak elő a legnyersebb vokális kraftausdruckok. Csupa ingerült fölény, zajos kitörés, sértődött és sértő agresszivitás: én legalábbis ezt hallom – megint csak mintapéldákat említve – a *Sem utódja, sem boldog őse* dühösen elsiertett első szakaszából, az *Ugrani már: soha* című versnek épp abból a mérges legyintéssel elharapott részéből amit Radnóti Sándor kiemelt, sőt a teljes *Hunn, új legenda* túlhangsúlyozott gögjéből is. Ez a hang talán nem is olyan gyakori mint a művi sejtelmességé, ám annál intenzívebb és megütően koherens: *A muszáj-Herkules*-nek természetesen minden szava ennek jegyében szólal meg, de diszkrétebb kidolgozással a *Krisztus-kereszt az erdőn* egészét is áthatja, és a mulatásnak, a dölyfnek, a világ irritált lenézésének hangjait – hanggesztusait – megannyi versből kihallhatjuk; soha nem gondoltam volna, hogy Ady költészetében annyiszor és olyan hangsúllyal fordul elő az „úr” szó, mint ezen a lemezen.

Nem lélektani, hanem társadalmi képletet próbáltam meg körülírni, – s félve a félreértéstől is megnevezem: az űzött költő képzete, amely e tónust megszólaltathatta, így pregnánsan dzsentri jellegűvé válik.

6. S ennek kapcsán most visszakanyarodhatunk alapkérdésünkhöz. Tekintsünk el tehát már attól, elvileg is képtelenség-e az előadóművészetben a szöveget és a költőt színészi közvetlenséggel megjeleníteni, kényszerű-e, hogy a kiindulás elhibázott és gyakran éppen művészietlen eredményre vezessen; ez úgy lehet, akadémikus elmefuttatás. De találkozik-e valóban a két személyiség, igazolják-e az előadásmódot a versek?

Látványos érveket lehetne mellette felhozni; nézzük csak például, amiről legutóbb szóltunk. Hiszen bizonyos – gondoljunk Krúdyra – hogy még a dzsentri fogalmát sem lehet olyan végletesen negatív sablonba kényszeríteni, mint türelmetlenebb korok tették, s talán magának Adynak is voltak a dzsentri felé hajló nosztalgiai (milyen értelemben és milyen súllyal, már jelezni sincs módom); amellet pedig Lativonitsnak, aki szerepeiben sokat őrzött ez életforma hangsúlyaiból és gesztusai-ból, egyik legnagyobb művészi tette a *Csend és kiáltás* katonatisztjének alakítása: egy réteg, egy koherens magatartás valamelyest vonzó erejét és jeges borzadályát ennél tökéletesebben nem lehet eljátszani.

De tághatjuk tovább a kört: hiszen az itt hibáztatott vonásoknak majdnem mindegyike Ady költészetének is sajátja. Valóban vannak harsány színei és túldíszített versei; kedvelte a nagyon erős és zsúfolt effektusokat; sok sora mesterségesen mitizált és szívesen öltött magára hangzatos pózokat.

Azt azonban felesleges lenne most külön bizonygatni, hogy Ady költészetét nem csak és nem is elsősorban ezek a vonások határozzák meg, miként személyiségének sem a világfájdalmas vagy a dzsentroid attitűd adja a gerincét. A műalkotás – vagy a műalkotások sorának – egysége pedig nem viseli el belső rendezettségének, belső hangsúlyainak ilymértű erőszakos megzavarását; ebben az értelemben a szöveg már nem igazolja az előadásmódot, és az Ady-személyiség már nem igazolja a színészt.

Egy-egy kérdést, vagy egy-egy verset érintve megpróbáltam néha legalább jelezni, felfogásom szerint az imént kiemelt elemeknek mi a valós helye és jelentése Ady lírájában, hogyan értéklődnek át legtöbbszörre már az adott költeményen, s feltétlenül egy korszakon és az életművön belül. Latinovits vizsgolt, ahogy én hallom, nem is egyszerűen a fiatal Ady, hanem egységesen és dominálón éppén e vonások felől szemléli, éli át és interpretálja az egész opuszt: azt választotta le, asszimilálta, nagyította fel és tette uralkodóvá, ami Ady költészetében mai szemmel és önmagában tekintve a leginkább esetlegesnek, a leginkább idejétmúltnak és romlandónak tűnik.

Egyetlen mondatba foglalva ez az alapvető kifogásom Latinovits Zoltán Ady-lemeze ellen.

AZ AVANTGARDE VONZÁSÁBAN

Egy évtized (1915–1925) Pécs művészeti életében

II.

A művészi forradalom a költészet területén mindenekelőtt a hagyományos, kötött formák elvetését és a szabad vers követését eredményezte. Érdemes megfigyelni, hogy e változás hogyan zajlik le az induló költő, Csuka Zoltán pályáján. A fiatal Csuka kötött, formahű versekkel, impresszionista hangú dalokkal jelentkezett a *Krónika* hasábjain, de alig másfél év múlva ugyanezen lapba már szabad formájú költeményekkel, ún. kiáltás-versekkel, optimista hangú énekekkel, plakátszerű felszólításokat tartalmazó himnuszokkal és ódákkal szerepel. Leggyakoribb szava az „ember” és az „élet”. Kedvelt írásjele a felkiáltójel. A változást lapjának recenziója, Szente Pál is érzékeli, aki a Művészkör matinéjének műsoráról beszámolván Csukanak csak azt a versét dicséri, melyet „még a céltalan, oktalan utakon való elgaloppozása előtt való időben” írt, majd így folytatja: „Helyes és dicséretes, hogy nem elégszik meg magával, s egyre keres, kutat és próbálkozik, ámde hiba, hogy ezt sokszor nagyon is csinált utakon s őszinteség nélkül teszi. (Tavasz c. vers!)”

Kodolányinak már tizenhat éves korában, 1915-ben megjelent egy verseskötete Pécsen; ezt követte Székesfehérvárott 1919-ben a második. 1920-ban ő is Baranyába sodródik, s kapcsolatba kerül Csuka Zoltánnal és a *Krónika*-val. Korábban petőfies sorokban panaszkodott elhagyatottsága, magánya, a korán rátört betegség miatt, most – az expresszionista lírai divat hatására – bibliai idézetet tűz mottóként verse elé, és „őszövétségi próféciákat görgetve zsoltárhangú sorokban” ír. Fehérváron még idegenkedve vette kezébe Kassák „furcsa, félbolond” folyóiratát, a *Má-t*, Pécsre visszatérve – ha rövid időre is – az avantgarde vonzásába kerül, s – hogy ekkor írt verseinek címével jellemezzük – „az Erő himnuszát” zengi, „a nap fiai” közé sorolja magát, „kiáltás”-sal fordul a világhoz. Barátaival a modern festészetről vitatkozik, s jelen van, amikor kipattan körükben a Hans Arp-i ötlet, a névtelenül írás gondolata.

Az expresszionista törekvések a szépprózában is jelentkeznek, bár halványabban, mint a lírában. A helyi terméskből leginkább Schubert Rezsőnek a *Krónika*-ban megjelent novellái és tárcái sorolhatók ide; a mintát a fiatal szerzőnek leginkább Raith Tivadar, ugyancsak a *Krónika*-ban, eléggé nagy számban publikált írásai adhatták. (Schubert a huszas évek elején egy ideig még publikált, majd búcsút mondott az irodalomnak s a Surányi nevet vette föl.)

Valamely művészeti irány aligha számíthat győzelemre teoretikusok, a művészek mellett csatározó kritikusok, kiáltványt, manifestumot fogalmazó elméletírók nélkül. A pécsi avantgarde-nak 1920-ban nem született ugyan külön kiáltványa (a Bauhausba távozó pécsiek ilyet majd pár év múlva Csuka jugoszláviai lapjában, az *Út*-ban jelentetnek meg...), de a művészeti mozgalomnak igenis volt néhány kitűnően tájékozott, fölkészült, önálló ítélettel rendelkező, a modern művészeteket pártoló, fogalmazni tudó tagja. Elsősorban Láng Árpád és Molnár Farkas.

Láng Árpád (családi neve Löbl Árpád, később a Lőrinc Péter nevet is használja, írásai tehát három néven jelentek meg) mielőtt Pécsre került, 1918-ban Pancsován már kiadott egy kötet verset. Pécsen a *Krónika* vezető elméletírója, művészeti tárgyú jegyzetek – ahogy ő mondja: „esztétikai skizsek” – szerzője. A huszonkét-huszonhárom éves fiatalember kemény ítéletet mond a romantikáról, a *Nyugat* l'art pour l'art művészetéről, Otto Weininger nagy hatású könyvéről, a *Geschlecht und Charakter*-ről vitatkozik, „a vas esztétikáját” hirdeti. „Itt az erő embere!” „A ma em-

bere az aktivitásé!” – közli szentenciózus ítéletét. Kassákot idézi, s Dosztojevszkijt tartja a legnagyobb művészeknek. A művészi szubjektivitás elsődlegességét hangsúlyozza: „És ez az én egész esztétikám, az egész expresszionisztikus magamadás bárkiben és bármiben: az Én azonosítása a Mindennel és mindenkivel a művészi belehelyezésem és megélésem át.” A művészetben is a haladás, a holnap, a jövő, a fejlődés, a megújulás híve. Megvédi az expresszionizmust a konzervatív támadókkal szemben, ugyanakkor *A haldokló expresszionizmus* c. cikkében már az irányzat elmúlását, átalakulását is érzékeli: „Minden művészet csak a maga idejében művészet. Más korszakba átlántálva epigonizmus. És így a ma művészete, az expresszionizmus is holnap már nem lehet művészet!” Láng a *Krónika*-ban megjelent aktivista írásainak zömét 1972-ben kis kötetben újra kiadta, jelezve, hogy azokat ma is vállalja.

Molnár Farkas, aki később a modern építészet neves úttörője lesz, 1920 táján elméleti írásaival, valamint festményeivel és illusztrációival hívta föl a figyelmet. *Művészeti kultúra* címmel általánosságban szól a modern művészet értékeiről; a kubizmust bemutató cikke viszont az irányzat egyik legelső hazai ismertetése. Ő tervezi a *Krónika* címlapját, illusztrációkat készít Csuka Zoltán *Mese az orgonakirályfi*-ről c. kötetéhez, s műveivel szerepel a Pécsi Művész Kör 1921-es expresszionista csoportjának képkiallításán.

E kiállításról Schuber Rezső írt kritikát a *Krónika*-ban; innét tudjuk, kik voltak a csoport tagjai. A Pécsi Művész Kör expresszionista kiállításán Stefán Henrik, Johann Hugó, L. Čačinović, Gábor Jenő, Molnár Farkas, Weininger Andor és Gebauer Ernő képei kerültek a közönség elé.

Stefán Henrik – Haraszi jellemzése szerint – „lobogó sörényű, nagydarab parasztivadék, az expresszionizmus lelkes hitvallója”. Képeiről ezt írta Schuber: „minden képében az „én” kihangsúlyozására törekszik”. Nem a természetet utánozza; nála is, mint az expresszionista művészeknél „a naturalis motívumok csak lehetőségek arra, hogy általuk a saját érzéseiket átszállítsák a közönséghez (...) Alkotásai éppen ezért nem egyebek, mint egy művészlelek öntudatos megéléseinek spontán, őszinte vászonra vetítései.”

Stefán festőbarátja volt Johann Hugó, „a pécsi patricius család művészet berkeibe tévedt gyermeke” (Haraszi Sándor). Schuber szerint: „Finom átérzésű képeim a színegyeség szerencsésen egészíti ki a formai egységet. Alapjában lírai egyéniség. Érzéseit elsősorban a színek viszik. Tájékeinek felépítése és a terep struktuális kiépítése kubisztikus. Portréiban azonban már a kifejezések közvetlenségével az expresszionizmus felé gravitál.”

A pécsi születésű s ekkor még festőnek készülő Molnár Farkas képeiről ezt olvassuk Schuber Rezső kritikájában: „Talán a legforradalmibb az összes kiállító művészek közül. Kompozíciói meglepően invenciózusak és akciósak. Szent Sebestyén-je a kiállítás egyik legszebb darabja. Alakjai nem önmagukért, hanem a drámai akció egységéért és egységében élnek. Ennek egyszersmind alárendeli a színt és a tónust is. Témáinak, hogy úgy mondjam, architektonikus felépítésére olyan nagy súlyt helyez, hogy néha még felesleges részleteket is megkockáztat értük.”

L. Čačinovićról a Művész-kör kiállítását méltató kritikában – jellegzetes, expresszionista nyelvi fordulatokkal, egyéni igei leleményekkel dústott stílusban – ezt írta róla Schuber Rezső: „Egy ember, aki fölérezte, hogy az építészetnek még mindig a gótikába kullancskodó kezeit le kell szakítani az üressé és lélektelenné vált bálványról. A fölszabadult szemek elé harcos kézzel tűzi ki az utat a keletről jövő renaissance felé. Ezek a számtalan új forma és karakter lehetőségeket ígérő alkotások az eljövendő üvegarchitektúra csillogását fátylazzák felénk és hirdetik a formához kötöttség fölé lombosodó elevenkultúrájú gazdag művészetet.” Ludvig Čačinović neve újból 1923-ban, az újvidéki *Út* második évfolyamának 1. számában közölt, Weimarban kelt kiáltvány aláírói – Molnár Farkas, Weininger Andor stb. – neve mellett bukkan föl. Később nevét Tarai Lajosra változtatta, s Pécsen műépítésként tevékenykedett. Pantheon-tervét a *Sorsunk* 1942-es évfolyamában találjuk.

Weininger Andor a ciszterciták gimnáziumában Martyn Ferencsel járt egy osztályba, 1918-ban érettségizett. Három év múlva már kiállításon szerepelnek munkái. A kiállítás legfiatalabb művészeről ezt olvassuk: „Kevés rajzaiból is értékes tehetség öntudata mutatkozik meg. Egy sikátort ábrázoló vázlata csodálatos könnyedséggel és finom megérzéssel hozza ki minden érdekes szépségét a témának. Sajnáljuk, hogy csak ilyen kis kollekcióval vesz részt a tárlaton.”

A kiállítás alighanem legigéretesebb alkotója Gábor Jenő. Társai különféle utakra tértek, ő később is megmaradt a festői pályán, s a pécsi avantgarde törekvések továbbélése szempontjából az egyik legfontosabb művész. 1921-ben jobbára még csak anatómiai tudását csillogtatta meg; a konstruktivista képépítés elvét majd később teszi magáévá. „Néhány képe még visszakiváncozik a naturalizmusba” – írja róla némi megróvó éllel Schuber. – „Ilyen elsősorban a csendélet. Mindenütt ott ágaskodik a ‚hogyan’. Pedig a művészetben csakis a ‚mi’ a fontos. A ‚hogyan’ csak szükségszerű eszköz a megélések kifejezésére. A formákat legtöbbször annyira elaprózza, hogy a kép egységének rovására van. Ezzel szemben viszont elvitathatatlan nem mindennapi anatómiai tudása. Legfrissebb képein azonban már megmutatja magát a ‚mi’ is. Portréi, különösen az önarckép nagyon karakteres. Éppen ezért szívesen hisszük el a művész bátor kijelentését: ‚Remélem, hogy e művek rövid idő múltán csak avult kísérletek lesznek.’”

A kiállításon nem szerepelt képeivel a Pécssett élő kitűnő festő, Petar Dobrović (Dobrovits Péter), a Művészkör elnöke. Dobrović az élénk politikai tevékenység mellett ekkor is rendszeresen festett, de művészi érdeklődése – politikai elképzeléseivel párhuzamosan – a helyi és a magyar művészettől eltérő irányba vonzotta. 1919-ben a jugoszláv művészek reprezentatív párizsi tárlatán láthatók képei, 1920 decemberében pedig Belgrádban rendez kiállítást. Dobrović 1890-ben született Pécssett, a középiskolát is itt végezte, majd a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult. Egyik korai, még a nagybányaiak stílusában készült képe, a *Fehérruhás térli* (1912) ma a Janus Pannonius Múzeum tulajdonában van. Később átpártolt Kernstok pesti szabadiskolájába, s a Belvederebe, a Haris közbe járt. Derkovitsné írja, aki itt modellt állt: „Emlékszem egy Dobrovits nevűre.” Korán Kassák köréhez csatlakozott. Amikor 1915-ben, a Nemzeti Szalonban rendezett fiatalok tárlatán képével szerepel, Uitz Béla ír róla *A Tett*-ben. *A Tett* második száma közli *Krisztus siratása* című művét, de a számot a kép miatt az ügyesség elkobozza. A lap 1916. nov. 15-i száma később újraközi a képet. 1917-ben ismét szerepel a Nemzeti Szalonban a fiatalok tárlatán, ekkor Kassák méltatja a *Má*-ban. Az 1918-ban készült s a Janus Pannonius Múzeumban őrzött *Kompozíció* c. többalakos szénrajza kitűnő kubista alkotás. Dobrovićot a világháború utolsó évében ismét szülővárosában találjuk, ahol az 1918. évi pünkösdi háborúellenes katonai zendülésben való részvétele miatt letartóztatják. Később kiszabadul, s a katonai megszállás éve alatt a politikai élet hullámaiba veti magát. Szerbbarát politikai tevékenységének „csúcsa”: 1921. augusztus 14-én az újdonsült államalakulat, a Baranyai Köztársaság elnökének megválasztják.

Az avantgarde pécsi kisugárzását mutatja, hogy még a lassabban mozduló, a hagyományos-naturalista festészet elveit valló, a kapitalista és egyházi megrendelésekből élő művészek sem vonhatták ki magukat a modern művészeti törekvések hatása alól.

Nikelszky Géza 1899 óta állt a Zsolnayak szolgálatában, a gyár tervezőművésze volt, a szecesszió hive. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának hatására 1919. március 28-án allegorikus plakátot fest. Háttérben a burzsoázia lehanyatló napja és teli pénzes zsákok látszanak, az előtérben egy mezítelen testű férfi két kézre fogott kalapáccsal a Tőke és az Akkord-munka hétfejú sarkányát zúzza szét. Nikelszky robusztus, expresszív erővel megformált férfiaktja fölismerhetően Bíró Mihály egyik 19-es plakátjára, a „vörös kalapácsos ember”-re rimel. Nikelszkynek még egy jellemző rajza születik ebben az időben. Ő tervezi a Pécsi Szocialista Párt 1921. évi naptárának címlapját. A rajz témája: a csákánnyal szemet fejtő bányász. A művészi felfogás, a kivitelezés: a hagyományos-szecessziós látásmódtól való – legalábbis időleges – elfordulást és az expresszionista stílus hatását tükrözi.

„A város „udvari festője”, a konzervatív Gebauer Ernő (...) nehezen viselte Dobrovics agresszív radikalizmusát” – olvassuk Harasztinál. Gebauer főként egyházi megbízásokra dolgozott, templomi freskókat készített. De őt is megérintették az új művészi áramlatok, s nem akart távol maradni a Művészkör kiállításáról. Egyik festményének ezt a kihívó címet adta: *Kompozíció*. Hagyományos festői látását azonban nem tudta levetni, illetve csupán az expresszionizmus külsőségeit vette át. Ezért írja kritikájában Schuber Rezső: „Két képe, főleg a kompozíció eklatáns bizonyíték a régi formákhoz szoktatott közönséggel szemben: ha a naturalizmus- vagy impresszionizmusnál a művészet hiányát el is lehet leplezni a naturális motívumok természetes szépségével, az expresszionista képnél, ahol minden drapériát a sarokba kell vágni, az ilyen szemfényvesztés lehetetlen. Kompozícióján az átérzés teljes hiánya és a könyvből csinált piktúra íze érzik.”

1921 a pécsi avantgarde történetének csúcspontja és lassú felbomlásának az éve.

Kodolányi János és Molnár Farkas már a Horthy-csapatok bevonulása előtt eltávozik a városból. Molnár Olaszországba megy, 1921 áprilisában Firenzéből keltezi levelét, melyet a *Krónika*-nak küld. Ugyancsak Olaszországban, 1921-ben készíti *Orvieto* c. festményét. Az avantgarde művészet eredményeit közvetítő kép 1925-ben került a Janus Pannonius Múzeum tulajdonába. Molnár az itáliai kitérő után a következő évben, 1922-ben csatlakozik a weimari Bauhausban tömörülő pécsiekhez, s Walter Gropius tanítványa lesz. – Kodolányi a demarkációs vonalon át a fővárosba távozik, s aligha véletlen, hogy első útja Raith Tivadarhoz és 1921-ben alapított lapjához, a *Magyar Írás*-hoz vezet. Kodolányi zsebében egy csomó zsoltározó-lamentáló, panaszkodó-átkozódó szabadverssel érkezik, s ezekhez hasonlókat ír Raith lapjába is. Korábbi és új verseit a *Magyar Írás* adja ki önálló kötetben *Üzenet enyéimnek* címmel, 1921-ben, Pesten. Ezután Kodolányi szakít az avantgarde-dal és a költészettel; első ormánsági, naturalista elbeszélését a *Nyugat* 1922-ben közli; s bár Kodolányi nem tagadja meg később költői indulását, írói pályáját a *Sötétség* megjelenésétől számítja.

1921 augusztusában a pécsi munkásság százai, a Magyar Tanácsköztársaság üldözöttei s a város baloldali, forradalmi értelmiségének nagy része Horthy csapatainak bevonulása előtt Jugoszláviába menekült. A pécsi írók, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Harasztai Sándor, Láng Árpád, Somogyi Pál, Tamás István előbb a baranyai háromszögbe, Eszék környékére, majd zömmel a Vajdaságba távoztak. Főként Újvidéken és Szabadkán kerestek munkát, igyekeztek elhelyezkedni, jövődő életüket megalapozni, s írói munkát folytatni. Közülük a legaktívabb, a legtöbb szervező képességgel rendelkező embernek a már Pécsen is szerkesztőként tevékenykedő Csuka Zoltán látszott. Újvidéken 1922-ben *Út* címmel irodalmi folyóiratot alapít. A lap arculata, iránya, programja a pécsi *Krónika* folytatása, sőt annak expresszionista vonása most még erőteljesebben érvényesül. Az *Út* továbbra is közli Csuka, Láng, Molnár Farkas, Schuber Rezső írásait (például Láng Árpádnak pécsi emlékeket tükröző 1921. *Novella* c. írását és 1921. jún. 15-én, Pécsen írt versét, a *VIII. „címűt”*), s helyet ad a Bauhausba távozó pécsiek művészeti kiáltványának. A lap címlapját ugyanaz a Molnár Farkas tervezi, aki a *Krónika*-ét. Az *Út* Molnár művészeti mappáját hirdeti. A folyóiratot a Bécsben élő Kassák elismerő írással, a rokon törekvéseknek megjáró örömmel köszönti. A pécsi avantgarde szerepe a jugoszláviai magyar irodalom megalapításában ma már elismert irodalomtörténeti tény. Kétségtelen, az expresszionizmus bizonyos megkésettiséggel érvényesült a jugoszláviai magyar irodalomban. Ugyanakkor a kialakuló kétnyelvűség, az egyre szaporodó horvát-ról magyarra és magyarról horvátra történt fordítások révén a magyar avantgarde-nak a jugoszláviai avantgarde megszületésében is szerepe lesz, s megindul az eltérő nyelvű, de egyetlen államhatáron belül létező irodalmak között a hatások cserélődése, kölcsönössége.

Az avantgarde jegyében indult fiatal pécsi képzőművészeket a Bauhaus vonzotta. Különböző kerülőutakat megtéve a húszas években itt tölt rövidebb-hosszabb időt Molnár Farkas, Weininger Andor, Stefán Henrik, Breuer Marcell, Forbáth Alfréd és Čačinović. Weininger több társával művészeti kiáltványt fogalmaz és ír alá, amit

Csuka lapjában, az *Út*-ban tesznek közzé. Weininger a Bauhausban készíti el híres gömbszínház tervét, majd Amerikába távozik. A Bauhausban tanuló pécsiek zöme a weimari évek alatt sem szakítja meg kapcsolatát a várossal. Stefán Henrik és Molnár Farkas rendszeresen képet küld a pécsi kiállításokra. Molnár Weimarban együtt tanul Bortnyik Sándorral, itt gondolják ki a tervet, hogy Budapesten újabb Bauhaust alapítsanak. Molnár 1925-től ismét Magyarországon él, s főként építészként dolgozik. Bortnyik 1928-ban Budapesten, a Nagymező utcában Műhely néven iskolát nyit. A művészek között Kis-Bauhausnak becézett műhelyiskolában tanul egy ideig a pécsi származású Vásárhelyi Győző (Victor Vasarely). Weimarból egy időre Breuer Marcell is hazatér Magyarországra (1934–35-ben), Forbáth Alfréd pedig 1933 és 1938 között néhány modern építészeti alkotással gyarapítja szülővárosát.

A festők közül Jugoszláviába egyedül Petar Dobrović távozott. 1921-től Belgrádban élt, tanított, írt és festett. Főként a zágrábi modernisták folyóiratában, a *Kritika*-ban publikált, majd kapcsolatba került Krležával. Dobrović, a pécsi származású, Pesten tanult festő és Krleža, a hajdani pécsi katonaiskola növendéke szoros barátságot köt. Dobrović ösztönző hatással van Krleža expresszionizmusára. Amikor Krleža – már a második világháború után – nagy tanulmányt ír Dobrovićről, ezt a hatást maga is elismeri. A magyar avantgarde vonzásában indult Dobrović az egész horvátországi művészetet az izmusok irányába ösztönözte, s egy hullámhosszal mindig társai előtt járt. „Eljutott már a kubizmusig, amikor itt még az impresszionizmus az úr” – írta róla Krleža.

Annak, hogy 1921 augusztusa, Horthy csapatainak pécsi és baranyai bevonulása után a városban viszonylag nagyobb megtorlás nem történt, s a művészeti élet területén – mint látni fogjuk – a forradalmi avantgarde törekvések bűvópatak módján továbbélhettek, több oka volt. Egyrészt az üldözésnek leginkább kitett forradalmárok és haladó művészek a trianoni diktátum ratifikálása után, a több napig tartó kiűrités alkalmával idejében eltávoztak, emigráltak. Másrészt a Horthy-ellenforradalom – a dunántúli, kaposvári, marcali, siófoki véres megtorlások után s a Somogyi és Bacsó kivégzése nyomán támadt nagy nemzetközi tiltakozás hatására – ekkor már igyekezett mérsékeltabb arcát felölteni.

A Budapesten tanuló vagy a Bauhausban dolgozó pécsi művészek a húszas években rendszeresen hazalátogatnak, s műveikkel a pécsi kiállításokon szerepelnek. Közülük Molnár Farkas a legszorgalmasabb. Gábor Jenő 1920-ban telepedett meg szülővárosában. Átveszi és munkásságába építi a legfrissebb művészeti mozgalmak eredményeit. Az expresszív erő, az aktivizmus hatása mutatkozik meg például *Abaligeti barlang* című, 1922-ben készült képén. Nagy rajzkészsége a konstruktivista képkalkotás hívévé teszi. Azok közül a művészek közül, akik a húszas évek elején Pécsen állítottak ki, a legmagasabb pályát, a legmeredekebb utat Martyn Ferenc teszi meg. 1918-ban érettségizett Pécsen, katonának sorozzák, a frontok összeomlása után a pécsi Képzőművészeti Főiskola esti előadásait látogatja, megismerkedik az osztrák expresszionizmus vezéralakja, Oscar Kokoschka művészetével. 1920-ban beiratkozik a budapesti Képzőművészeti Főiskolára, s képeivel rendszeresen részt vesz a pécsi kiállításokon, sőt alkalmankint Pécsen is dolgozik. 1922-ben készül *A pécsi Basamalom környéke c.*, az aktivista művészeti irányt követő képe. 1923-ban alkotja *Őnarckép koponyával c.*, az expresszionista felfogást tükröző festményét. Martyn 1926-ban Párizsba utazik, s hosszabb időre külföldön marad. Gábor Jenő is ebben az időben megy Franciaországba, de rövidesen visszatér, s munkásságával a modern művészet egyik közvetítője s a helyi művészeti élet fő szervezője lesz.

Az avantgarde művészet pécsi történetének a húszas évek közepén van még egy érdekes megnyilatkozása. Két pécsi újságíró, Sásdi Sándor és Földes Béla 1924-ben *Új Írások* címmel szépirodalmi folyóiratot indít. A lap külső kiállítása, tartalmi törekvései sok rokonságot mutatnak a Raith Tivadar szerkesztésében 1921 és 1927 között Budapesten megjelenő *Magyar Írás*-sal. Sásdinak jó kapcsolata volt Raith Tivadarral, novellákat, verseket, kritikai írásokat közlő lapja számára több olyan szerzőt megnyert, aki – korábban vagy később – a *Magyar Írás*-ban publikált. A mindössze három számot megért lap utolsó száma közölte Molnár Farkas *Vitatkozás*

az új művészetről c. írását. A párbeszédese formában megírt tanulmány az avantgarde művészet mellett érvel. Molnár a művészetben a fejlődés híve, s ez a fejlődés – mondja – akár az élet más területén, most hirtelen fölgyorsult. Az avantgarde korábbi irányzatai, a kubizmus, a futurizmus, az expresszionizmus után a „tárgyas művészet”, „a radikálisabb tárgyilagosság”, a konstruktivizmus korszaka következett el. Molnár kimondatlanul, hivatkozás nélkül is a Bauhaus elveit propagálja. „Ez a második generáció munkája – írja. – Azé a generációé, amely a különböző izmusokat mint bevégzett tényeket vette, munka halmazát regisztrálta, eredményeit leszögezte. A fiatalok sokkal ésszerűbben és gyakorlatiasabban gondolkoznak, mint elődeik, kik az izmusokat merészen kitalálták, de alapjában éppen olyan ellágyult és érzékeny emberek, mint a dekadens kor álmodói.” Molnár, aki néhány évvel korábban még a kubizmust ismertette rokonszenvvel a *Krónika*-ban, most mindenesztül a konstruktivizmus mellé áll. „Munkájuk (ti. a „második generáció” tagjainak, a konstruktivistáknak a munkája) ott kezdődik, amikor az elvont művészet esztétikáját a gyakorlati építészetben megvalósították. Nagy részük egyenesen minden festő és szobrász ellen fordult. A valóság maga, az épület, a használati tárgy, a gép, a ruha, a reklám, a mechanizált színpad: az új szép jelenség. A tárgy maga, a tárgy utánképzése helyett. Alkotás, az ábrázoló alkotás helyett.” A vitatkozó társ közbevetései nem gyengítik a konstruktivizmus hívének érvelését. „A művészet bomlása véget ért, az utolsó képet Malevics állította ki: a fehér négyzet. Nem kép többé, az alkotás kezdetének jele. Az egyszerű. Lehetséges-e alkotni ezen az alapon, a tények fogják bebizonyítani. A XX. század a technika terén sok meglepetés elé állította az embereket, e téren is jönnek új alkotások.” A beszélgető társat mintha meggyőznék az érvek: „Szóval az építészettől vár mindent” – mondja az ellenfél. Molnár válasza: „Igen, a stílus kezdeményezését. A világ új arcát, az új szép jelenségeket, az ész rendjét a színes geometrikus formákban. Később pedig az új jelenségek képeit.”

A húszas években Sásdinak – az *Új Írások* mellett – van még egy följegyzésre érdemes vállalkozása. A haladó pécsi művészek támogatására képzőművészeti almanachot jelentet meg. Az almanach nyolc metszetet tartalmaz, köztük Martyn Ferenc és Molnár Farkas egy-egy lapját.

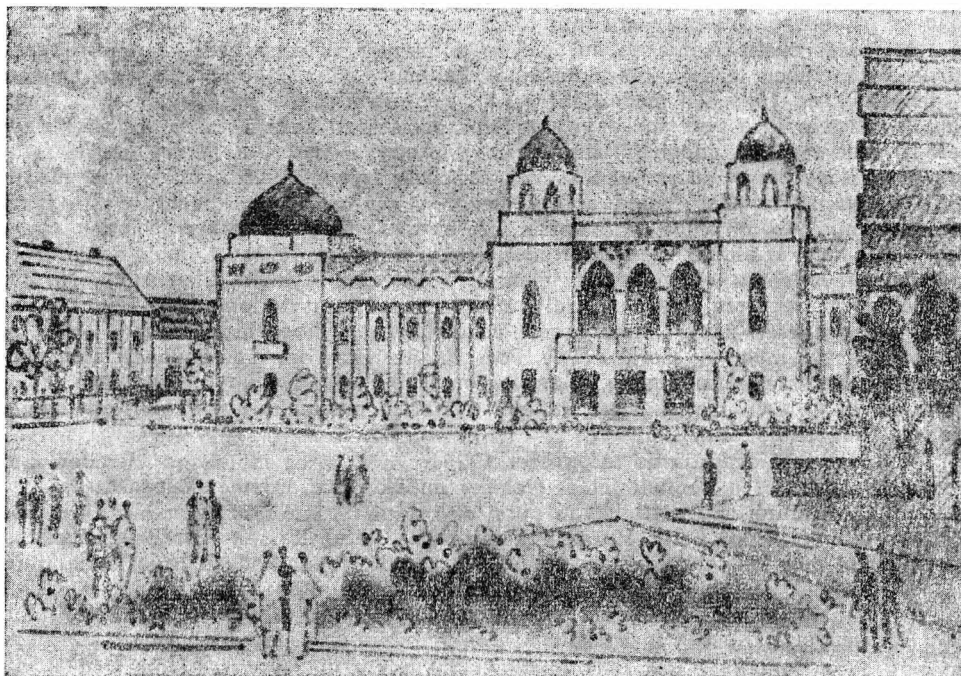
A húszas évek közepe az európai és a magyar (s ezen belül a pécsi) avantgarde történetében lezáró korszakhatár. A Bauhaus műhelyiskolát 1926-ban Dessauban helyezték át. 1925-ben megszűnik a *Ma*, Kassák visszatér Magyarországra. 1923-ban Pécsre települ a volt pozsonyi egyetem: bölcsészeti kara a város szellemi életének fő szervezője és meghatározója lesz. Várkonyi Nándor, a Pécsre került fiatal egyetemi könyvtáros közreműködésével, szerkesztésében 1925 januárjában megjelenik a *Symposion* első, majd a következő év májusában a következő s egyben utolsó száma. Az évkönyv az izmusok „dzsungele” után (Várkonyi Nándor szavával) „az akkor uralkodó szellemtörténeti irányzathoz csatlakozott, mely lényegében tudomány-szemléletet és módszert jelentett volna, ám gyakorlatilag egyszerre tág és szűk körű fogalom volt”. A szellemtörténeti irányzat tudományos folyóirata, a *Minerva* ugyancsak pécsi „illetőséggel” rendelkezett: Thienemann Tivadar egyetemi tanár indította meg és szerkesztette Pécsen. Az Erzsébet Tudományegyetem egy időre a hazai szellemtudomány talán legfontosabb műhelyévé vált. A képzőművészeti élet is új szervezeti keretet kapott: 1926-ban megalakult a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága.

A forradalmi avantgarde törekvései 1925 után a város művészeti életében csak elszórtan, esetlegesen vannak jelen. Néhány emlékezetre érdemes jelenségről, adatról azonban tudunk. Haraszi István pécsi orvostanhallgató 1932 tavaszán *Dunántúli Helikon* címmel lapot indít. Haraszi kapcsolatba kerül Kassák *Munka*-körével, saját lapjában pedig cikket közöl Kassákról. A haladó gondolkodású orvostanhallgatót később kizárják az egyetemről, s ezzel néhány szám után lapja is megszűnik. A haladó gondolat társadalmi bázisa a harmincas években is a pécsi munkásmozgalom volt. Eseményeiről Kassák is értesült, s 1934-ben *Munka* c. lapjában *Viharsarok* címmel, „A pécsi bányászoknak” ajánlással versét közli. Forbáth Alfréd, a Bauhausból

hazatért építőművész tervei alapján a harmincas években Pécsen néhány, a konstruktivizmus elveit követő lakóépület, villa készül. Az izmusok fölszívódott értékei a Pécsen alkotó művészek közül Gábor Jenő festészetében élnek és hatnak a legszembetűnőbb, legszínvonalasabb, legáthatóbb formában.

Pécs 1915 és 1925 közötti művészeti életéről összefoglalva elmondhatjuk, hogy a város egy évtizedig az avantgarde művészeti törekvések vonzásában élt. A magyar avantgarde eredményeihez viszonyítva kétségkívül periferikus művészet volt ez, inkább ígéretes tehetségeket, pályakezdeket, mintsem kész eredményeket, maradandó alkotásokat felmutató. Ugyanakkor helyi és töredékes formájában is bizonyítja, hogy a magyar avantgarde nem elszigetelt jelenség, kisugárzása, a vidékre is kiterjedő hatása volt. A forradalmi avantgarde egy időszakban Pécsen is éreztette hatását, sőt nemcsak közvetve, hatásában, másodlagosan volt jelen, de figyelemre érdemes alkotásokat is teremtett, s az európai avantgarde legfontosabb tüzhelyével, Béccsel, Párizssal, Weimarral ápolta a kapcsolatot. Ez a helyi avantgarde, akárcsak a hazai és az egyetemes, az irodalomban és a képzőművészetben egyaránt jelentkezett, s a művészetek közti kölcsönhatástól erősödött. A pécsi avantgarde kisugárzásában is figyelemreméltó. A jugoszláviai magyar irodalom és a horvát festészet máig őrzi serkentő hatását; a Bauhaus konstruktivista elveit pécsi művészek sora terjesztette és adta át az európai művészetben.

A pécsi avantgarde a város művészeti hagyományai között megkülönböztetett figyelmet érdemel. A már korábban ismertté vált és feldolgozott irodalmi és művészeti értékek, például a Janus Pannonius Társaság és a *Sorsunk* mellett van Pécsnek egy másik, ma is vállalható öröksége. Ez pedig a *Krónika*, az 1920, az első pécsi expresszionista kiállítás, a Pécsi Művészkör, az *Új Írások*, a *Dunántúli Helikon*, a Jugoszláviába és Weimarba elszármazott alkotók sora, egyszóval a pécsi avantgarde. Ez a tíz év máig érvényes példát adott a helyi törekvések és az egyetemes művészet értékeinek összekapcsolására.

VÁRKONYI NÁNDOR ÉS SZIRMAI KÁROLY

Várkonyi Nándorról eddig is tudtuk, hogy mindig az egyetemes magyar irodalomban gondolkodott. Nyilván ez nem csupán azzal a ténnyel magyarázható, hogy gyermekkorának nagy részét Nyitrán töltötte s egyetemi tanulmányainak befejezése után Budapestről újra visszatért Szlovákiába, ahol a szlovákiai magyar irodalom és újságírás hőskorának aktív szereplője volt, amint erről maga is megemlékezik. (*Jelenkor*, 1969. 10.) 1928-ban a modern magyar irodalmat bemutató úttörő munkájában – akárcsak a mű 1942-ben megjelent átdolgozott és bővített kiadásában – érdemben foglalkozott a határokon túli magyar irodalommal is. Hasonló elvek vezették akkor is, amikor a *Sorsunk* c. folyóiratot szerkesztette, amelyben a tekintélyes népi írók mellett – ők voltak ugyanis a folyóirat vezető munkatársai – többek között a romániai Nagy István és a jugoszláviai Szirmai Károly is helyet kapott.

Ennek ellenére Várkonyi Nándor és Szirmai Károly bizalmas, baráti kapcsolata és irodalmi levelezése még a kutatók számára is igazi meglepetés. Az alább közölt levelek tanúsága szerint kapcsolatuk a negyvenes évek elején kezdődött, majd fokozatosan meghitt barátsággá mélyült és a felszabadulás után is folytatódott. Barátságukkal kapcsolatban a „bizalmas” és a „meghitt” jelzők használatát teljesen indokoltá teszik a levelek bizalmas közlései. Igen sok érdekes és eddig ismeretlen adatot ismerhetünk meg levelezésükből. Például azt, hogy Szirmai Károly a negyvenes években regényt írt, amelynek 100 oldalnyi kéziratát Várkonyi Nándor olvasta és dicsérte, sőt, kiadásának elintézésére is ígéretet tett. A kéziratot tartalmazó csomag azonban – útban visszafelé – elveszett. Az is érdekes és ismeretlen közlés, hogy Szirmai 1943-ban a Magyarországra való átköltözés gondolatával foglalkozott, de végül mégis Verbászon maradt, noha Várkonyi igen jó állást szerzett neki Pécsen. Figyelmet érdemel az a tény is, hogy Szirmai Várkonyihoz írt leveleiben – amelyek eddig nem kerültek elő – említést tett néhány olyan „rangos” kapcsolatáról is, amelyekről – talán túlzott szerénységből, a kérkedésnek még a látszatát is kerülni igyekezve – *Önkeresés* c. kötetében napvilágot látott rövid önéletrajzában sem szólt.

A levelek döntő többségének szövegét csonkítatlanul közöljük. Csupán néhány esetben hagytunk ki egy-egy olyan levélrészletet, amelynek közlésével a levelekben érintett és ma is köztünk élő kortársak érzékenységet akaratlanul is megsértenénk. A kihagyásokat minden esetben (...) jellel jelöljük.

A folyamatos olvashatóság érdekében a legszükségesebb jegyzeteket közvetlenül a megfelelő részlet után zárójelben adjuk meg kurzív szedéssel.

Itt mondunk köszönetet Szirmai Endrének, aki a levelek másolatát e közlés céljára rendelkezésünkre bocsátotta, valamint Várkonyi Nándor családjának a publikációhoz való szíves hozzájárulásáért.

Néhány dátum után a kérdőjel a nehezen olvasható keltezés legvalószínűbb olvasatára utal.

VÁRKONYI NÁNDOR LEVELEI SZIRMAI KÁROLYHOZ

1942. IX. 22.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm, hogy felkerestél bennünket írásaidal. Elolvastam mindkét novelládat és örömmel tettem el a közlendők közé. A dolog természeténél fogva

rögtöni közlésről igen ritkán lehet csak szó, 2–3 számot eleve, jóelőre készen kell tartanunk mindig, s így csak a nov. 15-iben ejthetem sorát *A sárga állomás* c. elbeszélésemdnek. (Megjelent: *Sorsunk*, 1942. 8.) Érdekes, egyéni írás, furcsa álomszerűségével és szimbolikusságával. Munkásságodat egyébként ismerem, s most igen örülök, hogy munkatársaink közé számíthatunk.

Vajon nem tisztelhetnél meg bennünket más természetű írásokkal is? Írj néhány sort, ha nem terhellek vele. A másik novella közlésére nézve, ill. időpontjára nézve, sajnós, nem tehetek határozott ígéretet ebben a pillanatban; de januártól kezdve havonként jelenünk meg, s így remélem, hogy a jövő évi első számok közt sorát ejthetjük.

Szíves türelmedet kérem: kevés a hely, nagyon gondosan kell beosztanunk.

Még egyszer köszönöm soraidat s a küldeményt, s válaszodra várva, igaz tisztelettel sokszor köszöntlek.

Várkonyi Nándor

1942. XI. 12. (?)

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm, hogy tájékoztattál az engem érdeklő kérdésekben. (...)

Annak idején Csuka János, Draskóczy és mások említették, hogy milyen emberfeletti munkát végzel. Éjszakáid feláldozásával kellett a kéziratokat átírnod és legépelned. Intrikák, rágalmak és állandó pártoskodások, sőt feljelentések kísérték komoly, itteni irodalmi körök által is annyira értékelt és elismert munkásságodat.

Örülnék, ha működésed vagy legalább annak egyes részleteit megírnád, és szívesen közölnénk ez irányú írásaidat. Sőt, én is hajlandó lennék további adatok birtokában arról, amennyiben Neked ez nem kellemetlen, lapunkban beszámolni. Természetesen igyekezni fogok egyes „kellemetlen” részleteket elkerülni, nehogy ezzel Neked vagy nekünk is személyi kellemetlenségünk legyen.

Sajnálom, ha ezen adatok az irodalomtörténet számára örökre elvesznének.

Újból őszinte szeretettel kívánok minden jót s baráti szívvel sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

1943. I. 12.

Kedves Barátom!

Nagyon szomorúan olvastam megdöbbentő soraidat, s megértem, hogy munkakedved odalett. Igen nagy kár, de azt is tudom, hogy ilyenkor a vigasztalás meddő, üres szóként hangzik; kinek áll hatalmában, hogy a szomorú tényekkel szemben reparációt nyújtson? Ez lenne az egyedüli vigasz és igazság. (...) Kik dolgoznak az igaz ügyekért, ha nem olyanok, mint Te? Az örök balekek, a soha nem jutalmazottak; igazán önzetlen munkát csak ők végeztek. Adja Isten, hogy sorsod megforduljon, tisztább levegőt láss Magad körül s találkozzunk még a munka műhelyében.

Igen-igen sajnálom, hogy segítségedről egy időre le kell tehát mondanom. Nem erőltetlek, bár igen szeretném. Ha végképp lemondasz a küldött könyv ismertetéséről, kérem, ne írd meg, légy szíves visszaküldeni, mert ism. példány s be kell számolnunk róla.

Jobb új esztendőt kívánunk, szívből, sajnálattal, mégis remélve, s igazi szeretettel köszöntlek.

Várkonyi Nándor

1943. I. 27.

Kedves Barátom!

Szíves soraidat megkaptam, rögtön utánanéztam a dolognak, s látom, hogy téves volt a feljegyzésem: a könyvet más vitte el, s így rendben van a dolog. Igen sajnálom, hogy lelkiállapotod még a régi; kérlek mégis, ne feledkezz meg róla, hogy számítlak Reád, s addig is tartsd meg hálás köszönettel vett érdeklődésedet irántunk. Új számunkat, azt hiszem, hétfőn már olvashatod, ha jól jár a posta.

Örülünk, ha hébehóba felkeresnél soraidal, sajnálom, ha kapcsolatunk meglazulna.

Újból őszinte szeretettel kívánok minden jót s baráti szívvel sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

1943. III. 3.

Kedves Barátom!

Múlt héten kínálkozott egy kedvező lehetőség. Azonnal Rád gondoltam. Melékelem a feltételeket. Örülnék, ha a felkínált állást elfogadnád. Képességeid, tehetséged révén sokat tehetnél itt az egyetemi élet és egyben folyóiratunk további fejlesztése érdekében. Rajtam kívül két egyetemi tanár is ajánlott ezen tisztség betöltésére. A költözködést megfizetnék, és talán fiadat is áthozhatnád Szegedről. (Az író fia, Szirmai Endre ekkor orvos volt a szegedi egyetemen.) Szerintem okvetlenül el kellene fogadnod ezen kitűnő elhelyezkedési lehetőséget. Az egyetemi vonalon később Pestre is felkerülhetnél.

Igaz szeretettel köszöntelek.

Várkonyi Nándor

1943. III. 25.

Kedves Barátom!

Nagyon sajnálom, hogy a felkínált kitűnő állást nem fogadtad el. Megértem helyzetedet, de nem osztom a felhozott aggályaidat. Ezek után is szeretném, ha aktívan bekapcsolódnál munkánkba.

Mi a véleményed az új számunkról? Mik lennének az esetleges javaslataid?

Láthatod, hogy jótanácsaidat eddig is megfogadtuk és a gyakorlatban is alkalmaztuk.

Ha kedved van, küldjél egy-két rövidebb Ivo Andrić-fordítást. Úgy tudom, hogy vele kapcsolatban álltál, s jó viszonyban voltatok egymással. Kosztolányi- és Reményi-tanulmányodat szívesen közölnénk. (Az előbbi a Délvidéki Szemlében jelent meg: 1943. 8. – Az utóbbi megjelenéséről nem tudunk.)

Öszinte szeretettel kívánok minden jót, s baráti szívvel sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

1943. V. 6.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm kedves soraidat, és örülök, hogy a regényrészletet betekintésre elküldted. Ez is nagyon érdekes és egyéni írás. Kérlek, küldd el a teljes anyagot, ha már befejezted, és szívesen ajánlanám kiadásra is. Ezen részt – ha nincs ellene kifogásod – a szeptemberi számban közölhetnénk.

Igaz szeretettel köszöntelek és öllelek.

Várkonyi Nándor

1943. VI. 22.

Kedves Barátom!

Közelgő születésnapodra a legjobbakat kívánom.

Szeretném, ha alkalomadtán meglátogatnál. Költségeid szívesen fedeznénk. Mennyire vagy regényeddel?

Ha kedved és időd van, írd az erdélyi és a felvidéki írók Kalangya-kapcsolatairól.

Öszinte szeretettel köszöntelek és baráti szívvel öllelek.

Várkonyi Nándor

1943. VIII. 12.

Kedves Barátom!

Regényrészletedet megkaptam és már el is olvastam. Ez is nagyon érdekes írás, jó a szerkezete, ugyanúgy, mint az előző résznek. Szeretném ismételtlen hangsúlyozni, hogy örömmel közölnék regényedből részleteket. Nem szabad annyira elzárkóznod.

Örülnék, ha mielőbb válaszolnál, és küldenéd a további részeket. Regényed kiadását, biztosra veszem, el tudnánk intézni.

Sajnálom, hogy nem látogattál meg.
Még egyszer köszönöm írásaidat és az értékes küldeményt, s baráti szívvél
sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

1943. IX. 5.

Kedves Barátom!

Nagyon sajnálom, hogy átolvasásra küldött kb. 100 oldal terjedelmű regény-
részleted nem kaptad tőlem vissza. Nem tudtam, hogy nincs több példányod. A pos-
tán ritkán vészett el eddig levelem, azért nem adtam ajánlva. Igazán nem is tudom,
hogy tegyem jóvá ezen Téged ért nagy veszteséget. Kérlek, ne neheztelj rám.

Novelláidat szívesen közölnénk. Nem tudom, mért húzódozol az írástól. Nem
szabad kedvedet veszíteni. Sajnálom, hogy könyvkritikát sem vállalsz.

Őszinte szeretettel kívánok minden jót, sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

1943. IX. 25.

Kedves Barátom!

Szíves soraidat és értékes adataidat köszönöm. Az említett könyveket azonnal
megrendeltem. Fordításaidal nekünk és a Tanszéknek is nagy szolgálatot tettél.

Olvastam az utolsó *Kalangyát*. Mióta nem Te szerkeszted, sajnos, olyan „Ka-
lendárium”. Színvonalá süllyedt. Sajnálatos, hogy nem vállaltad el a további szer-
kesztést, de megértem, hogy nem voltál hajlandó csinálni kötöttségekkel. A Te időd-
ben a *Kalanga* a legjobb magyar folyóiratok egyike volt. (..)

Sok mindent szeretnék megírni, persze nem tudom, mennyi fog sikerülni.

Őszinte szeretettel kívánok minden jót s baráti szívvél, sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

1943. X. 3.

Kedves Barátom!

Szíves értesítésed és a szép tanulmányod köszönöm. Szeretném, ha egy ehhez
hasonló tanulmányban vagy akár tanulmány-sorozatban a mai kisebbségi magyar
irodalmi élet nevesebb képviselőivel foglalkoznál. (..)

A leveledben tárgyalt elméleti kérdésekről is érdemes lenne egy tanulmányt
írni. Tapasztalataid és elgondolásaid az itteni egyetem számára is hasznosak lenné-
nek. Nem lenne kedved a felvetett kérdésekről itt egy előadás-sorozatot tartani?

Szívesen megbeszelném az illetékes kar vezetőjével egy ilyen előadás-sorozat
időpontját – kiadásaid is fedezve lennének. Szerkesztői tapasztalatod és a kisebbségi
kérdésekkel kapcsolatos őszinte, minden szépítés nélküli közléseid is nagy
hasznára lennének a kisebbségi intézetnek, hidd el. Sajnos, sokszor olyanok írnak
ilyen témákról, akik semmi tapasztalattal sem rendelkeznek s így téves fogalmakat
adnak tovább; teljesen egyetértek az ezzel kapcsolatos múltkori kritikáiddal.

Szíves válaszod várom. Baráti szívvél, sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

Olvashatatlan évszám (valószínűleg a 60-as évek eleje) II. 7.

Kedves Barátom!

Szíves soraidat megkaptam. Olvastam az említett közleményt. Nem értem, hogy
Herceg és Majtényi mért nem segítenek és gátolják meg hasonló cikkek megjele-
nését. Az az érzésem, hogy a tanszék is csak egy-két ember érdekét képviseli és
csak olyasmit pártfogol, ami a pillanatnyi kívánságoknak megfelel.

Az ottani kritikák alapján az újabb írók és több eddig ismeretlen írócska is
egyszerre „óriásként emelkedik ki” (..) nemcsak az ottani, de az „európai” iroda-
lomból is. Ugyanakkor fontos tényeket és értékes írókat elhallgatnak vagy, nem

szoktam ezt a szót használni, de itt szükségesnek bizonyul, ledorongolnak. Nemcsak én, de mások is felfigyeltek ezen fejleményekre.

Várom a Te szíves állásfoglalásod.

A régi szeretettel kívánok minden jót s baráti szívvél sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

1964. VIII. 16. (?)

Kedves Barátom!

Nagyon örültem kedves soraidnak. Sajnos, levelezésem egy része elkallódott, s így nem tudom megküldeni a kért adatokat és másolatokat.

Leveledben említett módon, hozzád hasonlóan jártam én is, több esetben kölcsönkértek egyet s más, de aztán elfelejtették visszahozni. Írod, hogy önéletrajzod megírását tervbe vettéd, de visszariadtál, mert egyes részeket személyi érzékenységek és hasonló szempontok figyelembevétele miatt nem írhat sz meg, vagy őszintén leírsz mindent, vagy semmit. Helyeslem nézeteid. A Te helyedben azonban mégis leírnék mindent, amit fontosnak tartasz, s majd idővel mindent másképp fogsz látni. Az egyéni érzékenységekre sem szabad mindig tekintettel lenned. Nem fontos mindent most megjelentetni, de ismétlem, mielőbb meg kellene élményeidet az említett keretek közt írnod: amit végképp nem akarsz, arról készíts vázlatokat és megírnám én Szirmai Károly világa vagy hasonló címen.

A régi barátsággal sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

1964. XII. 20.

Kedves Barátom!

Szíves soraidat megkaptam. Jókívánságaid köszönöm. Én is a legjobbakat kívánom Neked. Úgy látom, hogy lelkiállapotod is javult. Gratulálok fiad megérdemelt és nagy sikereihez. Örülök, hogy anyagilag is támogat és ezáltal anyagi gondjaid részben megszűntek. Eddigi tanulmányaid összegyűjtésének és újabakkal való kiegészítésének tervét én is helyeslem. Azok kiadásán ne törd a fejedet, először állítsd össze az anyagot, utána biztos vagyok benne, hogy egy ilyen, az egyetemes magyar irodalom szempontjából is értékes könyvet, melynek a nyelvezetéből is sokat lehet tanulni, a Forum bizonyára 1-2 éven belül ki tudja hozni. (*Sajnos, nem így történt, a terv – Szirmai Endre kezdeményezésére – csak most van megvalósulóban.*)

Én is betegeskedtem, de most már jobban érzem magam.

Újból őszinte szeretettel kívánok minden jót s baráti szívvél sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

1965. (?) Közelebbi dátum nélkül.

Kedves Barátom!

Szíves soraidat és könyvedet megkaptam és hálásan köszönöm. Nagyon örültem, hogy életjelt adtál magadról. Könyved nagyon tetszett, elbeszéléseid is érdekes és egyéni írások, ismét álomszerűséggel és szimbolikussággal vannak tele. Véleményem szerint munkásságod alapján a legjobbak közé tartozol.

Élénk figyelemmel kísérem az ottani irodalmat és nagyon csodálkozom azon tudatos vagy véletlen kísérleteken, melyek kapcsán a Te nagy irodalmi múltadat és érdemeidben dús munkásságodat, a Kalangya idejében kifejtett nevelő és a színvonal érdekében történt harcaidat teljesen elhallgatják. Egyesek úgy írnak, mintha a Kalangya nem is létezett volna vagy mintha ahhoz Neked semmi közöd nem lenne. (...) Nem értem, hogy mi a céljuk az illetőknek, hiszen a Te személyed és nagy érdemeid, elismert munkásságod elhallgatásával a sajátmaguk és az egész jugoszláviai magyar irodalom súlyát és értékét csökkentik. A Te munkásságod elismert, annak még ez a szándékosnak tűnő elhallgatás sem árthat már, ahhoz Te rég túlontúl az ottani kereteken. Már rég szándékoztam Neked írni, mert a fentiek nagyon bántottak. Nem szeretem az igazságtalanságokat.

Azt is tudom, hogy ez nem politikai vonatkozások gyümölcse, mert hiszen Te akkoriban sok emberért bátran kiálltál, ezért kellemetlenségeid is voltak; és tudok arról is, hogy a Híd munkatársait is mennyire felkaroltad. Ha gondolod, hogy azzal változtatni tudnék valamennyire ezen a helyzeten, szívesen írnék a Te munkásságodról ezen tények finom megemlékezésével.

Örülnék, ha mielőbb felkeresnél soraiddal.

A régi szeretettel kívánok minden jót s baráti szívvel sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

1965. VI. 3. (?)

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm szíves baráti soraidat.

Természetesen megértem a helyzetet és így le is mondok az említett cikk esetleges megírásáról. Hiszem azonban, hogy a későbbiek folyamán saját lelkiismeretem és igazságérzetem megnyugtatóra mégis fogok egyet s más tenni érdekében.

A ma érkezett írásod tele van újabb színekkel, a mindennapi élet eseményeit dolgoztad fel benne számomra egészen új és művészi eszközökkel. Vizióidat nagyon szeretem, de ez az írás egy egészen más oldaladról mutat be előttem.

Pesten utána érdeklődtem a „dokumentációnak”, és kiderült, hogy ezt a munkát, sajnos, ottani barátaid végzik. Szerintem a közös munka sokkal jobban szolgálná az irodalom értékelésének helyes bemutatását. Sajnos azonban egyelőre nem lehet az eddigi módszert megváltoztatni, úgy látom legalábbis a hozzám érkezett baráti levélből.

Nem szabad elcsüggedni. Írd meg említett életrajzod, és utána újból értékelhetjük a lehetőségeket.

A régi szeretettel kívánok minden jót s baráti szívvel sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

1966. VI. 10.

Kedves Barátom!

Nagy érdeklődéssel olvastam kedves soraidat. Helyesnek tartom, hogy Reményivel kapcsolatos barátságodról is írtál. Roppant érdekes a Jaspers, Békésy, Camus, Huxley, I. Andrić és másokkal való barátkozásodról szóló rövid írásod, ki kellene bővíteni, s nemcsak egy tanulmányt, de akár egy könyvet is írhatnál ezen kapcsolataidról. Lehet, hogy könyvedet több nyelven is kiadnák. Fiadnak teljesen igaza van: egy tervezett tartalomjegyzéket, egy fejezetet és egy rövid összefoglalót kellene készíteni, s ezt 2–3 nyelvre le kellene fordítani. Ezen adatok birtokában a kiadók bizonyára hajlandók lennének a teljes anyagot lekötni.

Én azonban Bartókot, Picassót, Paszternákot, Mestrović-ot és a leveledben említett orvos és kémikus Nobel-díjasokat is bevinném a könyvbe. Annál többirányú érdeklődésre számíthatnál.

Helyesnek tartom, hogy egyelőre nem említed író társaidnak ezen tervedet és mindenki egyéni érzékenységét respektárod. Igazad van. Irigyek az emberek. Bevallom azonban, hogy szinte élményeidért és kapcsolataidért én is irigyellek. Nagyon érdekelnének a további terveid és írásaid.

A régi szeretettel kívánok minden jót s baráti szívvel sokszor öllelek.

Várkonyi Nándor

„HOLTIG A HŰSÉGTŐL NEM MENEKÜLSZ”

– Nagy László: *Válogatott versek* –

Minden válogatás kiemelés is, nemcsak elhagyás. Hangsúlyok átrendeződése, erővonalak élesebb kirajzolódása: az életmű kialakulásának és kibontakozásának markánsabb nyomatékosítása. Így történt ez Nagy László verseinek válogatott kiadásában is, amely a „30 év” sorozat egyik köteteként nemrégiben megjelent. Meny-nyiségben természetesen kevesebb ez az összeállítás, mint a gyűjteményes versek 1975-ös kiadása volt. Egy válogatás értékét azonban mindig a találó tömörítés, a reprezentatív jellegű kiválasztás jelzi-minősíti. S Nagy László ilyen válogatást készített. Életműve időtávlatait jobban megmutatót, lírai vállalkozása drámai feszültségeit élesebben kiemelőt.

Ezért rostált leginkább a korai esztendők, az első évtized terméséből. S hagyott el kevesebbet az utóbbi két évtized rá annyira jellemző, karakteres darabjaiból. De ezért őrizte meg töretlenül, maradéktalanul a pálya pilléreként lírai poémái, hosszú énekei vonulatát: a sűrű és komplex vallomások. Míg a közvetlenebb és a pillanatnyibb lírai felvillanásokból inkább tömörítést adott. Mindenekelőtt az útjelző magatartásformákat érzékeltető és a kifejezés nehezebb járású, a történelmi idő és a költői erő szorításában keményre kalapált darabjait tartotta meg.

Az utóbbi három évtized lírai fejlődésének meghatározó vonulatát érzékelteti Nagy László képletes költői „térképé”-nek néhány szembetűnő jelzése. Irhatnánk úgyis, hogy a költészet világbeli szerepének átalakulását misem mutatja jobban, mint az az ív, amely a bakonyalji poétafiú helykeresésétől – a Bakony rengetegeibe hívó nosztalgia elhárításán át – a „versben bujdosó” költő magatartásáig megformálódott. Mennyire jellemző az indulás éveire a még tárgyaltan készülség, a próbákra várakozó emberi tévováság, amelyet a *Hűsz évet betöltve* című dala fejez ki: „Most fekszem a fűben, / diákságnak vége, / ettem, ittam, élek / nem tudom mivégre”. Az önmaga-keresés bizonytalansága is jelzi, hogy történelmi személyisége – amelyről a mából visszatekintve Nagy Lászlót olyan egyértelműen fölismerjük – még ki sem alakult, meg sem érlelődött: „Kellene virulni, de még csak busulok, / az én idegeim / kifárasztott hurok”. A befejezés krónikás pontossága pedig még az igazi feszültségek előtti statikus helyzetét mutatja a pályakezdő lírikusnak: „Hűsz évet betöltve / irtam negyvenötben, / még a vad cseresnye / piroslott fölöttem”.

Lényegesen más már ez a táj és vele együtt a költői lelkiállapot „térképe” az ötvenes esztendők közepén. A *Romantika nyolc versben* címmel egybefogott ciklus *Bakony* című versében már különös ambivalencia jelentkezik. Nemcsak játékos költőiség, de tudatos választás is. E választást pedig a társadalmi ellentmondásoktól kiváltott érzelmi dúltság motiválja: „Ez az erdő régieknek / édes szabadság, / rengetege tömlöc ellen / lélegző vadság! / Én a Bakonyt eltemettem / s itt van a kísértet, / megveri az idegeket, / ereimben éget, / itt benn a mellben / hirtelenül mint a drága / tündérek vára, / tornyosodik életem / nosztalgiája”. Egymásra torlódik e sorokban a társadalmi cselekvés konkrét igénye és az érzékelt társadalmi tehetlenség kínzó élménye. S bár egyértelmű a hajdani Bakony-béli és Bakony-alji romantika elutasítása, egy pillanatra mégis fölmerül – a tehetlenség helyzetéből adódóan – a nosztalgia az adys szegénylegénykedésre, a harcot eszményeinkért újra-kezdő megbúvárra.

Az alternatívák azóta bőven módosultak, s az irodalom, a költészet pozíciója is változott a tudatosan iparosodó, a technikát gazdagabban birtokló és a tudományos információkban dözsölő világban. Nagy László már hajdan, a nehéz évek idején jól érzékelte, hogy nemcsak a „lírai fényűzés” kora járt le, de a korábbi értelemben vett néptribuni poétáskodás lehetősége és érvényessége is. Mert a történelmi tudat és a művészi látás ritmuskülönbsége mind csökkenőbb eltérést mutat és a politikai meg a költői tisztánlátás távolsága is egyre kisebb. A századelőn még indokolt és érvényes prófétáló felfokozottságot a mindennapos valósághoz közelebb, a személyes sors áttételes szféráit tudatosabban megszólaltató művészi magatartás váltotta föl. Így nőtt meg József Attila utolsó éveinek lírájában és Bartók Béla késői zenéjében az erkölcsi érzékenység súlya, szerepe. Elegendő kezdeményre és indítékra lehetett tehát Nagy László a hagyományban ahhoz, hogy a maga – a Juhász Ferencével részben közös – poétikai forradalmának sajátos jegyeit kialakítsa. S a történelmi helyzet is nyomatékosan tudatosította előtte, hogy a költő nemcsak a közvetlen fórum-szerep betöltésével azonosulhat népe és a történelmi jövő érkeivel, hanem azzal is, ha az emberi és etikai eszményeket a világtól maradéktalanul számonkéri, ha poézisében ezek az eszmények közvetlen vagy közvetett formában megtestesülnek.

Ekként érlelődött lírai személyiségének centrumává az erkölcsi kényesség, érzékenység, amelyhez természetesen társult a példásan a világ fölé nővő, az ítélő és ítéltető „iszonyú erő”. Innen ered Nagy Lászlónak a középszer, a nyárspolgári beleenyugvást kismizmiző hatalma, s a Mindenség értelmét ostromló indulata. S ez a hatalom, ez az indulat bármifajta embertelenséggel szemben kíméletlen és bármifajta emberséget átkaroló, megőrző, magasba emelő. De sohasem fanatikus és sohasem aszketikus: „a jövőendő vacogását” is meghalló, s az életet „jó gyönyörökkel” etető.

A költő kora: az utolsó harminc esztendő hazai és európai, egyéni és emberiségnyi tapasztalata terelte más – a századelő poétájától eltérő – irányba. A szegénylegényes bujdosás és kivárás helyett ezek az évtizedek azt kívánták, hogy a költő folytonos farkasszemmel nézzen a sorssal, a próbáló jelennel, az embertelenség új fenyegetéseivel. Csak ilyen módon élhetett állandó késztettségben, „hogy útján a hű lovasoknak hirtelen tovább rohanjunk”. Ezért alakult át valóságos és képzeletbeli Bakonya is: a világ egészével telítődve a műveibe, a verseibe költözött. A hetvenes évek Nagy Lászlója „versben bujdosó haramia”, aki fohászból, gondból, rászabott sorsból teremtetett maga köré „hírhedett erdőt”: a káprázatos és gyászos világ lírai marokba fogott mását. S ezt az erdőt járja, ezt vigyázza.

Nem a menekvés, de a cselekvés terepe ez a versbeli Bakony-rengeteg, ahol nincs nyugvás és nincs felmentés. „A versben bujdosó haramia” egész idegrendszere a külső világ bonyodalmaival rezdül együtt: „... és izzasz a nyugtalanság mérgeitől / és ítélsz a hűség tövisei közt / és holtig a hűségtől nem menekülsz”. A hajdani konkrét táj és az oly gyakran megénekelte lírai terep így változott a sok tapasztalatból és megpróbáltatásból megérlelt költői magatartás küzdőterévé. A régi tárgytalan, majd egyre inkább valóságos indítékokból eredő személyes szorongás pedig világtörténelmi aggodalomná.

Mert Nagy László líráját mindenekelőtt szigorú emberképe, tágas népisége és egyetemes emberiségre méretezett gondja minősíti. Eszmei és művészi rangja vállalásai nagyságából, mélységéből ered. Korunk ellentmondásainak illúziótlan megélése és folytonos szembesítése a legemberibb eszményekkel s az etikai tartás kérelhetetlen törvényeivel: ez az ő személyes és szenvedélyes szocializmusa. Amely viszont sohasem szájbarágóan tolakodó, sohasem közvetlenül közlő, sohasem nóta-fák módjára simára gyalult idill vagy olcsó enyhülettel kiegyező rigmus. De mindig emberi teljességet és igényességet követelő: a szuverén személyiség és a történelmet teremtő közösség magasfeszültségű dialektikáját érvényesítő.

Mindez pedig az életmű minden érett periódusát, minden tartományát és minden műfaját áthatja. Nemcsak remeklő dalait – mint amilyen a *Ki viszi át a Szerelmet* és társai – vonja ragyogásba látomásokkal izgatottan és nemcsak nagy lobogású rapszodiáit – az előd és maga sorsának történelmi értelmét faggató *József Attila*,

a mindenséget beszélgető *Ha döng a föld* és az emberi merészséget, sebezhetőséget, lobogást és érzékenységet fölmagasztosító *Seb a cédruson* című költeményeit – telíti röptető erővel. De ez a kor társadalmi jelentésű feszültségeit teljes végleteiben érzékelő, megélő, szuggeráló gondolati, érzelmi és akarati készültség lobog, viaskodik, sűrűsödik katartikus tisztító lendülettel lírai poémáinak, hosszú énekeinek pokoljáró és magasba íveltető költői drámáiban is. A hitek „verése” végett fölhorkanó *Gyöngyszoknya* kétségbeesett látomásától a modern életforma-váltás konfliktusaival küszködő, önmagát is gyöttrő és fölszabadító víziós vallomásaiig, mint amilyen a *Rege a tűzről és jácintról*, a *Búcsúzik a lovacska*, a *Zöld Angyal*. S az illúziótlan világlátásért perlekedő nagy poémáig – a *Havon delelő szivárvány*, a *vasárnap gyönyöre*, a *Menyegző* – valós és víziós elemeket szenvedélyes sodrású szerkezetekbe tömörítő költeményekig. Bennük az apró örömök szárnyalását és a történelmi próbák döbbenetét ütközteti Nagy László s egymásra vetíti a jövőbe tapogatózó eszmények fényeit, „az ábrándok kohótüze”-t, „az agyvelők ultra-világá”-t és a lehetőségeit fel nem ismerő ösztönösség, a teljesség befogadására képtelen önzés, a görceiből kibogozhatatlan önhietség árnyait. A történelmi értelmű vasárnapot, nappalt, fegyelmet és a történelmi méretű robotot, éjszakát, zürzavart.

Olyan tudás és olyan tartás a Nagy Lászlóé, amely e „fegyveres század” középső évtizedeinek tapasztalataiból, hiteiből és káromkodásaiból, aszályaiból és édes áhítataiból szerveződött. Megszenvedett bölcsesség munkál benne és dévaj életrevalóság, kíváncsiság: sohasem ül el benne vagy guggol nyugovásra „a magasra csavart láng”. Tudja maga is, hogy „megváltoztak a kapcsolatok”, hogy szabadabbak, lebegőbbek lettek az emberi kötések. Mégis az ember tündérkedésénél nem ismer fényesebbet, és minden porcikájával megéli, érzi, hogy „lélek és lélek karambolához minden úrbeli katasztrófa törpe”.

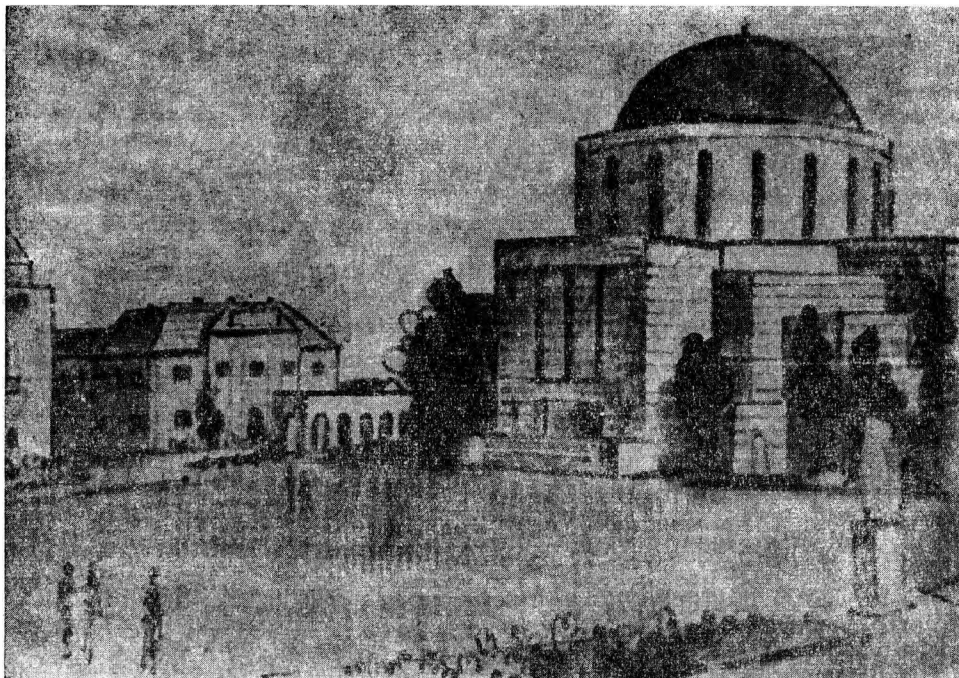
A szerelemben „áhitat bársonya súrol” és lángoló vágy tombol: „e nagyszszonyt örült hőben tajtékká szétlovagolnám”. S aligha érdem a tüzzel játszó óvatosság, a szenvedélybe lopakodó fondorlat, okoskodás. Mert „irgalmatlan” lény a vágyat tipró, latolgató, az idegen szándékok érdekében kiforgató, aki „nem érzi át micsoda gyász / pár nélkül töltenem az éjt”. A lobogás az emberben nem arra való, hogy gőzgépet hajtsanak vele, vagy cicázó mókákban borzolják általa az idegeket, érzékeket. Ez az energia az ember formálására, szárnyaltatására is képes, és eltorzul, sebző méreggá válik, ha értetlenül fogadják, visszájára fordítják, ellaposítják. „Mert lezárva megromlik... a szerelem, kő lesz a szeretet, értéktelen a bánat”. Értelmetlenné zilálódnak az emberi kapcsolatok a szabad és tiszta társulások nélkül. A „megtalált kedves” bűvöletében „virul a teljes világ”. Fénye lesz a szónak, a tettnek; kézhez, bőrhöz simul a természet és jó küzdelmek, szép lehetőségek terepe lesz a társadalom. Nyugalom fedezi a belső és külső nyughatatlanságot.

A szerelem bensősége s a szülői-gyermekei kapcsolatok meghittsége sem képes azonban Nagy Lászlót az idillikus érzéstartományokba becsalogatni. A cukrozott édességtől csak csömörödni tud. Mert a teljes valóság természetét másféleképpen tudja, érzékeli: keserűt és édest, rémületet és ragyogást, bibliai sötétséget és végtelenségbe rohamozást elkeverőnek. A világ egységét az ő tudata, képzelete köreiből nem a nyugalom, nem az egy helyben topogás, nem a régi normák és kánonok beteljesítése jelenti, hanem a változás folyamata, a hagyományok és az új előretörése, a földhöz tapadó ósdi és az éggel birkózó friss nemzedékek közötti drámai küzdelem képviseli.

Nagy László még érti a történelem előtti atyák riadalmát, tébolyult látomásait, világvége hangulatát. Még érti e szorongást, de már nem osztja; még szépen gyászolja, búcsúztatja a régiek délibábos hiedelmeit, de a szíve, az érzékei, a fantáziája már a farmernadrágosok, a világ új törvényeivel beteltek ritmusával mozdul együtt. Nem külsőségeikben, nem változó szokásaikban közös velük, hanem a lényegben, az általuk megtestesített legjobb törekvésben: a „kozmosz küldetés”-ben „ősatyák kőtablái” ellen. Az *Ég és föld* című oratóriumában az Atyát szólólgató Fiúk szavában mintha költői vallomása is megbújnna szemérmesen:

Kellene vígadnod végre, hogy utódaid
fölszálltak az aklok mocskából, az osztozkodás
fertőiből, lélekferdítő kuporiság
tébolyából, a hitvallás cirkuszaiból,
föl, – föl az úrbeli ércek és fények közé,
a szeplőtlen anyaghoz, hol tiszta lesz a lét,
leszünk a mindenség büntelen pásztorai . . .

Világnagy pupilla figyel a „versben bujdosó haramia” tűnedező szemében, költészetében. Szemezőnk vele több évtized óta és a pillantásunk már egyre inkább hasonlít az övéhez. Mintha szűrős tekintetének értelme a mi lényünkben is megvilágosodna: „mert józanságé a jövő, a fegyelemé”. Életre, korszakra szóló fölismerések lúdbörző döbbenete, hétköznapiokból kiemelő borzongása árad szét bennünk.

AMI MÁR ÉS MÉG IDELÁTSZIK

– Károlyi Amy: *Kulcslyuk-líra* –

Károlyi Amy összegyűjtött verseiről, az 1972-vel keltezett *-talan -telen* kötetéről írva, tudom, kockázatosan jegyeztem meg: itt valaki mindent elért, amit költő elérhet. Elért, úgy gondoltam, mert személyesenál általánosabb hitellel beszél olyasmiről, amit így csak ő *személyesen* mondhat. S nem a köznapi vagy a költői tárgy volt annyira sajátos; a teljesség-vállalás címszavak alá nem tolakvó formája sugárzott szét csendes (mert nem felszínileg zajos), elemi (mert nélkülözhetetlen) erővel. Hiszen ha ekkép vizsgáljuk magunkat, *valamennyi* jegyben születnünk sem adatik; hogyan folytathatnánk akkor pályánkat így; *lehetetlenül*. Károlyi Amy a költészet hitele érdekében, a költészetnél fontosabb dolgok becsülete okán a *lehetséges* utat és módot választotta. Ha az ilyesmi választás. Életművét nem tekinthettem elfogultság nélkül; hozzám közel állónak éreztem, az volt az érzésem, részese ő egy olyan összefüggésnek, amelyet – már ha nem akarok kétes becsű és terméketlen objektivitás pózában feszíteni – észre kell vennem. Károlyi Amy líráját észre kellett vennünk, mindönknek, akik a művészi produktumokat értékük pillanatnyi eldönthetlenségének jegyében igyekszünk tisztelni; most, mielőtt választott irányomban továbblépnék, a négy-öt évvel ezelőtti írásom kiegészítéséül valami olyasfélét is kell mondanom, hogy Károlyi Amy költészete mind inkább növekedni fog az időben.

De nem az a fontos, hogy ilyképp próbálkozzán, magunkat kiegészítsük; hanem az már lényegesebb, hogy mielőtt a *Kulcslyuk-líráról* egyetlen szót is ejtenék, vissza kell lapoznom abba az „összegyűjtött” kötetbe. Ott olyan jól láthatók a továbblépés nyomai. Nem is a továbblépése; hanem hogy ilyen paradox módon látszik valami, azt hiszem, Károlyi Amy költészetének sajátos – őt jellemző – láttató ereje okozza. Mindent elért ott, amit költő elérhet, írtam; és most nem akarom – hiszen olyan lényegtelenek ezek az igazságaink! – a *Kulcslyuk-líra tényével* igazolni magamat; hogy Károlyi Amy műveit talán ezek szerint mégsem rossz irányból próbáltam közelíteni... mert az új, költészetünkben igazi újdonságot hozó kulcslyuk-szöveg-poézis amolyan minden-utáni megszólalás. Persze, ezt csak így értem: ami valódi újrakezdés, az mindig – minden utáni. Az elhasznált dolgok burkai, üledékei, hulladéakai nem piszkítják; az önisméltés nem duzzasztja, nem fújja fel fölöszen az ilyen megújulást; a bevált eszközök variálása nem teremt színleges bőséget. A *Kulcslyuk-líra*, úgy gondolom, tiszta látványt kínál. Ahogy egy vízpart újra kezdheti... nem a szezon, nem, az már erőszaktevés a természetben, az évadok emberi rendje is... ahogy egy vízpart újra megpróbálhat csak vízpart lenni, ez a melléktermék-nélküliség, hordaléktalanság Károlyi Amy újjáformálódott lírájának lényege.

Sokszoros önellentmondás, hogy hordaléknak itt a már semmitmondó emberi költői anyag számít; valódi, természeti építőelemként mégis emberi szellemünk évszázados, sok-sok évszázados matériáit használja a költő. Ezek a hamisítatlan anyagféleségek olyanok, mint a kagylóhéjak, kavicsok, tavalyról meg nem rothadt tobozok; és Károlyi Amy bebizonyítja, hogy ha volt értékük valaha, van értékük most is; elkerüli a „lelket lehelt belé” meséjét, és elkerüli ennek tagadását, a leginkább emberszabású élettelenléteket (a megkövesült, ember-csigájuk nem lakta gondolatokat, mondásokat stb.) teszi *valamivé*... amit azért nem illethetünk új névvel, mert ez a tett, ez a költői gesztus annál még sokkal elevenebb; valamit *tesz*, amikor holtpontra érzi a lírát, bebizonyítván, hogy holtpont még sincs. Ilyen, időegységgel alig mérhető „pillanat” mindig a líra születése. Maga a pillanat az, a mozdulat az; ami

létrejön, a léttel együttjáró pusztulásra is jön; a Kulcslyuk-líra olvastán azt gondolom: hát nem a legalapvetőbb „igazság”-e valóban, hogy a termék, a mű csak a gesztus valódiságának egyezményes fokmérője? De ha egyezményes, ebbe már manipuláció csúszhat. Mármost mi magunk hogyan manipuláljuk líra-értékelésünket? Azáltal is, hogy – változunk. Amit tegnap így éreztünk, azt holnap úgy... és ez önmagában védekezés is a manipuláció ellen, izlésünk mesterkedése ellen; mert megújulást jelent, kizárja a rossz lírai állapotok (téves, elfogult, túlhevíttet értéktételek) tartós lehetőségét. Károlyi Amy erről beszél, amikor bátran kijelenti: „Megtanultam már a verseket, a magamét is, a másokét is. Valami mást kellene csinálni. Ahol a dolgok átfordulnak ellentétükbe... például kulcslyukon át kellene nézni a világba, ahol a közel élesen messze a távol megvesztegetően közel.” Ám ez csak a külsőbb, csak a formai jegy. A gesztus tartalmát is meghatározza a költő: „Valamit, amit mindenki meg tudna csinálni, ha akarná. Lehajolni egy kavicsért, enni adni egy állatnak, széthúzni a függőnyt és belebámulni a térbe. S ekkor rájöttem, hogy a leghétköznapiabb dolog a mozdulattól fényesedik meg, amivel felemelem. S ha már felemelem a porszemet, több oldalról is meg kell világítanom, hogy szikrázni kezdjen...” Költő alig határozta meg ennél szabatosabban saját művének lényegét; s e pontosság oka az is lehet, hogy a mű épp a lényege szerint közel esik a pontos meghatározhatósághoz: annyira általánosan igaz a „világtartalma”, hogy nem hull szét az értelmezési lehetőségek szak-területeire. Egy kavicsot, végső soron, hogyan emelünk fel? Ehhez képest a vers írása csupa sallang. Természetesen a Kulcslyuk-líra is attól líra, hogy (szándéktalansága ellenére) szándék látszik rajta át. De valamivel eredendőbb szándék; és nem a szokvány eszközök belezavarásával. Tisztább, az eszközökről való lemondás révén tisztább a kontúr; a kulcslyuk, ha éppenséggel magyarázni akarnánk, azt a hiányt jelenti, amelyen át a valódibb valóság megmutatkozik. (Ám ilyesmit nem akarunk belemagyarázni ebbe a lírába; nem mondjuk azt se, hogy az ajtó nyitására használható kulcs helyett Károlyi Amy a szem ősbíró eszközét használja, és még egy rányitással se zavarná meg a – természetes? mesterséges? – válaszfal mögötti világot.) A Kulcslyuk-líra mások verseinek, mondásainak, Károlyi Amy saját szövegeinek, mai, régi, semmikori fogalmazvány-törödékeknek és megfogalmazási lehetőségeknek a szuper-kollázsa, olyasképp végtelen olvasmány, hogy mindig másutt kezdhető, elemei kihagyhatók, összefüggései akármiképp megelérhetők... mintha a *Pakli kártya* (az 1974-es válogatott kötet címe) valósulna meg itt tárgyszerűségében, a szabad leosztás lehetősége, amelyet nem tesz lehetetlenné az épp adott játszma. A Kulcslyuk-líra részlet-szépségeivel hosszasan, lassan ismerkedhettünk az előzetes közlések során. Imponáló nagysága most bontakozik ki a kötetben. Itt mintha nem „meghatározott számú” lap lenne egybekeverve, és a lapoknak nemcsak önértéke változó (*magunk szerint* mindig!), hanem a helyi értéke (ami pedig többnyire állandó), a környezetével való összefüggése is módosul; és ez a módosulás a legfontosabb, ez a csupa szabad kitekintés a felszabadító erejű. Mert valljuk meg, a líra mai helyzete (véleményeink jócskán eltérhetnek itt, akár a költőé s esszéistájáé is) aligha sejtet, aligha ígér hatalmas tartalmi-formai újítási lehetőségeket. Ám a már ismert „törvények” és eljárásmodok alkalmazása új és új anyagra... mintha ez lenne az egyik járható út. S ha egy egész kötet így épül fel, ha ezt a szakmailag kitűnő szándékot oly elegánsan tünteti el az épülést és felüdülést egyképp célzó anyaggal, ha a kifáradás semmi nyomát nem tapasztaljuk se költőn, se – olvasóként – önmagunkon, alighanem a költészet új lehetőségeinek sikeres kutatói eredményét ünnepelhetjük. Csendes ez az ünneplés is; hiszen oly ceremóniátlan az átmenet, a megújulás. Magam a Kulcslyuk-líra olvastán pótlom olvasói mulasztásaimat, így lapozom, így próbálom (csak házi használatra, magam javára) elemezgetni a *-talan -telen* kötetet. És bukkanok versekre, amelyek a Kulcslyuk-lírárt konkrétan is előlegezik, jelzik, ígérik. Példának itt a *Fenyő, káposzta, sárgarépa*.

„Én az életet szeretem. A halál elől elrohanok”, kezdődik ez a vers; és a folytatáshoz nem kell hozzáfűznünk semmit:

„ki a fülledt, gyertyaszagú szobából,
a Szénatéri-piacra.
Itt örököltük a piros arcú kofák,
örököldék a fenyőgallyak.
Fadézsából káposztát falnak, esznek, árúlnak, alkudoznak.
Itt a pillanat megáll. Fagyos szikrájú decemberi nap.
Az a sárga szoba a sárga testtel messze marad.
Csak ő hal meg. A kofák örökké élnek.
Fenyőgallyat árúlnak, káposztát, sárgarépát.
Ez a sürgés-forgás, ünnepre-készülődés sohasem ér véget.”

Most, dolgozatomba végre bemásolva ezt a verset, úgy érzem, iménti olvasása hozhatta tollamra egyáltalán az „ünnep” szót; és ha már emlékezni próbálok, eszembe jut egy klasszikus amerikai elbeszélés, melyet magam oly fáradhatatlan kedvvel próbáltam idézni itt-ott: Carson McCullers írása, az *Egy fa. Egy szikla. Egy felhő*, amelynek csavargó-hőse arról beszél, hogy az embereknek a „szerelmet” (kapcsolataikat; az úgynevezett világot) nem ott kellene kezdeniök, ahol az igazán úgysem kezdődhet (csak valami más; valami igazinak nevezett pótlék a valóban *érdemes* létezési mód esélye helyett; a szintézis helyett csupán a konkrétum – most itt nem törekedhetem a pontos definícióra), hanem...

„...nagyon óvatosan fogtam hozzá. Felemeltem valamit az utcán és hazavittem. Vettem egy aranyhalat, minden figyelmemet az aranyhalra összpontosítottam és szerettem. Fokról fokra haladtam egyik tárgyról a másikra... Most... mindent tudok szeretni. Már nem is kell gondolnom vele. Látok egy utcát... egy madarat figyelek a levegőben... vagy egy utazóval találkozom az országúton... Mind idegen, és mindet szeretem.” A líra ott különbözik (egyebek között) az elbeszéléstől, hogy főalakja (aki írja) nem mozoghat benne az író (önmaga) kritikája szerint; a lírában nincs megírva a cselekmény. Károlyi Amy Kulcslyuk-lírája így azért mégis „a szavak mögötti szavakban” rejtőzik; az utalások nem vállalják önnön utalás-voltukat, nem vállalják önnön mögöttségüket sem (ahogyan még a felülmúlhatatlan Rilkenél, az *Így lettünk* kezdetű versben, amely szerint valaminek moccanatlanul kell állnia a hívságok mögött, épp e hívságok érdekében, az élet érdekében); ez a poézis mindent feltár és semmit sem erőltet ránk, *közi* a költő személyét, de csak akkor kell elfogadnunk e tudást, ha akarjuk; másokra hárítva mégsincs itt semmi felelősség, hiszen oly roppant gazdagságból – a világ minden írásos „művéből” s a megíratlanokból is – válogatott Károlyi Amy, hogy maga-vesztesége, nem a miénk, ha-mi kimaradt, s ez a magatartás, ez az álláspont (ha ilyen már egy költőnek megadatik) a legvégső felelősség. Újra csak azzal zárhatom: további csúcstra lépett a Kulcslyuk-líra költője? Nem, itt nincsenek csúcsok. Végre egészen valós példáját láthatjuk egy nálunk nem rangjához méltán értékelt (de hát tulajdonképp nem is *értékelendő*, inkább csak élni való!) világfelfogásnak, lét-érzékelésnek; valósat, mert a könyv, Károlyi Amy hite szerint is valóság, fogódzó... amelyet azonban szabadon ereszthetünk el bármikor; a megfogódzás mozdulatát, tartását benne hagyja ez a furcsa verseskötetek közt is egyik legfurcsább egész olvasói, emberi valónkban. Az összegyűjtött versek után ez a „szöveggyűjtemény” hadd emelje hagyományos mértékeink szerint is még magasabbra, a mindenkori elérhetőség magasába költőjét. Szeretni és gondolkodni tanító társunkat. (*Szépirodalmi*, 1977.)

A CSELEKVŐ EMBER KÉPE

Kolozsvári Grandpierre Emil: A szerencse mostohafia

Kolozsvári Grandpierre Emil „tényregénye”, *A szerencse mostohafia*, eszmeiségét nézve bizonyos értelemben a következetesen realista művészi pálya összegezési kísérletének is tekinthető. Az önéletrajzi regények (*Tegnap, Szabadság, Az utolsó hullám, Táguló múlt*) immáron ötödik köteteként megjelent – bár az említett biográfiai vonulatba tulajdonképpen csak közvetett módon illeszkedő – regény a cselekvő ember modelljének, életútjának teljes képét adja a *Táguló múlt*ban közzétett kisregényhez, *A család hívó szavához* képest. Közvetett önéletrajzról is csak olyan értelemben beszélhetünk, hogy *A szerencse mostohafia* főhősenek – Grandpierre nagybátyjának – küzdelmes pályája gyakran találkozik az író életútjával; s így a regény cselekményének fordulataira reflektáló meditációk, emlékképek híven tükrözik Kolozsvári Grandpierre Emil racionalista világképét, írói, emberi magatartását is.

Reális tényekre, eseménysorokra épül a regény, amely – a főhős, Kőházy Gyurka sorsán keresztül – a XX. századi magyar polgárság eddig még kevésbé elemzett típusának személyiségét, magatartásformáját mutatja be. Kőházy Gyurka személyében a magát a mélypontról – a történelem nehéz korszakainak csapásaival szemben – is minduntalan felküzdő, hatalmas életenergiájú, tehetségteljes aktív ember pályáját ábrázolja az író. Azét az iparosét, aki tanoncból szakmunkássá, majd kisiparosból üzemtulajdonossá növe sosem válik a dzsentroid középosztály retrográd életformájához simuló tőkések típusává, hanem a munkásaival együtt élve, dolgozva, üzemeiben a szakemberek százait betanítva – élete alkonyán a szocialista Magyarország hivatalos elismerését is megkapva –, új iparágak elévülhetetlen eredményű felvirágoztatójává. *A szerencse mostohafia* „iparosregény” – írja Grandpierre –, „célja azonban több, mint hogy emléket állítson a magyar kisiparosoknak”. Kőházy Gyurka jellemében jelen vannak a klasszikus kapitalizmus korában induló kritikai realista családragények által exponált pozitív személyiségvonások is: az iparosi-üzleti megbízhatóság, becsületesség, a rendkívüli energia és leleményesség, de teljesen hiányoznak a polgári morál negatívumai, a munkások könnyörtelen kihasználása, az alkalmazottaktól való teljes elidegenedés. És alapvetően hiányzik Kőházy Gyurka személyiségéből a kisüzemtulajdonos polgárság korlátolt, szűk, vegetatív körbe záruló puritán életvitele is. Ezért sokkal több *A szerencse mostohafia* egy hiteles iparosregénynél: a munka, az életöröm és az otthonteremtés vágyában fogant, az alkotó, teljes emberi élet reális lehetőségének példáját dokumentálja a pátoz nélküli tényregény.

Kolozsvári Grandpierre – műve előszavaként – *Tényirodalom vagy szépirodalom?* címmel egy egész tanulmányt szentel a Capote-i *Hidegvérrel* megjelenése óta előtérbe került tényregény elméleti kérdéseinek. A tanulmány – bár pontosabb kifejezés ezúttal is a Grandpierre-i esszé – az angolszász irodalmi tudatban elterjedt fiction-nonfiction megkülönböztetés alapján megpróbál bizonyos határvonalat vonni a tényirodalom, tényregény (nem azonos ez a kevesebb művészi eszközzel operáló dokumentumműfajokkal) és a szépirodalom között. Valójában azonban – mint maga is elismeri – esszéje inkább a kétfajta alkotási módszer, műfaj interpenetrációját bizonyítja árnyalt elemzéssel. Hiszen a tény és a fikció a tényirodalomban is szervesen ötvöződik egymással, és az objektív hűséggel megjelenített dokumentáris jelenségek csoportosítása, megszerkesztése – többféle hipotézisbe konklu-

dálva –, természetszerűleg túlnő az értelmezéstől tartózkodó, hűvösen tárgyilagos leírás keretein. Hogy a meggyőző elméleti fejtegetések ellenére, műve esetében az író mégis örömmel vállalja a tényregény műfaji megjelölést, ahhoz nem csupán a cselekmény valóság tartalma és az ellenséges és közömbös környezet „állandó kihívásaira” makacs elszántsággal válaszoló lelenccyerekeknek a *Hidegvérrel* főhőseinek sorsával már-már érintkező, végül a feltámadt emberség nyomán mégis groteszk fordulatba torkolló kamaszkalandja szolgáltatja a magyarázatot. A két világháború közötti magyar középosztály szellemi örökségét, az életet gúzsba kötő cselekvéskép telenséget, elölitéleteket és a rögeszmés kényszer cselekvéseket – a „csibrákyzmus” megannyi riasztó jelenségét – a pszichológiai realizmusa, szarkazmusa legfőbb cél táblájának tekintő indulata most az aktív humánus örömet találhatta meg a valóságos biográfiai adatokra épülő teljes, cselekvő emberi élet képében. Míg a magyar középosztály pszichikumából sarjadó „csibrákyzmusnak” egyedülállóan gazdag tipológiáját teremtette meg a két világháború közötti és a felszabadulás utáni irodalomban regényeiben és novelláiban Grandpierre, addig a cselekvő ember pozitív képében műveiben néha előtérbe kerültek partikuláris jegyek is. A *szerencse mostohafia* főhőseinek ábrázolásában viszont a szenvedélyes alkotómunka, a humánus és az epikureista-reneszánsz bővérűségtől duzzadó életöröm szintézisét és az önmagát az igaz szerelmi szövetségben, az otthonban s a gyermekekben újjáteremtő ember képét üdvözölhetjük. A Grandpierre-i humánusnak ez a mélyebb üzenete magyarázza a „tényregény” kifejezés igazi jelentését: az író mindenkori vágyait megtestesítő cselekvő embernek a művészet erejével megjelenített, de a tényleges életrajzi adatokkal is igazolható győzelmét.

Kőházy Gyurka önmagát a semmiből felküzdő, szívós autodidaktizmus szüntelenül továbbképző ember, akinek a „valóságismerete a pusztán tényeken köszörlődött élessé, nem terelte tévútra a tények semmilyen eszelős tolmácsolása”. Származását tekintve ő is a középosztályból jött, de osztályának „öngyilkos berögzöttségei őt nem léte alapjában támadták meg”, „csupán a felhámon ejtettek rajta sebet”. Érthető is ez, hiszen Kőházy Gyurka már kisgyermekként kiszakadt ebből a „hagymázos közegből”, szülei korai halálával rövidesen a lencházi „rabszolgavásár” emberpiacára került. A szülői otthon védő szeretetében leélt első négy-öt év azonban már kialakította a kisgyermekben az ellenállóképességet az embertelen környezettel szemben: „a család hívó szava” az árvaházi „kihelyezések” legbrutálisabb körülményei között sem halkul el lelkében. Kínzó álmaiban szülei mindig visszatérnek: a halál mozdulatlan, könyörtelenül megmásíthatatlan képeivel vagy az édesanya látomás-alakjának az álom zsiromlásztó közegében soha el nem érhető fájdalomával. Hamar megtanulja, hogy a családi fészkek melegét pótló örömszokások csak nagyon rövid, véletlen állomások és nem megérkezések lehetnek a lenccsors örökös utazásában. A bármilyen áron történő önállósulás sürgető parancsa ad erőt a gyerekeknek – még a szadista, szexuálisan aberrált Répásnéknál is – a kegyetlen bánásmód elviseléséhez.

Debrecen után Sopron a következő állomás, ahol a későbbi életében olyan nagy szerepet játszó kefekötő szakmát kitanulja. Grandpierre művészetének lélekelemző, megjelenítő ereje, az emberség győzelmébe vetett hite a soproni szökést követő „rablókaland” ábrázolásával is remekel. A rengőfarú parasztmenyecske után sompolygó, a forinthuszas pisztollyal „gyilkosságra” készülődő kamaszt a szándékot merőben másképp értelmező asszony mosolya gátolja meg a torz cselekvésben: a némileg hátborzongató tárgyilagossággal induló, majd groteszkre átváltó, s végül a humánus mélyen emberi humorának derűjében feloldódó jelenetben. A Sopronba visszatérő Gyurkát – új szakmájában, a hentesárk birodalmában – a brueghel-i élményvilág lenyűgöző tablója fogadja. A kocsmában a szokásos tevékenysége közepette ismeri meg új mesterét, a mészáros Böhmöt, aki „bár művi úton hecceltele bele magát a dühöngésbe, a törést-zúzást német alapossággal végezte”. Ennél a Rabelais-i figuránál azonban végre otthonra talál: a testvéreket kereső rövid kolozsvári tartózkodás szétfoszló vágyálma megérteti vele, hogy illúziókba nem kapaszkodhat, csak önmaga alakíthatja sorsát, egyéniségét és teremtheti meg családját.

Ritka manapság az olyan regény, amely egy – a századfordulótól napjainkig ívelő – emberi sorsot ilyen ökonomikus szerkesztéssel, izgalmas cselekményszövessel és pszichológiával fogjon át. Grandpierre hallatlan természetességgel találja meg regényében azokat a sorsfordulókat, amelyek köré szöheti – a feleségek, szeretők lélektanilag rendkívül gazdag galériáját is megteremtve – hatalmas életanyagát.

Sopron fordulópont lehetett volna a főhős életében, de közbeszólt – mint később is annyiszor – a történelem. Kolozsvári Grandpierre az első világháborúnak – a kortárs írók műveiben már annyiszor megörökített – nyomasztó élményeiből döbbenetes erővel vési ki a bénító tehetetlenség karámjába zárt emberek tízezreinek sorsát megpecsételő képeket: a „halál szérűjébe” borított hullák agyagbábjait a Kárpátok ormain, a nádasban himbálódzó holttestek lidérces látványát az olasz harctéren. De az egyszerű emberek tehetetlensége mellett az író – a jogi paragrafusok pajzsa mögé bújó „hazafinak”, a középosztály életidegen szemléletébe kövült Bandinak, Gyurka bátyjának alakjával – már felvillantja a későbbi „parancsra tettem”-féle tisztí mentalitás előképét is. Kőházy Gyurka ebben a pokolban is maga irányítja sorsát: a háborúból éppúgy dezertál, mint ahogy 19 nyarán megszökik „az éhség birodalmából”, a vöröskatonákat összegyűjtő abonyi fogolytáborból is.

A világháborús összeomlás és a Tanácsköztársaság leverése utáni nehéz időszak emberi mélypontot jelentett Grandpierre hősének életpályáján: fiatalon, a szakmába és a bármilyen otthonba való kapaszkodás reményében kötött kényszerházasság jelzi ezt a mélypontot. Az író regényében az életöröm és a humor hatalmas bocaccio-i körképét adja a főhős házasságainak és szerelmeinek történeteivel. De még a szexuális epizódok mögött is lehetetlen észre nem vennünk a nőfigurák rajzának lélektani remekléseit, és azt a törvényszerű kapcsolatot, amely a szerelmeket Kőházy Gyurka munkájához, s „a család hívó szaván” keresztül az otthonalapítás sürgető parancsához köti. Grandpierre nem csupán az egészséges „hedonizmus” szimpátiájával ecseteli a főhős kalandjait: az „égi” és „földi” szerelem pólusai között hányódó Kőházy Gyurka – a *Tegnap* és a *Szabadság* önironikus témája is ez – hatalmas szexuális étvágya ellenére sem valamiféle casanovai alak. Házasságainak hosszú sora – a végső mérleget tekintve – a szüntelen kudarcok állomásai is egyben, s míg az ötvenéves férfi – hatodik házasságával – az igazi társat, szövetségest megtalálja, addig az írónak számos alkalmra nyílik a humor és a groteszk gazdag helyzetét kidolgoznia.

Grandpierre nem sokat időzik az első két házasság históriájánál. A dabasi mészárosmester családja Gyurka a fojtogató anyagi kényszer miatt nősült bele; a második házasság esetében – természetével korántsem vetve számot – a „földi és égi” szerelem dualizmusának csapdájába hullott. Az író egyáltalán nem óhajtja eszményíteni ezt a némileg szokatlan nősülési sorozatot: a hangsúly inkább arra a bátorságra tevődik, amellyel a férfi mindig képes levonni tévedéseinek konzekvenciáit. A második házassággal egyidejűleg kezdődik Kőházy Gyurka kisiparosból gyártulajdonossá előlépő, az ecset- és kefégyártó szakmát Kolozsvárott közép-európai színvonalon felvirágoztató imponáló szakmai pályája, amelynek a bankok elől Bukarestbe menekülő átmeneti megtorpanásában némi szerepe van Pintyőkének, a harmadik feleségnek is. Pintyőke szakszerű szerelmének elementáris erejű és némileg mégis riasztó mozzanataival szemben a főhős az asszony hajdani „nagy szerelmének” kényszerű elfogadásával védekezik: „a nagy szerelem portréja” azonban szétföredezik a realitás mozaikjára, amelyekből hamarosan összeáll a Kolozsvár férfilakosságának tekintélyes részét magába foglaló hatalmas freskó.

A Budapestre költözött Kőházy Gyurka munkaszeretetét, vitalitását sem a II. világháború csapásai, sem az újabb házassági kudarc, sem az üzemének elvesztése nem tudta megtörni. A végre megtalált szerelem négy gyereket felnevelő, igazi otthon teremtő szövetségének, s az 1957-tel kezdődő konszolidációval újra fellendülő ipari tevékenységnek csendes, hétköznapi poézisével zárul Kőházy Gyurka életregénye: Kolozsvári Grandpierre Emil csaknem félévszázados írói pályájának újabb jelentős eredménye. (*Magvető, 1976.*)

HERNÁDI HOROSZKÓPJAI

Ne szégyelljük bevallani, hogy Hernádi Gyula útjának belső logikáját követni nem könnyű feladat. Rengeteget dolgozik, de ez egymagában talán még nem lehetne akadálya annak, hogy pályája kanyarulatait ne tekinthetnénk át vagy hogy műveit ne érthetnénk meg betűről betűre. A gondot az okozza, hogy könyvei, szindarabjai, novellái, költeményei, jegyzetei megtelnek kihívó, váratlan tartalmakkal és egymásnak ellentmondó gondolatokkal, motívumokkal. Nevezzük néven rögtön, amit mondanunk akarunk: Hernádi nehéz író, művei igen gyakran rejtélyek vagy rejtvények alakjába öltöznek. Akadnak írók, akiknél nagyjából előre ki lehet számítani, mit várhatunk tőlük; mintegy ki van jelölve, hogy merre lehet vagy kell haladniuk. Hernádi mindig meglep bennünket; őrá az a jellemző, hogy újra meg újra előre nem gyanított irányba lendül ki – nyugtalanító, zavarba ejtő, elgondolkoztató, ellenvéleményekre ingerlő módon. Olcsó humorral ezt úgy szokták mondani, hogy nem azt írja, amit várnánk tőle, hanem mindig az ellenkezőjét.

De elvárhatjuk-e, hogy az író kedvünkre tegyen? Vajon nem létének elidegeníthetetlen joga, hogy a benne rezgő iránytűre figyelve, mindig arra haladjon, amerre hajlamai, igényei, tervei indítják? Ezzel a szerény kérdőmonddal már bekerültünk a modern művészet problémavilágának közepébe, de egyúttal érintettük Hernádi utóbbi években kiadott művei lényegét is. Legújabb könyvét, a *Jézus Krisztus horoszkópját* – mely novellákat, sci-fi víziókat, költeményeket és egy színművet tartalmaz – ugyanilyen tartalmú kérdőjelek övezik.

Hernádi kezdettől elhatárolta magát az irodalom ábrázoló, megérzéskítő hagyományaitól. Mindent, ami egyvonalúan és egyetlen jelentést közvetítő módon csupán leír, megelevenít, elbeszél – azaz a valódinál valódibb élet illúzióját kelti –, megkötő normaként vetett el. Nem ismerte el a prózaírás megszokott formaelemeinek mai hatékonyságát és babonának tekintette a szellemi tevékenységnek azt a felosztását, mely szerint az irodalom és tudomány között éles határ vonható. Ezzel magyarázható, hogy művei tárgyak, világlátásuk, módszerük szerint nagyon különböző alakzatokban jelennek meg előttünk. Hernádi mindenekelőtt mélyen érdeklődik a *történelem* iránt, de nem a korok lépcsőzetessége, a fejlődés állomásainak állapota izgatja, nem az elmúlt időt akarja életre kelteni, hogy újra átéljük azt, ami egykor már létezett. Az foglalkoztatja, ami közös a történelemben, közelebbről a történelmi fejlődés állandósult kétsarkú feszültsége. A hatalom, az önkényuralom, a kegyetlenül működő rendszerek lélektana köti le képzeletét; az, hogy milyen emberi, politikai, vagyoni, eszmei rugók mozgatták az embernek ember ellen irányuló cselekményeit. A hatalom, a terrorgépezet mitológiai erő képében mutatkozik előtte; úgy látja, hogy az emberi történelem vérvívó szörnyeteg, mely mindegyre újratermeli a tekintet nélküli agresszió meg a jobbra törő humánus eleve eldöntött, mert egyenlőtlen küzdelmét. De mégsem egészen így fest a történelem mérlege, mert ugyanez az irracionálisan és ésszerűtlenül berendezett társadalom szüli az eszmék harcosait, a megaluvástalan forradalmárokat, akik mivel magukban hordják a világ jövőjét vagy utópiáját, szembe mernek fordulni az elnyomó intézményekkel. Történelmi tárgyú művei mellett ott találjuk a bölcselet, kibernetika, genetika, szociológia, jövőtudomány témakörében mozgó írásait – azokat a szövegeit, amelyek megpróbálják a mai ismeretanyag szintjén élővé tenni a tudomány, az *elvont gondolat* problémáit. De nemcsak a történelem vagy a tudomány régióiba kalandozik el, ugyanilyen mohósággal akarja novellákba foglalni a mai embert létében érintő, úgynevezett alapproblémákat, az antropológia legidősebb kérdéseit, az élet örömét a halál vigasztalanságát, férfi és nő viszonyát, a szexualitás érzéki örömét, vagy megmagyarázhatatlanul képtelen jellegét.

Műveinek nyelvezete gazdagon rétegzett: némelykor a tárgyi közleményt tekinti céljához illőnek; kedveli a valódi meg az áldokumentumot; kitüntetett módon alkal-

mazza a szövegkivágatokat: különböző helyekről merített idézeteket helyez el novelláiban, kommentár nélkül; ránk bizza, hogy a montázsban mi találjuk meg a motívumokat átvilágító logikát. Nyelve máskor vizionáló, képzelete minden gátat ledöntve kalandozik; novellái ilyenkor nem közölnek, hanem megközelítenek valamit, ami két merőben különböző dolog. Nem merjük kimondani, pedig illenék legalább jelezni, hogy Hernádi szövegeit olykor nehéz nyomon követni, a verbális kommunikációt homályba burkolja. Képei nemegyszer nehezen érthetők vagy érthetetlenek, nem ültethetők át köznapi nyelvre, nem fordíthatók le közvetlenül valami tulajdonképpeni jelentésre. Ahogy a tárgyakat, dolgokat, helyszíneket, mozdulatokat, látványelemeket, hangulattöredékeket, gondolatlemeket egybekeveri – az mindig jelzi az író képzeletének kimeríthetetlen voltát. De azt is, hogy ez a nyelvi kaland át-átlendül az irodalomnak valamit-még-közölni-akará határán.

De ki vállalhatja a kockázatot, hogy döntőbíró legyen s megmondja, hol húzódik a köznapi nyelv meg a költői nyelv között a határ, hogy meddig mehet el nyelvteremtő útján az író; hol az a pont, ahol meg kell állnia? Az, amit „én” vagy „te”, vagy „mi” érzünk, gondolunk, nem nyújt elég támpontot, mert ugyanolyan egyéni, szubjektív ítéleten alapul, amilyen az íróé – csak a tartalmuk különböző. Annyit azonban be kell látnunk, hogy az irodalom még ma is nyelvi közlemény, valamit tehát jelenteni akar, üzenetet kíván továbbítani. Ha erről a kommunikációs szerepéről így vagy úgy, de lemond, egyúttal szűkíti, csökkenti közleményei körét – mondanivalójából nem tud annyit továbbadni, amennyit valójában szeretne.

A *Jézus Krisztus horoszkópjában* töményen, helyenként kinagyítva ugranak elénk Hernádi műveinek tartalmi és stilisztikai kérdőjelei. Nem egy novellában méltányolhatjuk értelempárti elemzőerejét, dokumentumokkal, áldokumentumokkal manipuláló leleményét, termékeny képzeletét. A *Magyar rapszódia* például a legpuritább módon, száraz tényközlemények révén tud megragadni egy történelmi pillanatot. Az *üzenet emeletei* montázsa, mely oly elütő tartalmú szövegdarabokat hord egybe, tág teret nyit a művet továbbgondoló játék számára, bár az író nem győz meg bennünket arról, hogy tanulmányrészletek összefűzése akkora többletet kapna pusztán a térbeli egymás mellé helyezés révén, hogy novellává alakulhatnának át, legyen bármily szellemes a kiválogatás, az író szempontja, gondolattársító leleménye. A *tolmács* című színmű legjobb oldaláról mutatja az író: történelem iránti érzéke itt harmóniába olvad modellérvényűt teremtő igényével. Ennek ellenére miért támad hiányérzetünk, miért leszünk végül a kötettel elégedetlenek? Mert az író gyakran a könyvnyebik utat választja; rászéd bennünket hideg logikájával. Ha a tudomány morzsáit hullatja el novelláiban, azokat hiába próbálja – úgy-ahogy – képzeletével átgyúrni, megpörgetni, a Bermuda-háromszög rejtélyét, a tudat kvantummechanikáját meg a többi paradoxont lankadó türelemmel lapozzuk át. Ahogyan a legtöbb sci-fit, ezeket a nagy pipájú, kevés dohányú irodalompótlékokat. Látjuk s tán méltányoljuk is az ötletet, de halljuk, amint kattog az elvont dolgokat rendre megőrlő írói gépezet rutinja – s az, ami ismeretterjesztő lapokban megállná a helyét, a novellák körében a gondolat, találékonyság csupasz drótvázának formáját veszi fel. Az ötlet önmagában nem töltheti ki a novellák kereteit; a vázra nem rakódik rá az eleven élet anyaga.

Hernádi egyik kötetének ez volt a címe: *Logikai kapuk*. Logikája ezúttal megint kiválóan működött, ami mindenekelőtt abban nyilvánult meg, ahogyan az idő és a tér problémáit kezelte, ahogyan az ember helye, az emberi lét értelme meghatározásának újra meg újra nekirugaszkodott. Gondolatai mindig érdekelnék bennünket, de igazi élményt akkor nyújt, ha ideavilágát emberi helyzetekbe, alakokba öltözteti. Mint A *tolmács* című színművében, a kötet legjobb darabjában. Ez a színjáték a német parasztháborúk idejébe vezet, a kort nem epikai motívumok felhasználásával állítja színpadra, hanem érvek-ellenérvek viadalával idézi elénk. Ebben remekel Hernádi: látvány, történet, vita úgy olvad egybe, hogy a hittudományi tételeket ütköztető szópárbaj mindig emberi tartalmat, történelmi távlatot nyer. Ez a műve mintegy aláhúzza bizalmunkat: Hernádi Gyulától mindig a legtöbbet várhatjuk, mai irodalmunknak változatlanul egyik gondolati motorja, ám ezt a helyet most már csak több önmérséklettel őrizheti meg.

FÖLD! FÖLD!

Akár igaz, akár hamis a legenda, kitörhetetlenül ránk hagyományozta a hajdani pillanat emlékét, mikor Columbus matróza rikkantott föl az árbockosárban így, hogy: – Föld Föld! – A szó azóta – ilyen felkiáltójelesen és ismételve – olyasmit jelent, hogy „új part tűnt fel”, „ott a cél, amerre tartunk”, „végre biztos rév a sok hányódás után!” stb. – Ladányi Mihály új, ugyancsak karcsú kötetének élén a szó hasonló asszociációkat, ígéretek sejtet. Annál inkább, mert ha van valami, amire mai liránk – miképpen mai életünk is – áhítozik, hát ez lenne éppen: határozott célirány, megnevezhető origó, ahonnan és ahová vágyak és tettek indulnak, érkeznek, amihez életünk viszonyítható, rendezhető; a szocialista világképen belül megragadott, érvényes archimédeszi pont, ha tudva is, hogy ez sem változhatatlan abszolútum. (De FÖLD akkor is, ha Indiának hiszik, pedig Amerika.) A kötet azonban egészen mással szolgál. Nem a megtalálás, hanem az elvesztés csaldott verseivel.

*Nehéz az embernek, nehéz,
ha nem csillagász, tengerész,
ha tolvást csak a földre néz,
hol tolvást elakad dalom...*

Ez a „föld” mégcsak nem is a valóság metaforája, hanem szorosabban egy elhítványult világé, mely dühös gúnyra készíti Ladányit. Ezt az alaphangot (és -ítéletet) a címadó versből így halljuk: ...*a porig lehajolva / nézem a földet: birkacsorda / tapos éppen a hangyabolyra*... –

A kötet legnagyobb igényű darabja (*Szociográfia*) tizenkét részletben ad szociológiai látteleket mai világunkról, ahol az élet jellemzői a következők: céltalanság, önző begubózás, elsikkasztott eszmények, hipokrita közéletiség, pótcselekvés és álélet (a *Vagyok, mert viszketek, és / cselekszem, mivel vakarózom*), kispolgár-idill, hullámvázstól ment állóvíz, kétes gazdasági tervek csödjé, friss „királyok” újjazdag allűrjei és garasos életűek megalázó gondjai, státuszszimbólumok és zsíroskenyerlesők, „nyugdíjazás előtt” álló munkásosztály ma-

gántulajdon nélkül, és a silány jólét konformizmusa. A történetiség valami zsebszocializmussá devalválódott, ahol *Az embernek... zsebéhez illő politikája* van. – Ami ellen Ladányi háborog és ahogyan indulatát elkiáltja, az nem újdonság. Megszoktuk tőle a protest-magatartást és -hangot. Valami eltolódást mégis észrevehetünk az újabb versek szemléletében; korábban a – jórészt rászolgáló – tények irgalmatlan leleplezését, dühös elutasítását teli dallammal kísérte a szilárd elkötelezettség szölamma, a naturalista nyelvi gesztusokat a pihefinom képek, zenék érzelmi komplexitása, és együtt egy tökéletesen egyéni, kényes egyensúlyt tartottak fenn. A friss versekben az ellenzékiség egyoldalúbb és vicso-ritóbb – még akkor is, ha mögötte most is érezni a keserű jobbat-akarást, a vélt vagy valódi méltatlanságok sebeit, a jövőért való hiteles felelősséget. A költő sűrűn emlékeztet sokasodó éveire, s mintha ezek paradox módon sommás és goromba kamaszindulatokat szítanának benne. Nem azzal vitatkoznék, hogy netán sért (jó is lenne, ha megsértené azokat, akiket illet), de azzal igen, hogy – a naturalizmus öröklött optikájával – csak tagad, csak elutasít, csak gazemberséget, romlást, süllyedést lát. Amikre rámutat: tények; csak hogy nem kizárólag ezek a tények vannak, és nem ilyen differenciálatlanul pofonegyszerűen vannak, ahogyan Ladányi vitriolos „szociográfiája” mutatja. Az egyoldalúság fő veszedelme, hogy elveszi a hitelét annak is, ami igaz benne. Mert pl. amennyire igaz a státuszszimbólumok életkörének hánytatóan hazug és hitvány minősége, annyira aláássa e jelenség képének meggyőző igazát a munkásosztály kirekesztettségének sommás ellenképe. Nem szólva a kárhoztatottal rokon gyökerű, lapos tulajdon-nosztalgiairól. A naturalizmus elszánt érzelmi keménysége egyébként – szintén törvényszerűen – mindig megszűlte s itt is megszűli a maga érzelmességét. Azt a közismert és triviálisan szívfacsaró élményt például, amikor a nyaralósan idillt, a mézarany „pannon bukoliká”-t az OTP-határidő profán ténye zúzza rapityára. Kicsit kétes fedezetű érzelmesség az is, ha a szokássá fakult életközösség megőrzésének biztosítékát a közös múlt sültkrumpli-szagától reméljük.

A közéleti versek kiemelkedően legjobbika, a *Töredék* mutatja Ladányi szép lehetőségeit. A kemény tények, a riasztó való

itt egy gazdag és finoman áttételes személyességbe ágyazódik, olyan találatos kép intonálja, ami a jelenséget az ismertség szintjéről a költői igaz szférájába emeli. Ez a vers nem nyers és türelmetlen; történeti és érzelmi teljességbe vonja a szociológiát. A jövőért szorongó indulat sokkal megrázóbban parázslik a vers befejező helyzetképében – és mi itt nézzük egymást / tétlenül, tehetetlenül és / *gyanakodva megint* – mint amikor ad hominem beszél a felnövekvő generációhoz: *Látod, beledöglöm abba, hogy megérts, / mindent a szádba rágok...* – Ladányitól mi sincs távolabb, mint a sejtető, sugalló kifejezés; ő a kijelentések, a nevének nevezés embere, és talán ezt a legnehezebb költészetté tenni. Olyankor sikerül, ha kimondásait nemcsak az elégedetlenség, de ezzel párosuló konstruktív szenvedély vagy szenvedés élménye fűti, és groteszk, kontasztosan villogó nyelvi játékba öltözik. Mint a kitűnő *Sors-tűgában*, ahol a köznapias könnyedség álruhájában teszi föl az okkal kétséges, megszenvedett kérdést: *Mire jó hát a költő?* Odafintorít a hagyományosan képmutató és újmódián banális válaszoknak (miszerint a költő a lelki rezdülések érzékeny hangadója, s miszerint a társadalom tőle várja a szükséges jelzéseket), saját válasza viszont csillogó szellemességével azért megrendítő, mert benne a személyes keserűség szociológiai igazságú, és a nyelvi trouvaille-ben érvelés nélküli érvet talál.

A kötet harmadik ciklusa (*Szerenád*) az előzőktől élesen elváló egység; a késő vágy élményének elégikus, gyötrelmes epikumát is megszövik a versek. Egy voltaképpen közismert, kettős kötöttségű érzelmi helyzet lírai kicsordulásai közt a kimondatlan történet szálai finoman összesodródnak. A nem rendkívüli személyes helyzetből Ladányinak sikerült műbe formálni a rezignált extázis hasonlíthatatlan vonzását, mely e vonzásban már elvesztését garantálja (*Elégiák*); ettől költői erőben és tisztaságban kicsit sem halványabban felidézve azt a salaktalan kapcsolatot, mely beéri az őszinte kéznyújtással, és ebben ki is fejezi önmagát (*Kapcsolatok*).

Az utolsó ciklusban 1 gerősebben, de a kötet más verseiben is feltűnik, hogy Ladányi Mihály újabban a szigorú és pontos arányú, tudatos szerkesztés felé hajlik még sóhajtságnyi dalaiban is, méginkább

a többtételes verskompozíciókban. A versépítő tudatosság megszilárdulása nemcsak azért üdvözlendő, mert a művészet – minden pillanatnyi, tarka látszat ellenére – a rend birodalma, de a költőt alapvetően jellemző racionalizmus alkotó gesztusát is mutatja. A jelenlegi életkorszak-váltásban és annak sok személyes meg művészi göröngye, röge közt most ezen a módon, ebben a tektonikus mélyrétegben látszik továbbépíteni a változatlanul sajátos Ladányi-költészetet.

FUTAKY HAJNA

Galambosi László:

A FORRÁS LÁNYAI

Nyolcadik verseskötve után immár tisztán és félreérthetetlenül rajzolódik ki Galambosi László költői arcéle, s akik figyelemmel kísérték eddigi pályáját, most azt a csendes és meghitt, meglepetéssel párosult örömet érzik, ami a megvalósult lehetőségek láttán fog el bennünket. Első versei olyan költőt mutattak, aki nem tud betelni a valóság pazar látványával, amit képzelete szertelensége is gazdagított, s az egymásba olvadó képek és hasonlatok szinte a végteleig tágitották világát. De ebben a túlbujánzó ifjúkori tenyészetben is fel lehetett ismerni a költői szándék egyértelműségét, a versek váza szilárdan állt az egymásba folyó jelzők és képek mögött. Új könyvének versei nem tagadják meg a pályakezdő költő eszményeit, számára a világ most is színek és jelképek szövevénye, de a hang egyértelművé és biztossá vált, s a vers engedelmesen hajlik a költői szándékhoz.

Az ifjúkori mesterek, elsősorban Weöres és Juhász, árnyéka már csak egy-egy pillanatra suhan át a versek háttérében, az örökséggel Galambosi maga sáfárkodik, még pedig úgy, hogy költői világának határát nem lehet meghúzni a kortársi ösztönzésnél, egyre mélyebbre hatol a múltba, s ez nemcsak a népdalok ihletését jelenti, amit már korábbi verseinél is észrevettünk, hanem annak a távolabbi és sejtelmes múltnak a meghódítását, költészetébe olvasztását is, amelynek gyökerei a Kalevaláig nyúlnak vissza. Vejnemőjnen és Lemmin-

kejnen csodákkal teli világa ez, ahol az énekes ágat „dall” a tölgyfára, minden ágra almát, majd kutat varázsol, aranyos vedret, amiből az ifjak isznak. Igazságtalanok lennének, ha egyszerűen hatásról beszélnének, mert népdalaink ritmusa, vagy a Kalevala világlátása beleivódik Galambosi költészetébe, hogy újra teremtsen a világot, éppen úgy, mint Bartók zenéje. Az ilyen sorok:

Öregapó, öreganyó,
hol a fiad? – kérdi a tő.
Kérdi hold-száj, játszó folyó.
Az öregek fölfelelnek:

Szárnyat öltött a Gyors Gyermeke...

– egyértelműen mutatják, hogyan járja át sorait, mint válik szerves egységgé költészetével a távoli ösztönzés, mint a kötet címadó versében is:

Császárfiak a szolgálkat
gyöngyházkürttel harcba hívják.
Császár-apjuk sziklasírájt
megvédeni fölserkennek.
Táruznak a rejtett vermek.

Itt nem a formaátvétel, még csak nem is a közös hangulati elem a fontos, hanem az az újjáteremtett világ, ami Galambosi költészetéből kirajzolódik, s ami egységbe fogja egész liráját. Mai költészetünkben kivételesen egyéni hangon dalol, s verseinek épp az ad határozott kontúrt, hogy tudatosan választ ki és olvaszt költészetébe a múltból mindent, amit rokonnak érez magával.

Ugyanakkor – s ezt tartjuk a legfontosabbnak – ez a költészet eredendően realista, a valóság és csak a valóság érdekli, de a szóból és zenéből újraformált világ már nem a modell tükröképe, lenyomata, hanem egy más szférában való megjelenítése. A koraromantikusok szívesen emlegették, hogy a világot „romantizálni” kell, vagyis hozzá kell tenni valamit, mert önmagában elviselhetetlenül költőietlen. Galambosi is újra fogalmazza, vagy akár így is mondhatjuk, „romantizálja” a valóságot, mert nem éri be a pusztá látvánnyal, s ebben hasonlít is a kora-romantikusokra. De számára az egyszeri és gyönyörű valóság önmagában jelenti az ihlet forrását, ezt teszi teljesebbé, ezt gazdagítja új meg új képpel, nem azért, hogy meglepjen, hanem mert tudja, hogy a kimeríthetetlen valóság mindent felkínál, neki csak ki kell választania azt, ami szándékához legjobban illik. Szabó Lőrinc írja valahol,

hogy a világ tele van zenével, csak meg kell hallani. A falusi február muzsikájából például ezt jegyzi le Galambosi:

A lámpát vivő öregek
husángja tükrös hóba szúr.
Csörög a sovány citera.

Angyalt ébreszt a nyurga húr.

Tökéletes kép, de a negyedik sor váratlanul kiragad bennünket a csendes idillből, s aztán újabb és újabb látomások tárulnak hozzá: „szijas” szél forog, a víz „acélvörös kőbe fagy”, a napsugár „ág taraján pillangózik”, így elegyítve a földi valót és a költői igazit. Minden kép új képet kényszerít elő, s a vers néha sejtelmes magasságokból tekint vissza:

Ne kiáltozz kőszá fácan,
fény álmodik árnyék ágyán.
Álmodja, hogy mint az ág
megtartja a vadrucát.

(Pehely)

Gazdagsága néha zavarba ejtő, de képei, amit pályakezdő költeményeiről nem mondhattunk el mindig, világosak, tiszták, s mint a barokk festmények kompozíciója, egyértelműen terelik a figyelmet a lényegesre:

Virágcserep leveléről
holdat tartó ég felé tör
rubin övű lányka tánca,
tükrösödik csizmacskája.

(Párosító)

Galambosi lirája lényegénél vagyunk: verbális gazdagsága új valóságot teremt, melyben minden örökös mozgásban van s a világ jelenségei – már-már panteista – egységben jelennek meg. Pedig költészetének földrajza könnyen körülhatárolható világot mutat, s a mai nyugtalan európai költészet is alig hat rá, mert vertikálisan építi világát: újabb hódítások helyett a birtokában levőt akarja megtartani és a végéig feltárni. Valószínűleg ebből következik, hogy nem törekszik formai virtuozításokra, rendszerint megmarad a nemzeti versidom keretei között (Égi erdőn / együtt laktunk; Virágzik a / bodza – sátor / fölöttünk; Karácsonykor / körbejár a / fenyőfa stb.), mintha ezzel is jelezné, hogy tudatosan választja a hazai tájakat. Gazdagságát mikrovilága teljessége jelenti, vagy pontosabban az, ahogyan emlékből és napjai élményeiből megteremti saját naprendszerét. Bartókot említettem az imént, s ez a bartóki szándék végig nyomon követhető költészetén: a népi ihletésből fa-

kad öntörvényű világa, melyben pontosan tudja mindennek a helyét és mindennek a virtuális lehetőségét, s már az első szó, az első ütem meg tudja teremteni azt a jellemző hangulatot, ami átlengi ezt a képi világot.

De más szempontból is teljességet mutat új könyve. A forrás lányai nemcsak eddigi költői útját összegezi, hanem a történelem tehertételeivel is szembenéz, idézve a múltat, ahol

A hóhérok körbejárnak
Kaput nyitnak a halálnak.

(Láger)

De a kötetet nyitó Jogfosztás című ciklus vérrel átitatott fájdalma fölött is a remény napja ragyog, mint ebben a nagyon szép strófában, ami önmagát dicséri:

A föld leveti hamu-köntösét.
Bújik hozzánk az újszülött virág.
Játszik a lombok lengő kosara.
Csalogatja a bókklászó gidát.
Mindenség-küldte táj dereng, lobog
a világosság kendőjén a nyár.
Habokból mentett békén partra lép.
Dalolni kezd a megtért hattyúpár.

(A tűz tévedése)

Kiegyensúlyozottság, boldog egység jellemzi a kötetet, s az ifjúkori forrongások után pontosan meghúzza Galambosi László költészetének vektorait, de megcsillantja újabb lehetőségeit is:

Lámpám konok lobogása,
árnyat tépő szabadsága
szándékomat fölmutatja.
Készülődöm magasabbra.

(Hatalom)

A szép kiállítású könyv borítóján Martyn Ferenc Ir király című műve sejtelmes szépségével mintegy kaput tár azoknak, akik belépnek Galambosi László világába. (Szépirodalmi Könyvkiadó)

CSÁNYI LÁSZLÓ

Juhász Béla:

IRODALOM ÉS VALÓSÁG

Két évtized alatt készült tanulmányai-ból és kritikáiból válogatta Juhász Béla a kötetét. A könyv az irodalomtörténész, kritikus és lapszerkesztő tág horizontú érdeklődését mutatja. Figyelme mai irodalmunk

valamennyi műfajára kiterjed, mégis a hagyományokat követő regény lehetőségei izgatják leginkább. Századunkban hány meg hány író fűtött a műfaj megújításának becsvágá? A regény „egyre merészebb szögekben fordult el a hagyományos formáktól”. Mit érhet azoknak a tehetségeknek műve, életműve, akik nemigen vettek tudomást a lázas kísérletekről? Amikor Juhász Béla ezekre a kérdésekre keresi a választ, valójában a regény jövőjéről folytatott vitába szól bele.

A regény műfaján belül is főként a „népi” írók felé hajlik Juhász Béla érdeklődése. Szinte kismonográfia terjedelmű elemzéseket olvashatunk könyvében Szabó Pálról és Sarkadi Imréről. S az elemzésekből kiderül, hogy a hagyományos keretek között mozgó regényíró lehetőségei a huszadik században sem kevesek. De ha nem is következik be robbanásszerű formabontás, elkerülhetetlen itt is bizonyos felújító tendenciák beszűremkedése. S amíg a klasszikus kritikai realizmus nem mellőzheti a szorosabban vett elemző módszert, századunkban kialakul a realizmus poétikusabb változata. Ezt a regénytípust képviseli Szabó Pál „lobogó” líraiságával, vitális humanizmusával. Többnyire mellőzi az elemző módszert, ideológiai vonatkozásokat sem akar mindenáron tisztázni, mert világképét nem jellemzi elméleti igény és gondolati kidolgozottság. Még *A nagy temető* c. történelmi regényében sem törekszik tervszerű korrajzra. Elrugaszkodik attól a szabálytól is, amit Lukács György a kritikai realista történelmi regény fontos mércéjének tart: a történelem főszereplője a regényben mellékszereplő legyen. Szabó Pál Dózsa-ja éppen nem mellékszereplő, de hiteles hős. Nincs ugyan forradalmi ideológiája, de van igazságérzete. Bukása nem értelmetlen, forradalma nem marad nyomtalan. Az író szuverén Dózsa-képe így mégis történelmi igazságot közvetít: a „múszáj-Herkules” is belenőhet történelmi szerepébe, helytállhat kitüntetett küldetésében.

Szabó Pál hősei többnyire szűk és zárt körben élnek, lírai alkata az író inkább a magánélet szférája felé tereli. De az effajta szűkítésért kárpótol a lírai áradás. A regény keretei között a korszerű lírai kifejezés vívmányait is kamatoztatja: átteleke-síti, emberiesíti a tárgyi világot. A szere-

lemnek és a családi életnek nincs Szabó Pálnál nagyobb lírikusa.

Juhász Bélát látható elfogultsága nem gátolja abban, hogy Szabó Pál ábrázolásának fogyatékoságaira is rámutasson: a lírai gyönyörködés gyakran vezet tollát valamiféle idill felé; improvizáló elbeszélő hajlama megfosztja az elmélyítés lehetőségeitől. Mindent összevetve együttérzéstől áthatott, valójában mégis hiteles képet kapunk a könyvben Szabó Pálról.

Sarkadi Imre eredményeit mérlegelve Juhász Béla rámutat a magyar realista epika egy másfajta megújulásának lehetőségére. Sarkadi Imre a modern polgári irodalomtól ihletett intellektuális prózával jelentkezett. Csak később vált fontossá számára a magyar prózai epika hagyománya. A gyáva c. kisregényében mintegy összegeződnek művészi eredményei. A mű a szociográfiai realizmus eszközeivel készült, hiteles, ma is frissen ható szocialista realista kisregény. Az író tudatosan vállalta a hang- és stílusváltások próbáját, ezért a regény műfaj-történeti jelentőségű alkotás is. Jelzi a magyar regény fejlődésének intellektuális irányát. A mű szükséztől, célratoró, puritán, olykor távirati. Sűrítésével csak a gondolat-közlésre figyel. Mégis többdimenziós világgal (az elbeszélés ideje – az emlékező idő) intenzív teljességet tud adni.

Juhász Béla nagyra értékeli Sarkadi Imre stílusnormáját. Mintha ez lenne számára a mérce más írói alkotások megítélésében is. *Fekete Gyula* újabb regényeiben pl. főként azt becsüli, hogy megmaradt a realizmus övezetében, s megtanulta a körülhatárolt témára való koncentrációt, az ökonomikus ábrázolást, a fegyelmezett gondolati kimunkálást, a letisztult közlő stílust; egyetért *Galgóczi Erzsébet*tel is abban, hogy nem hódol a prózai epika divatos áramlatainak, s eleven életszerűségekre való törekvése nem jár együtt elbeszélésmódjának fellazításával. *Mesterházi Lajos Férfitör* c. regényének gazdag korrajzát méltányolja, viszont elmarasztalja az író a mű esztétikai fogyatékoságait, a témakezelés nagyobb koncentrációjának elhanyagolása, a terjengős szerkesztés miatt. *Fejes Endre Jó estét nyár, jó estét szerelem* c. regényének esztétikai értékeit pedig valószínűleg nemcsak a rendkívül tudatosan szerkesztett Rozsdatemető kemény, közlő stílusához, hanem a Sarkadi-stílusnormához is méri: fel-

rója belső távlatlanságát, a feszültség és a katarzis hiányát.

Juhász Béla jóindulatú elfogultsága a hagyományos epikai ábrázolás iránt szerencsére nem jár együtt az absztrakció felé hajló vagy akár az esszéisztikus jellegű prózai kísérletek elutasításával: méltányolni tudja *Kamondy László* célirányos stílizáló hajlamát; mai irodalmunk, szellemi közéletünk nyereségének tekinti az „örvendetesen elszaporodott” írói esszét, főként *Csoóri Sándor* „meglepetésekkel szolgáló képzetkapcsolású” költői kisprózáját.

Juhász Béla kötetének egyetlen világirodalmi kitekintésű tanulmányában *Solohov Csendes Don* c. regényét elemzi. A terjedelmes írásban a regény egyik legjobb, legértőbb magyar nyelvű értékelését olvashatjuk. „Regényformája sok tekintetben a realista nagyregény eredményeire épít” – állapítja meg, de – Lukács Györggyel egyetértésben – elismerően szól *Solohov* formai újításairól is. Adós marad azonban a regény újszerű műfaji-szerkezeti vonásainak részletesebb elemzésével.

Juhász Béla tanulmánykötetéből nem maradhatott ki mai irodalmunk legjelentősebb, legeggyetemesebb alkotója, *Illyés Gyula*. A róla szóló három tanulmány Illyés egész írói oeuvre-jét érinti: egyaránt elének kerül a költő, a drámaíró, a tanulmányíró és a szerkesztő. S az írásokból Illyés Gyula hiteles arca bontakozik ki: minden műfajban szintézisre törekszik; tágas ívű, egységbe fogó szemléletet képvisel; távol tartja magát az elfogultságoktól, s a hatni képes értéket becsüli.

Híven tanúskodik Juhász Béla esztétikai normáiról az a néhány tanulmány is, amely mai költészetünk egy-egy alkotójával foglalkozik. Lírai stíluseszmenye is inkább a hagyományokhoz köti. Erről győznek meg már a választott címek is: „*A világ gondján nő az értelem*” (*Benjámín László*); *Természet és humanitás* (*Áprily Lajos: Akarsz-e fényt?*); *Antikvitás és költészet* (*Devecseri Gábor: Csak annyi meleget*); *Az otthonosság védelme* (*Simon István: Almafák*). Méltánylandó, hogy az említettek közül leginkább *Benjámín* közösségi indíttatású, politikus költészetéért tud lelkesedni, amelynek „formavilága inkább hagyományos, mintsem kihívóan újító”. Viszont elhibázott *Simon István Almafák* c. kötetéről 1962-ben írott kritikájának bevélogatása a most közzétett tanulmánykötetbe. A kritika indokolatlanul

elmarasztaló, s a később lezárult életmű sem igazolja.

A kötet utolsó, *Táj és távlat* c. fejezetének írásaival Juhász Béla voltaképpen a szerkesztői pozíciójából reá hátruló feladatoknak tesz eleget. *Pákozdy Ferenc*-ről írt együttérző tanulmányában rehabilitálja a méltatlanul mellőzött debreceni érdekeltsgű kötőt. A fejezet másik tanulmánya az *Alföld* c. folyóirat húsz évét tekinti át. A szerző – helyzetéből következően – nem a kivülálló nézőpontjából eleméz, hanem „belső szempontokat is érvényesít”. Érté-

kelésében mégis túlnyomórészt tárgyilagos tud maradni: a folyóirat feladatait a tárguló lehetőségekhez méri, nem pedig partikuláris érdekekhez.

Juhász Béla kötete nagy nyeresége modern irodalmunk történetének. A tanulmányok szövegezése közérthető, mentes az ezoterikus megfogalmazásoktól, ezért a könyvet nemcsak a szakemberek, hanem az irodalom iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják. (*Szépirodalmi*, 1977)

NEMES ISTVÁN

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRC

PÉCS VÁROS MŰVÉSZETI DÍJAIT a következő alkotók kapták: *Csorba Győző* költő, *Észrevételek* c. verseskötetért és *Ketős hangzat* c. műfordításkötetért; *Bánky József* zongoraművész, hazai és külföldi hangversenyeken nyújtott kimagasló teljesítményéért; *Eck Imre* koreográfus, a fiatal balettművészekkel bemutatott műsoraiért és a *Requiem* koreográfiájáért; *Gettó József* építész, gyermekintézmények tervezéséért; *Holl István* színművész, a *Bánk bán*, a *Caligula* és a *Peer Gynt* főszerepeiben nyújtott alakításáért; *dr. Lajos László* fotóművész, hazai és nemzetközi sikereiért; *Lantos Ferenc* festőművész, művészetpedagógiai munkásságáért és zománcalkotásaiért; *Németh Alice* magánénekes, operai szerepeiben, főként az *Aidában* nyújtott alakításáért; *Vata Emil* díszlettervező, a *Traviata*, a *La Mancha lovagja* és a *Táncpestis* díszleteiért; *Zs. Kovács Diana* iparművész, textiltervező és művészetszervező tevékenységéért.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ prózai bemutatóinak műsorterve az új évadban: **BAKOS FERENC:** *Trisztán meg Izolda*, **DÉRY TIBOR:** *Óriáscsecsemő*, **NOVOTNY GERGELY:** *Vacsora*, **AISZKHÜLOSZ:** *Perzsák*, **EURIPIDÉSZ-SARTRE:** *Trójai nők*, **JAROSLAW ABRAMOV-NEVERLY:** *Derby a kastélyban*, **MIHAIL ROSCSIN:** *Szerelvény a hátszágban*, **SHAKESPEARE:** *Titus Andronicus*.

ILLYÉS GYULA 75. születésnapja alkalmából bemutatja a színház az író **LÉLEKMENTÉS** c. két új monodrámáját, felújítja

az átigazított *Bánk bán*, a *Dániel az övél közt*, az *Orfeusz a felvilágban* és a *Testvérek* előadását. A Stúdió-színházban **LA-BANCZ BORBÁLA** *Illyés-műsorát* adja elő.

GÁDOR ISTVÁN életművét reprezentáló kerámia-múzeum létesült a siklósi várban. A múzeumot június 17-én nyitotta meg *Gönyei Antal*, a Kulturális Minisztérium Képzőművészeti és Közgyűjteményi Főosztályának vezetője.

A **CORVINA KIADÓ** és a **New York-i COLUMBIA UNIVERSITY PRESS** közös gondozásában jelent meg az a lírai antológia – **MODERN HUNGARIAN POETRY** címmel –, amely a kortárs magyar költészetet hivatott megismertetni az angol nyelvű olvasóközönséggel. A kötetben negyvenegy mai költő versei szerepelnek. A versválogatást a **THE NEW HUNGARIAN QUARTERLY**-ben eddig megjelent fordításokból állította össze **Vajda Miklós**, a kötet szerkesztője, aki egyben a bevezető tanulmány szerzője is. A költőkről készült tényképfelvételekkel illusztrált antológiához **William Jay Smith**, a jeves amerikai költő és műfordító, a magyar líra kiváló ismerője írt előszót.

DISKAY LENKE grafikusművész műveit mutatták be a Kulturális Kapcsolatok Intézetének kiállítótermében. A kiállítást július 22-én nyitotta meg *Németh Lajos* művésztörténész. Diskay Lenke grafikáit rendszeresen közöljük folyóiratunkban.